

MAGYAR NYELVJÁRÁSOK

XV

SZERKESZTI

KÁLMÁN BÉLA

PAPP ISTVÁN és SEBESTYÉN ÁRPÁD

UN RÉSUMÉ SE TROUVE A LA FIN DE CHAQUE ARTICLE

DEBRECEN 1969

MAGYAR NYELVJÁRÁSOK

XV

SZERKESZTI

KÁLMÁN BÉLA

PAPP ISTVÁN ÉS SEBESTYÉN ÁRPÁD

UN RÉSUMÉ SE TROUVE A LA FIN DE CHAQUE ARTICLE

DEBRECEN 1969

A DEBRECENI KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM
NYELVTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉVKÖNYVE

© Kálmán Béla, 1969

Kossuth Lajos Tudományegyetem

A kiadásért felelős: Bognár Rezső

Felelős szerkesztő: Kálmán Béla

Műszaki és technikai szerkesztő: Sebestyén Árpád

A kézirat a nyomdába érkezett: 1969. január hó. Megjelent: 1969. július hó. Készült monó szedéssel, íves magasnyomással, az MSZ 5691—50 és az MSZ 5602—55 szabvány szerint. Példányszám: 700. Terjedelem 13 A/5 ív.

69.2883.66-11-2 Alföldi Nyomda, Debrecen

Az igealakok rendszere nyelvjárásainkban*

A hagyományos, — főként az iskolai — nyelvtanok egy nyelv leírására törekedve nem mindig az adott nyelvi rendszert mutatják be, hanem rendszerezik a valóságos viszonyhálózat tényeit, s így a valóságos rendszertől többé-kevésbé eltérő rendszerelképzelést alakítanak ki. Igazoláshoz az egységes nyelvtípus igealakjai rendszerének tárgyalásmódjára hivatkozom ismert, általam is írt hagyományos nyelvtanokban, amidőn pl. a *t* végű igék vagy az *sz-szel* bővülő *v*-tövének felszólító módú alakjait tárgyalva leíró alaktani elemzésnek mondták, de történeti kötöttségű törvényeken alapuló leírást adunk a felszólító mód jelének vagy a rövid alakban az elsődleges és a másodlagos morféma szerkezetes kapcsolatainak bemutatására.

Figyelembe véve, hogy a nyelvjárás az egységes nyelvtípus részrendszere ugyan, de egyúttal rendszeregész is, s benne a rendszeregész, a részrendszerek és a rendszertagok kölcsönös viszonylataival kell számolnunk, — fenntartással értékelem a hagyományos leírásban alkalmazott eljárásokkal bemutatott nyelvjárású rendszereket. Több jól sikerült tanulmány ugyanis igazolja, hogy valamely nyelvjárású rendszer és részrendszerei leírásához is csak a struktúra és a rendszer lényegi jegyeinek világos megkülönböztetésével dolgozhatunk, pl. nyelvjárásaink igealakjai morfológiai elemzésében a kettős, hármas, négyes funkciójú toldalékmorfémák strukturális és rendszer-jegyei feltárásakor vagy a monofonematikus és polifonematikus hangzók morféma vonatkozásai helyes értelmezésekor.

Az igealakok rendszerének területi tagoltságú nyelvjárású eltéréseit vizsgálva tehát jól hasznosíthatam a két vagy több elemű szembenállások rendszer-meghatározó értékét, kiegészítve az objektív és a szubjektív akcióminőség különbségének részrendszereket elkülönítő szerepével. Mindenkori tudatában voltam azonban annak, hogy az egységes nyelvtípus igealakjainak rendszere több ragozási rendszer vegyüléséből keletkezett.

* Részletek egy nagyobb tanulmányból. — Az 1967. évi szeptember hó 9-én Budapesten „Az ige grammatikája és szemantikája” címen rendezett nemzetközi munkaértekezleten tartott előadás anyaga.

Mai igealakjaink rendszerének morfemikus tényeit azonban nemcsak időegymásutáni, hanem egyidejű nyelvjárási különbségek eredményének is tartjuk, — hiszen egyes nyelvjárásaink több-kevesebb eltéréssel az egyik, mások pedig inkább a másik rendszer elemeiből alakítják megterheltségi eltéréseket is tartalmazó, területi tagoltságot feltáró igeragozási rendszerüket.

Különböző összefüggésekben már MELICH JÁNOS (A magyar tárgyas igeragozás. Bp., 1914. MNyTK. 14. sz. 5 kk.), GYOMLAY GYULA (A magyar igealakok rendszere. MNy. XIX, 133—7; XX, 63—71), HORGER ANTAL (A többes 1. sz.-ű tárgyas igealakok ragja és a magyar igeragozás őstörténete. Csengery-Emlékkönyv, Szeged, 1926. 179—88; — A magyar igeragozás története. Szeged, 1931. 143—55). GOMBOCZ ZOLTÁN [Über die Haupttypen der ungarischen Verbalformen. Ungarische Jahrbücher X, (1930), 1—13], LAZICZIUS GYULA (Általános nyelvészet. Bp., 1942. 207—15), LOTZ JÁNOS (Das ungarische Sprachsystem. Stockholm, 1941. 120—63; — The place of the implicative -LAK form in the conjugational pattern of Hungarian. Ravila-Emlékkönyv, Helsinki, 1962. SUS. Toim. CXXV, 317—27), BENKŐ LORÁND (Magyar nyelvjárástörténet. Bp. 1957. 69—70), BÁRCZI GÉZA (A magyar nyelv életrajza. Bp., 1963. 57—71, 151—7, 161—6) és a MMNyR. (I, 482—514) rámutatott arra, hogy igeragozásunkban a következő rendszerek morfemikus tényei különböztethetők meg:

1. Az ige a módot, időt, számot és személyt csak $\emptyset$ morfémával jelölik, pl. *vár, kér, ad, tud, hoz*; — *vagy, mégy* (de: *mëgy, mén*, — ti. ,ö'); — *vár még! në morog má!, kē fő!*; stb. (vö. LOSONCZI Z.: Nyr. XLIV, 255—62; JUHÁSZ J.: MNy. XXXIV, 217, RÉZ H.: MNy. XXXV, 248; JÓKAY Z.: MNy. XXV, 279; HORGER: M. igerag. tört. 120—1); — néha pedig a mód vagy az idő jelölt ugyan, a számot és a személyt mégis $\emptyset$ morféma fejezi ki, pl. *várná, kérné; várna, kérne; várá, kéré*; stb.

2. Az ige né melyik mai személyrag eredetileg csupán a számot jelölte, vagyis e toldalékok a személy jelölésére csak rendszerszerű kapcsolataik eredményeként váltak alkalmassá, pl. *várák, kérék* (*vár-á-k, kér-é-k*); *várnók, kérnők* (*vár-nó-k, kér-nő-k*); stb. (vö. HORGER: i.m. 68—71; Uő.: Csengery-Eml. 179—88).

3. Az ige névmási eredetű személyragok vagy csak a cselekvő alany személyét és számát jelölik, pl. *várunk, kérünk*; — vagy a cselekvő alany személyén és számán kívül kifejezik a 3. személyű határozott tárgyra utalást is, pl. *váro-m, váro-d, vár-ja; kérë-m, kérë-d, kér-i*; stb. (MELICH: A m. tárgyas igerag. 5 kk., HORGER: M. igerag. tört. 54—91).

4. Az eredetileg más funkciójú toldalékokból alakult nyelvtani jelek az igemódot, illetve az igeidőt, pl. *vár-né-k, vár-ja-k, vár-ta-k* stb.; — az igei személyragok pedig vagy csak a cselekvő alany személyét és számát pl. *váro-k, vár-sz; vártá-l, ~ várt-á ~ (várta-l), kért-él ~ kért-é ~ (kérte-l); várjo-n*; — vagy a cselekvő alany személyén és számán kívül kifejezik a 2. személyű határozott

tárgyra utalást is, pl. *vár-lak, kér-lek*; stb. (vö. HORGER: M. igerag. tört. 8—54; KLEMM: MNy. XXI, 256—8; LOTZ J.: SUS. Toim. CXXV, 317—27).

Az egységes nyelvtípus igealakjai rendszerének alapjául szolgáló részrendszerekkel azonos tényeket tartalmazó nyelvjárási igealakok toldalékmorfémáinak alaki tarkasága elsősorban alaktani értékű hangtani eltéréseket tár elénk. Ezekről a helyzeti változatokról, amelyeknek legfőljebb megterhelésük foka állapítható meg, de használatukat egyértelmű szabályokba általában nem foglalhatjuk, el kell azonban különítenünk az igealakoknak többé-kevésbé elhatárolható csoportjaiban jelentkező alaktani kötöttségű változatokat. A nyelvjárási igealakok területi tagoltságú különbségei az igealakok rendszerszerű változatainak, valamint az igehez járuló jelek és ragok alakjának, alaki eltéréseinek és tőhöz kapcsolódása módjának nyelvhasználati törvényeitől függenek.

Nyelvjárásainkban az eredeti és az ezek analógiájára keletkezett tővégi hangok az egyes tövekhez és toldalékokhoz való viszonyukat illetően többször alakultak az egységes nyelvtípustól eltérő módon, — ti. nemcsak az eredeti tővég, illetve az analogikusan keletkezett tővégi magánhangzó és a magánhangzóból álló toldalék vagy a toldalék kezdő magánhangzója olvad össze sokszor egyetlen hanggá, hanem a tővég mássalhangzója (ritkábban magánhangzója) és a toldalék gyakran jelenik meg nyelvjárásaink mai rendszerében szételemezhetetlen, egységes, rendszerint hosszú hangként. A kapcsolódás módja és lehetősége nyelvjárásainkban is összefügg az igék tőtípus rendszerének és az igék toldalékmorfémáinak változataival: a) A kapcsolásmódjukban állandóságot mutató igei toldalékváltozatok: a mód- és időjelek, valamint a személyragok közül a tővéghangzó nélküli szótári tőalakhoz járulóktól világosan elkülöníthető ragok a tővéghangzós nem szótári tőalakhoz, illetve a szótári szóként nem kezelhető tőváltozathoz kapcsolódnak, — s ilyenkor a tő végső magán- vagy mássalhangzója a toldalékváltozattal gyakran szinte szételemezhetetlen egységbe olvad. — b) A kapcsolásmódjukban ingadozást mutató igei toldalékváltozatok: a feltételes mód jele és több iktelen személyrag, valamint a 2. személyű határozott tárgyra utaló személyragunk vagy a tővéghangzó nélküli szótári tőalakhoz, vagy pedig általában a nyílt tővéghangzás szótári tőalakhoz, illetve szótári szóként nem kezelhető tőváltozathoz járulnak.

A nyelvjárási igealakok rendszerének leírásához egyrészt az igemódok és igeidők, másrészt az igei személyragozás toldalékmorfémáinak alaki eltéréseit és rendszerszerű kapcsolatait kell megvizsgálnunk. Az igemódok és igeidők funkciójára, valamint alakjára vonatkozó nyelvjárási eltérések függetlenek a ragozás „általános” (ún. alanyi) és „határozott” (ún. tárgyas) jellegétől és a használt személyragoktól, — az igei személyragozás nyelvjárási jellemzőinek bemutatása előtt tehát összefoglalóan áttekintjük az igemódok és igeidők alaktani kötöttségű nyelvjárási változatait, és külön fejezetben tárgyaljuk az igei személyragozás területi tagoltságú nyelvjárási anyagát.

I. Az igemódok és igeidők

Az igemódok és igeidők alaki meghatározója nyelvjárásainkban is az ige-tő és a személyrag között alkalmazott mód- és időjel, kivéve az összetett igealakok mód és idő értékét kifejező, külön részletezendő nyelvi eszközöket.

A) Jelentő mód

1. A jelentő módnak az egységes nyelvtípussal azonosan általában nincs külön jele nyelvjárásainkban sem, vagyis csak negatív módon, $\emptyset$ morfémmával jelölik [$V_{st} \emptyset \sim o-$, $e,- \sim u-$, $\ddot{u}-$, $+M_{ind} -\emptyset + T_{pr} -\emptyset + P_s \sim P_o$], pl. *váro-k*, *váro-l* $\sim$ *vár-ó* $\sim$ *vár-sz*, *vár* stb.; *kéré-k* $\sim$ *kérő-k*, *kéré-l* $\sim$ *kérő-l* $\sim$ *kér-é* $\sim$ *kér-ő* $\sim$ *kér-sz*, *kér* stb.; *kené-k* $\sim$ *kenő-k* $\sim$ *kenyē-k* $\sim$ *kenyő-k*, *kenē-l* $\sim$ *kenő-l* $\sim$ *kenyő-l* $\sim$ *keny-ő* $\sim$ *ken-sz* $\sim$ *ke-sz*, *ken* $\sim$ *keny* stb.; (vö. Orm.s.gy., OrmSz., Szegsz., SzamSz., és a MNyA. I, 83, 181, 196, 238, 256, 288, 591, 601, 634, 635 stb.) Ugyanakkor azonban az igék „határozott” (ún. tárgyas) ragozású felszólító módú alakjai az egységes nyelvtípusban szokásos alakváltozatokon kívül (*várja*, *várjuk*, *várjátok*, *várják*; *mossa*, *mossuk*, *mossátok*, *mossák*; — *kérjük*, *nézzük*; stb.) a magyar nyelvjárások többségében a mély hangrendű igék egyes kategóriáiban a felszólító módú egyes 3. és többes 1., 2. és 3. személyű „határozott” ragozású, valamint a magas hangrendű igéknek ugyanilyen többes 1. személyű alakjai nemcsak felszólító, hanem jelentő módú funkcióban is használatosak ($V_{st} + M_i \sim M_{ind} -j \sim gy \sim -s \sim -? + T_{pr} -\emptyset + P_o$ sg 3., pl 1., 2., 3.). — A mély hangrendű igék ragozásában tehát négynek, a magas hangrendű igéknél pedig egynek kettős funkciója keletkezett, — sőt a mély és a magas hangrendű igék ragozási rendszerében kialakult különbség kiegyenlítődéssére több nyelvjárásban előfordulnak a magas hangrendűeknél is a szokottabb többes 1. személyű alakok mellett az egyes 3., valamint a többes 2. és 3. személyben kettős funkciójúak. E kettős funkciójú használat árnyalatait és fokozatait megvilágította már HORGER ANTAL (M. igerag. tört. 137-42), — elterjedtségét igazoló anyagot pedig PÁL SÁNDOR foglalta össze (A felszólító módú igealakok a magyar nyelvjárásokban. Szeged, 1932. 27—9).

A déli, a palóc és az erdélyi nyelvjárásokban az egységes nyelvtípus szokásos kettős funkciójú alakjai mellett azonban a ragozási rendszer kiegyenlítődéssével a magas hangrendű igéknél is általános ma az egyes 3., a többes 1., 2. és 3. személyben a mássalhangzó $+j$ kapcsolatok közül a *k*, *g*, *p*, *b*, *f*, *v*, *r*, *m* $+j$ összefüggéseken kívül az *s*, *sz*, *z*, *dz*, *n* $+j$ helyén a hosszú *ss*, *ssz*, *zz*, *ddz*, *nny* és az *l* $+j$ helyén pedig a hosszú *jj* $\sim$ *ll* hang a hasonulás törvényének megfelelően. Előfordulnak viszont vagylagosan a „határozott” (ún. tárgyas) ragozásban az egységes nyelvtípus szabályos jelentő módú alakjainak területi tagoltságú hangtani eltéréseket feltáró változatai is. Az említett kettős funkciójú alakokon kívül részletesebben kell azonban foglalkoznunk a következőkkel:

a) A mély hangrendű *t* végű igék említett kettős funkciójú alakjait az 1940-es évekig a magyar nyelvjárások többségében általánosan használták, — a magas hangrendű *t* végű igéknek viszont csak a többes 1. személyű alakját jegyezték fel a déli, a tiszai, a palóc, az északkeleti, valamint a székely és csángó nyelvjárásokból kettős funkcióban. A negyvenes évektől kezdve azonban a *t* végű igék kettős funkciójú alakjai már az egész nyelvterületen általánosak, sőt a magas hangrendű igék ragozási rendszerében a mély hangrendűek hatására rendszerkiegyenlítődéssel is találkozunk. Ezek az alakok a hivatali zsargon hatására az egységes nyelvtípusban is jelentkeztek, — ma azonban ismét visszaszorulóban vannak, és nyelvjárásainkban már inkább archaikus alakokként értékelhetjük őket, s noha az Ormánságból saját gyűjtésemben sok ilyen adatot rögzítettem, a MNyA. nyelvtani jellegű gyűjtésében ilyen alakokat már nem jegyeztek fel.

Nyelvjárásainkban a *t* végű igék következő kettős funkciójú alakjai szokásosak:

A *t* végű igéknek abban a csoportjában, amelyben a végső *t* hangot rövid magánhangzó előzi meg a jelentő és a felszólító módú tárgyias ragozású alakok az egyes 3., valamint a többes 1., 2. és 3. személyében a $-t-+j\sim-s?$ módjel helyén hosszú *-ss-* hanggal szerepelnek a nyugati, a dunántúli, a déli, a tiszai, a székely és csángó, ritkábban a palóc, az északkeleti és a mezőszéki nyelvjárásokban, vagyis $V_{st} t-+M_i \sim M_{ind} -j\sim-s?+T_{pr}-\theta+P_o$ sg 3., pl 1., 2., 3. — A magyar nyelvterület legészakibb sávján a Dunántúl északnyugati részén azonban ilyen alakhasználatot nem jegyeztek fel, mint pl. *arassa, arassuk ~ arassunk, arassátok, arassák; mutassa, mutassuk ~ mutassunk, mutassátok, mutassák; mēkhāgassa, mēkhāgassuk ~ mēkhāgassunk, mēkhāgassátok, mēkhāgassák; mēgrikassa, mēgrikassuk ~ mēgrikassunk, mēgrikassátok, mēgrikassák; csinýtátassa, csinýtátassuk ~ csinýtátassunk, csinýtátassátok, csinýtátassák; stb.* (vö. Orm. s. gy., OrmSz.; NAGY J.: Csököli nyj. 16; CZIRÁKI J.: Szekszárdi nyj. 23; TURI K.: Ceglédi nyj. 22; IMRE S. — KÁLMÁN B.: Szlovákiai nyj. MNy. XLIX, 518; uők.: A szlovákiai Nagyszalánc nyj. MNy. LI, 507; TÖRÖS B.: Beregszászi nyj. 22; SZABÓ D.: Csíkszentdomokosi nyj. NyF. IX., 25; RUBINYI M.: Moldvai csángó nyj. Nyr. XXX, 114; stb.); — *kössük*, — sőt: *kösse, kössünk, kössétek, kössék* is; *szeressük*, — sőt: *szeresse, szeressünk, szeressétek, szeressék* is; *süssük*, — sőt: *süsse, süssünk, süssétek, süssék* is; stb. (vö. Orm. s. gy., OrmSz., valamint az idézett tanulmányokon kívül még: MELICH J.: M. tárgyias igerag. 22—4; ZOLNAI GY.: Nyr. XXI, 187; CSÜRY B.: Moldvai csángó igealakok. MNy. XXVIII, 150, HORGER: M. igerag. tört. 126, 137—42: stb.) Ugyanilyen kettős funkciójú használatban hosszú *-ss-* hanggal fordul elő az említett nyelvjárásokban a *lát*, a *bocsát* és ritkábban a *lót-fut* ige is.

Az *-szt* végű igék és az egyetlen *-st* végű ige „határozott” (ún. tárgyias) ragozású jelentő és felszólító módú alakjai az egységes nyelvtípusban teljesen eltérnek egymástól, s a hivatali zsargonból kiinduló rendszerkeveredés is ritkább (vö. KOVALOVSKY: Nyr. LXXVII, 223—7; SZÜCS J.: Nyr. LXXX, 38—9;

stb.). Ugyanakkor az említett *t* végű igékkel azonosan a ragozási rendszer kiegyenlítődésével gyakoriak a kettős funkciójú alakok a déli nyelvjáróterületen, főként Dunántúl déli, délkeleti részén és Szlavóniában, de előfordulnak Szeged vidékén, a déli palóc nyelvjárásokban, az északkeleti, valamint a székely és csángó nyelvjáróterületen is, — vagylagosan azonban használják az egységes nyelvtípusban szokásos jelentő módú „határozott” ragozású alakok nyelvjárási változatait is, pl. *ragassza, ragasszunk ~ ragasszuk, ragasszátok, ragasszák*, — de: *ragasztí, ragasztíjuk, ragasztítok, ragasztik* is; *vállassza, válasszunk ~ válasszunk, válasszátok, válasszák*, — de: *választí, választíjuk, választítok, választik* is; *ēveszessze, ēveszesszük ~ ēveszesszünk, ēveszesszétök, ēveszesszék*, — de: *ēveszeszti, ēveszesztiük, ēveszesztiütök, ēveszesztik* is (vö. Orm. s. gy., OrmSz., SzegSz., SzamSz., BALASSA J.: Szlavóniai nyj. 15—6; stb.); — *szakassza, kien-gesszük* stb. (CSÚRY: Moldvai csángó igealakok. MNy. XXVIII, 150—2); — „A sok népet *elveszessze*, Sok árva szüvet *epessze*” (KRIZA: Vadr. 101; — N. BARTHA K.: Udvarhely nyj. 63—4; stb.).

Az idetartozó kettős funkciójú alakokban tehát az *-szt+-j* (~*-sz?*) helyén hosszú *-ssz-* van, az egyetlen *-st* végű igékben viszont *-ss-* hangzik: *fässe, fässük ~ fässünk, fässétök, fässék*, — de: *fěstí ~ föstí, fěstíjük ~ föstíjük, fěstíték ~ föstítök ~ föstíték, fěstik ~ föstik* is. (Orm. s. gy., OrmSz.)

Ha az igék szóvégi *-t* hangját hosszú magánhangzó vagy mássalhangzó előzi meg, a déli nyelvjáróterületen, elsősorban az Alsó-Dráva vidéken, Baranyában és Szlavóniában, de a székely és a csángó nyelvjárásokban is a „határozott” ragozás egyes 3., többes 1., 2. és 3. személyű alakjai ugyancsak kettős funkciójúak. Ilyenkor a jelentő és a felszólító módban egyaránt *-cs-* hanggal szerepelnek, mégpedig a *-t+-j* (~*-cs?*) helyén hangzóközi helyzetben hosszú, mássalhangzó után rövid *-cs-* van, kivéve az *-ít* végű igéket, amelyeknél a dunántúli, a tiszai és a palóc nyelvjárásokban gyakori a *taníjja, taníjjuk, taníjjátok, taníjják* stb. alak is, — a moldvai csángóban viszont a *tanissza, tanisszunk, tanisszátok, tanisszák* stb. alakhasználat szokásos a *cs-*ző helyén (vö. WICHMANN: Wörterbuch des Csángódialektes 192; — az *-ít* képzős igék kettős funkciójú alakjait lásd külön pontban). A *cs-*ző kettős funkciójú alakok mellett az említett nyelvjárásokban vagylagosan előfordulnak az egységes nyelvtípusokban szokásos alakok területi tagoltságú változatai is (vö. JEREMIÁS S.: Tud. Gyűjt. X, 67; TMNy. 618—9; HORGER: M. igerag. tört. 138—9; MELICH: M. tárgyas igerag. 22—4; CSÚRY: Moldvai csángó igealakok. MNy. XXVIII, 150; OrmSz.; stb.)

b) Az *sz-szel* bővülő *v*-tövű igék „határozott” ragozású kettős funkciójú alakjai közül a régebbi szakirodalom elsősorban csak az *igya, igyuk, igyátok, igyák* és a *tëgyük, vëgyük, ëgyök* alakokat említi a déli (vö. BARTA: Csurgóvidéki nyj. 6; TAKÁCS: Apátfalva nyj. 38; stb.), valamint a mezősegi és a székely nyelvjárásokból (vö. HORGER: Szakadati nyj. MNy. VI, 310; *uó.*: M. igerag. tört. 138; SZABÓ D.: Csíkszentdomokosi nyj. NyF. IX, 25; PÁL S.: A felsz. módú igealakok 28; stb.), — noha ma már Dunántúl déli, délkeleti részén és

Szeged vidékén, sőt a hivatali zsargonból elterjedve a magyar nyelvterület jelentős részén nemcsak a magas hangrendűeknél szokásos többes 1. személyben fordul elő, hanem az egyes 3. valamint a többes 2. és 3. személyben is gyakori a ragozási rendszer kiegyenlítődéssel az *égye ~ ögye, együk ~ ögyük ~ együnk ~ ögyünk, egyétek ~ ögyétek, egyék ~ ögyék* -féle kettős funkciójú alakhasználat (vö. HORGER: MNyj. 138; SZÚCS J.: Nyr. LXXX, 38—9; KÁLMÁN B.: A mai m. nyj. 21; stb.). Megjegyzendő azonban, hogy ezekkel az alakokkal együtt ugyanazokban a nyelvjárásokban vagylagosan élnek az egységes nyelvtípusban szokásos alakok területi tagoltságú változatain kívül sajátos nyelvjárási alakulatok is, mint pl. *észí ~ öszí ~ éssze ~ össze, ésszük ~ összük, észíték ~ öszítök ~ ésszéték ~ összéték ~ összétök, észik ~ öszik ~ ésszék ~ összék*-féle alakok társadalmi érvénye azonos az említett nyelvjárásokban az *sz-szel* bővülő *v-tövű* igék -gy módjelű kettős funkciójú alakjai jelentő módú használatával.

c) A magyar nyelvterület egy részén, mégpedig a dunántúli, a tiszai és a palóc nyelvjárásokban az *-ít ~ -ét, -ejt* képzős igék „határozott” ragozású kettős funkciójú alakjai a déli és az erdélyi nyelvjárásokban szokásos *taníccsa, tanicscsuk ~ taníccsunk, taníccsátok, taníccsák* és *épiccsük ~ épíccsünk*-félék helyett a *taníjja, taníjjuk, taníjjátok, taníjják* és *épijjük* stb. alakban általános (vö. TMNy. 619; HORGER: M. igerag. tört. 138—9; PÁL S.: A felsz. m. igeal. 28; BEKE: Pápa vidéki nyj. NyF. XVII, 17; NAGY S.: Váci nyj. X, 43; stb.) ZOLNAI GYULA szerint Eger környékén a jelentő módban a *taníccsa*-félék, a felszólító módban viszont a *taníjja, taníjjuk* stb. használatos (Nyr. XVIII, 24). — Megjegyzendő azonban, hogy az ilyen kettős szerepű alakok gyakran az azonos funkciójú, de eltérő alakú műveltető igék paradigmáisorainak vegyülésére vezethetők vissza egyes nyelvjárásokban. Így pl. a MNyA. ormánsági gyűjtésben a ’segít’ ige felszólító módú alakjai közül a ’segítseték’ Cún községből csak *segéjjetök*, Kovácshidáról *segéjjetök* alakban, — Markóc és Páprád községből pedig vagylagosan *segéccsetök ~ segéjjetök* formában szerepel. Saját gyűjtésem szerint az Ormánságban a *segéjjetök* és *segéjjetök* csak a ’segél’ kettős funkciójú alakjaként, a *segéccsetök* és *segéccsetök* pedig a ’segít’ megfelelőiként élnek, vagyis ezeknél a nyelvhasználatban paradigmáisor keveredésről lehet szó. Hasonlóképpen gyakori a *veszít ~ veszét, veszejt; szorít ~ szorét, szorejt*; stb. sor kettős funkciójú alakjai paradigmátikus megfelelőinek keveredésével a *veszéccse ~ veszéjje, veszéccsük ~ veszéccsünk ~ veszéjjük, veszéccsetök ~ veszéjjétök, veszéccsék ~ veszéjjék; szoréccsa ~ szoréjja, szoréccsak ~ szoréccsunk ~ szoréjjuk, szoréccsátok ~ szoréjjátok, szoréccsák ~ szoréjják*; stb. -féle kevert használat. Nem paradigmátikus vegyüléssel, hanem analógiás alakulással magyarázhatók a moldvai csángók szokásos *taníssza, éltakaríssza* stb. és az *elindíssa, felfeszíssük* stb. félék használata (vö. CSÚRY: Moldvai csángó igealakok. MNy. XXVIII, 150, WICHMANN: Wörterbuch des Csángó dialektes 192; JAKAB L.: MNy. LXIII, 194—6; stb.)

d) A nyugati és a dunántúli nyelvjárások *k, g, p, b, f, v, r, m*, végű igéinek felszólító módú alakjaiban a mássalhangzó + *-j* helyén a zöngétleneknél a mássalhangzó + *-ty*, a zöngéseknél viszont mássalhangzó + *-gy* jelentkezik (vö. HORGER MNy. XVIII, 154; UŐ.: MNyj. 101; DEME: MNyj. n.k. 158; UŐ.: NyA. funk. 252—9; UŐ.: MNy. L, 23—30; BEKE: Pápa vidéki nyj. NyF. XVII, 17; UŐ.: MNy. XLV, 338; HORVÁTH E.: Bakonyalji nyj. NyF. XXXIV, 10, 15; ÉDES J.: Balatonfelvidéki nyj. NyF. XL, 8; NÓGRÁDI: Sümeg vid. nyj. 4; KERTÉSZ M.: Zalavidéki nyj. NyF. IX, 38; SZABÓ L.: Nagykanizsai nyj. NyF. XLVIII, 8; HÉJAS: Hosszúvölgy nyj. 15, 44—5; VÉGH J.: Őrségi és hetési nyj. Nyr. LXXXVIII, 255; NYÍRI: Szennai nyj. 11; stb.). Már DEME rámutatott (MNy. L, 28), hogy e jelenség földrajzi eltűnése Dunántúl déli, délkeleti nyelvjárásaiban *r* utáni helyzetben történik. Az innen feljegyzett adatok szerint a *várgya, várgyuk* ~ *várgyunk, várgyátok, várgyák*; — *vergye, vergyük* ~ *vergyünk, vergyétök, vergyék*; stb.-félék kettős funkciójúak, s bennük a *-gy* elem egyaránt kifejezi a jelentő és a felszólító módot. Egyébként a déli, a palóc és az erdélyi nyelvjárásokban nemcsak a *k, g, p, b, f, v, m*, — hanem az *r* végű igék kettős funkciójú alakjaiban is a mássalhangzó + *-j* kapcsolat általános, vagyis: *rakja, vágja, kapja, dobja, döfje, nyomja* stb., — valamint *várja, verje* stb.-féléket használják (vö. Orm. s. gy., OrmSz.; — de: SzegSz., HORGER: M. igerag. tört. 139—40; PÁL S.: Felsz. m. igeal. 28; stb.).

A nyugati és a dunántúli nyelvjárások mássalhangzó + *-ty* vagy *-gy* kapcsolatú igealakjai felszólító módot fejeznek ki, s jelentő módban az egységes nyelvtípusban szokásos alakok nyelvjárási változatait használják. Az itt előforduló esetlegesen kettős funkciójú alak vagy valamelyik déli nyelvjárás vagy újabban a hivatali zsargon hatására jelentkezik (vö. Göcsej, Nyr. XIV, 209; PÁL S.: i.m. 28; — valamint: s. gy.) A déli, a palóc és az erdélyi nyelvjárásokban a gyakori kettős funkciójú alakok mellett viszont azonos társadalmi érvénnyel, vagylagosan élnek az egységes nyelvtípusban szokásos alakok területi tagoltságú változatai is: *löki, lökjük, lökitök, lökik*; *vági, vágjuk, vágítok, vágik*; stb.

2. A déli nyelvjárás területén: az Alsó-Dráva vidékén, az Ormánságban, Szlavóniában, — ritkábban az Alföldön és Erdélyben a magas hangrendű *sz*-szel bővülő *v*-tövé, valamint szórványosan a magas hangrendű *t* végű igéknek a szokásos kettős funkciójú és a vele azonos társadalmi érvénnyel használt *ø* módjelű jelentő módú alakjai mellett sajátos jelentő módú változatai is jelentkeznek.

Az érintett nyelvjárásokban ugyanis a „határozott” ragozás egyes 3., többes 2. és 3. személyében nemcsak az *észi* ~ *öszi* ~ *ëgye* ~ *ögye*, *észitek* ~ *észitök* ~ *öszitök* ~ *ëgyétök* ~ *ögyétök*, *észik* ~ *öszik* ~ *ëgyék* ~ *ögyék*; *tësz* ~ *tösz* ~ *tëgye* ~ *tögye*, *tëszitök* ~ *tëszitök* ~ *töszitök*, *tëgyétök* ~ *tögyétök*, *tëszik* ~ *töszik*, *tëgyék* ~ *tögyék*; stb., valamint a *szereti* ~ *szeresse*, *szeretitök* ~ *szeressétök*, *szeretik* ~ *szeressék*; *hinti* ~ *hincse*, *hintitök* ~ *hincsetök*, *hintik* ~ *hincsek*; stb. alakokat használják; — hanem az *sz*-es, illetve a *t*-s tőhöz az igerparadigma említett

egyes 3., többes 2. és 3. személyében analógiás hatásra a jelentő mód jeleként *-j* járul. Az ormánsági nyelvjárásban nem archaikus alakként él még ma is az *össze* ~ *össze*, *összéték* ~ *összétök* ~ *összétök*, *összék* ~ *összék*; *tössze* ~ *tössze*, *tösszéték* ~ *tösszétök* ~ *tösszétök*, *tösszék* ~ *tösszék*; *vössze* ~ *vössze*, *vösszéték* ~ *vösszétök* ~ *vösszétök*, *vösszék* ~ *vösszék*; *vissze*, *visszéték* ~ *visszétök*, *visszék*; *hissze*, *hisszéték* ~ *hisszétök*, *hisszék* a „határozott” ragozás jelentő módú alakjaiként. Az Ormánságban azonban nem fordul elő a Szlavóniából (Nyr. V, 64), Baranya-Ózdról (Nyr. XXVII, 209), Mohácsról (MNy. XIV, 35) stb. feljegyzett *t+-j* kapcsolatra visszavezethető *szerettye*, *szerettyék*, *üttye*, *üttyék*, *hintye*, *hintyék*; stb. -féle jelentő módú alak (vö. HORGER: M. igerag. tört. 140—1; PÁL S.: i.m. 28; stb.)

3. A nyugati, a déli, az északkeleti és a székely nyelvjárásterületen, — mégpedig elsősorban a göcseji, a zselici, az ormánsági, a szlavóniai, a jászberényi, a beregszászi, az udvarhelyi nyelvjárásban és Brassó vidékének több községében az „általános” (ún. alanyi) ragozás felszólító módú többes 1. személyű igealakok gyakoriak jelentő mód értékben is (vö. MELICH: M. tárgyas igerag. 14; MNy. IX, 66; HORGER: M. igerag. tört. 141—2; PÁL S. i.m.: i 28—9; KÁLMÁN B.: A mai m. nyj. 21; SZABÓ L.: Nagykanizsai nyj. NyF. XLVIII, 35; KISS LAJOS Göcseji nyj. Nyr. XXV, 231; NAGY J.: Csököli nyj. 30; BARTA: Csurgóvidéki nyj. 28; Orm. s. gy., OrmSz.; JEREMIÁS S.: Tud. Gyűjt. X, 67; TÖRÖS B.: Beregszászi nyj. 25; stb.).

Az Alsó-Dráva vidékén és az Ormánságban az ilyen „általános” ragozású kettős funkciójú alakok az egységes nyelvtípusban szokásos σ morfémaival kifejezett jelentő módú alakok nyelvjárási változataival azonos társadalmi érvennyel, vagylagosan szerepelnek, — vagyis: *megyünk* ~ *mögyünk* ~ *ménnyünk* ~ *mönnyünk*; *maradunk* ~ *maraggyunk*; *szaladunk* ~ *szalaggyunk*; *jáccódunk* ~ *jáccógyunk*; *ijedünk* ~ *ijeggyünk*; *hintázunk* ~ *hintázzunk*; *járunk* ~ *járjunk* ~ *járgyunk*; *futunk* ~ *fussunk*; *ugrálunk* ~ *ugrájjunk*; stb. (vö. Orm. s. gy., OrmSz.). Ezekben az „általános” ragozású kettős funkciójú alakokban tehát a *-j* (~ *-gy*) elem és alakváltozatai, illetve ezeknek a tövég mássalhangzójával alkotott kapcsolatai nemcsak a felszólító, hanem a jelentő mód jeleként is értékelhetők. (Az *-nk* ragos „általános” és „határozott” ragozású jelentő és felszólító módú négyes funkciójú alakokra lásd az igeragozás anyagában!)

4. A palóc *várónk*, *kérőnk* ~ *váraónk*, *kéreónk* stb. alakokban (vö. TMNy. 603; HORGER: M. igerag. tört. 12—4, 93, 103—4) az *-ónk*, *-őnk* toldalék az „általános” igeragozás személyragjaként értékelhető (vö. még a *várt-ónk*, *kért-ónk*; *várj-ónk*, *kérj-ónk* -féle alakok *-ónk*, *-őnk* toldalékát Kovács I.: Somoskőújfalu nyj. MNy. II, 149); — de mert Erdélyben a *vár-ó-nk*, *kér-ő-nk* alak *-ó*, *-ő* eleme az elbeszélő múlt jele (vö. a kalotaszegi és a háromszéki nyj.: MNyszet. VI, 224; HORGER: M. igerag. tört. 103—4), ezért a palóc nyelvjárások igealakjainak *-ónk*, *-őnk* toldalékát felfoghatnánk az *-ó*, *-ő* jelen idő jel és az *-nk* személyrag kapcsolatának is.

5. A mezőség, a székely és a csángó nyelvjárásokban ma is használják a jelentő módú elbeszélő múlt idejű *-á, -é (-a, -e)*, illetőleg *-ó, -ő* időjeles alakokat, mégpedig rendszerint az imént, kevéssel ezelőtt vagy nem régen múlt esemény, történés elbeszélésére (vö. ERDÉLYI L.: FUF. XIII, 90—105; uő.: M. nyelvi tanulmányok I, 78; HORGER: M. igerag. tört. 100—9; uő.: MNyj. 155—6; TOMPA J.: Nyelvünk a reformkorban 367; J. SOLTÉSZ K.: MNy. LIII, 127—38; N. BARTHA: Udvarhely m. nyj. 63; MMNyR. I, 507; KÁLMÁN B.: Nyj. 55; stb.) — A moldvai csángó nyelvjárásban funkció tekintetében viszont mit sem különbözik a *-t* időjeles perfectumtól (vö. CSÚRY: MNy. XXVIII, 27; RUBINYI M.: Nyr. XXX, 115; SZABÓ T. A. Gajcsánai csángó nyj. MNnyv. IV, 332—6; stb.). Az északkeleti és a déli nyelvjáróterületen: Szabolcsban, Szatmárban, valamint Baranyában és Szlavóniában azonban ma már csak archaikusan, ritkán és szórványosan fordul elő, de pl. az Ormánságban még az iskolából sem nagyon ismerik, s egyáltalán nem használják. Nyelvjárásaink *-á, -é (-a, -e)*, illetőleg *-ó, -ő* időjeles alakjai mai használatukban gyakran őrzik még a múltbeli folyamatos történés kifejezését a *-t* perfectum befejezett állapot jelzésével szemben (vö. KLEMM: M. tört. mdt. 87—8; J. SOLTÉSZ K.: MNy. LIII, 128; SZABÓ T. A.: Bábonyi nyj. MNnyv. I, 56—7; MÁRTON GY.: Borsavölgyi nyj. Pais-Eml. 458—9; 463; VÉGH J.: Derecskei nyj. MNnyv. II, 244; stb.).

E kihalófélben lévő igealak időjele a mély hangrendű igék „általános” ragozású egyes 1. személyét mindmáig kivéve, illeszkedik. A kalotaszegi és a háromszéki nyelvjárásban (MNyszet. VI, 224; ERDÉLYI L.: M. nyelvi tanulmányok I, 78) az „általános” és a „határozott” ragozás többes 1. személyében az egyébként szokásos hangalaktól eltér az elbeszélő múlt, vagyis nem *váránk, várók; kérénk, kérők*; stb., — hanem *vár-ó-nk, vár-ó-k; kér-ő-nk, kér-ők*; stb használatos, tehát itt csak *-ó, -ő* az időjel. Megjegyzendő még, hogy az elbeszélő múltat használó székely nyelvjárásokban a *v*-tövű igeéknél a szabályos *jövénk; feküvénk ~ fekvénk; aluvánk ~ alvánk; ivánk, ivók; evénk, evők; vevénk, vevők*; stb. mellett néha hallhatók az erősen archaikus *fekőnk, fekőtök, fekőnek*; — *tőnk, tőtök, tőnek*; — *vőnk, vőtök, vőnek*; stb. alakok is. (Ezekre az archaikus alakokra, illetve a bennük mutatkozó ingadozásra, az alakváltozatok keveredésére vö. még HORGER: M. igerag. tört. 104; J. SOLTÉSZ K.: MNy. LIII, 128—38; MMNyR. I, 507, 511; stb.) Az elbeszélő múltnak az „általános” ragozás egyes 3. személyében világosan elkülönülő iktelen és ikés alakjai vannak nyelvjárásainkban.

A jelentő mód múlt idejű *-t* jeles hanghelyezettől függő, illetőleg az ige-típustól meghatározott területi tagoltságú változatokra, valamint az összetett igealakokra vonatkozó anyag megvilágítását ez alkalommal mellőzöm, s nem utalok a jelentő mód jövő idejű alakok használati szabályaira sem.

B) Feltételes mód

A feltételes módú igealakok használata a magyar nyelvterület nagy részén alig mutat területi tagoltságot, s a kisebb eltérések jórészt hangtani értékűek. Mindezek részletezésétől tehát eltekintek.

Jellegzetes és területi tagoltságot feltáró alaktani szerkezeteket találunk azonban a lehetőség, a határozatlan valószínűség kifejezésére. Így pl. a szlovákiai Magyarböd nyelvében az egységes nyelvtípusban és a nyelvjárások nagy részében a 'lehet, lehetett' igealak + főnévi igenév kapcsolattal kifejezett potencialitást nem a létige ható alakjával szerkesztik, hanem a *lesz látni, vót hallanyi* -féle szerkezeteket használják (vö. IMRE S.—KÁLMÁN B.: MNy. LI, 511). Ezzel szemben az északkeleti, a mezőségi, a székely és a csángó nyelvjárásokban a határozatlan valószínűség, a potencialitás módját a múltban vagy a jövőben sohasem egészen biztos cselekvés kifejezésére a 'lesz' jelen idejével és az illető ige jelen vagy múlt idejével fejezik ki, vagyis: *element lesz, monta lesz, látta lesz, ott járt lesz* stb., — mégpedig 'talán, valószínű, hogy element, látta, ott járt' stb. jelentéssel; — viszont a *várnak lesz engem* -féle szerkezetek jelentése 'csaknem biztos, hogy várni fognak engem' (vö. KÁLMÁN B.: Nyj. 56; MÁRTON GY.: Fekete-Körös völgyének nyj. MNyj. VI, 51; ERDÉLYI L.: Háromszéki nyj. M. nyelvi tanulmányok I, 98; RUBINYI M.: Moldvai csángó nyj. Nyr. XXX, 113; stb.)

C) Felszólító mód

A felszólító módjel nyelvjárási alakváltozatainak fő típusai lényegileg azonosak az egységes nyelvtípusban elkülöníthetőkkel, — ugyanakkor azonban a felszólító módú igealakokban hangtani, ritkábban alaktani értékű területi tagoltságot is megállapíthatunk, mégpedig:

1. A felszólító módjel $\emptyset$ fokú megvalósulása jelentkezik az egész nyelvterületen az egységes nyelvtípusban és nyelvjárásainkban a „határozott” ragozású felszólító mód egyes 2. személyének rövid alakjában, pl. *várd, kérd* stb., valamint a *jer, jövel* elszigetelődött imperatívusban. Ugyancsak gyakori nyelvjárásainkban a felszólító módjel $\emptyset$ fokú megvalósulása az „általános” ragozású felszólító mód egyes 2. személyének rövid alakjában, ha az ige töve olyan más-salhangzóra végződik, amelynek nyelvünkben nincs palatális képzésű megfelelője. Így elsősorban mássalhangzóval kezdődő szavak előtt és mondatvégi helyzetben a *k, g, p, b, f, v, r, m* végű igéink „általános” ragozású felszólító módú rövid alakjait $\emptyset$ morfémaival fejezzük ki, pl. *buk le, fok hozzá, rak rá, vág le, mozog má, csap fél, lép rá, dob még, döf ki, óv még, vár csak, nyom ki* stb. (vö. HORGER: M. igerag, tört. 120—3; Uő.: MNyj. 159—60; BÁRCZI G.: MNy. XLVI, 361; Uő.: MNy. LIII, 126; PAPP I.: MNyj. IV, 26—31; PÁL S.: Felsz. m. igeal. 6; stb.).

A déli, a palóc és a székely nyelvjárásokban az említett mássalhangzóra végződő igéink „általános” ragozású rövid alakjában nincs módjel gyakran még a magánhangzóval kezdődő szavak előtt sem, pl. *vár engem, ugor a Dunába* stb. (vö. PÁL S.: i. m. 6—7; HORGER: MNyj. 160). A dunántúli és a palóc, ritkábban a déli nyelvjárásokban a tiszta *v*-tövű igék felszólító módú rövid alakjában sincs módjel, pl. *nē rí no, gyű má, lő rá* stb. (vö. Orm. s. gy., CSOMA: Jászberény nyj. 49; PÁL S.: i. m. 7; stb.)

A nyugati, a dunántúli, a déli és a palóc nyelvjárásokban az *-ít ~ -ét*, — ritkábban a *-jt* képzős igék felszólító módjának „általános” ragozású rövid, alakjában a hosszú magánhangzó + *-j*, illetve a hosszú magánhangzó + *-cs* helyén gyakori a módjel $\emptyset$ fokú megvalósulása is, pl. *fordí, hasí, segí, világi, taní, hají má; veszé, szoré; bocsá* stb. (vö. VASS L.: Dunántúli nyj. 40; NAGY S.: Váci nyj. NyF. X, 53; BERZE NAGY J.: Heves megyei nyj. NyF. XVI, 21; CSOMA: Jászberény nyj. 50; RADVÁNYI K.: Ipolyszalkai nyj. 23; PÁL S.: i. m. 7—8; stb.).

A magánhangzó + *l* végű igéink „általános” ragozású felszólító módú rövid alakjában a dunántúli, a déli, a tiszai, a palóc, az északkeleti, a mezőségi és a székely nyelvjárásokban gyakori az igék *l* nélküli változata, s ezek nemcsak jelentő mód jelen idő egyes 3. személyű, hanem felszólító mód egyes 2. személyű alakként is szerepelnek. Ilyen kettős funkciójú mód- és időjel nélküli alakok, pl. *mégá! ~ á még!, mégá; nē bámú! bámú; szá lē! lészá; kaszá má! kaszá;* stb. — A nyugati nyelvjáróterületen ilyenkor néha a szóvégre került magánhangzó újabb rövidülésével is számolhatunk, pl. *nē busu! busu; ü lē! lēü;* stb. (vö. PÁL S.: i. m. 8—9; IMRE S.: Felsőőri nyj. MNy. LXI, 369; VÉGH J.: Őrségi és hetési nyj. Nyr. LXXVIII, 260; VASS L.: Dunántúli nyj. Bp., 1868. 33; KARDOS A.: Göcseji nyj. Nyr. XIII, 212; NAGY J.: Csököli nyj. 12—3; ÉDES J.: Balatonfelvidéki nyj. NyF. XL, 18—9; BEKE: Kemenesalja nyj. NyF. XL, 29; BARTA L.: Csurgóvidéki nyj. 7; HEGEDŰS L.: Sárközi nyj. Nyr. LXXVII, 103; CSOMA: Jászberény nyj. 24; SZEMKŐ: Abaúj megyei nyj. 37; OLÁH: Debreceni nyj. 8; TAKÁTS: Apátfalvai nyj. 22—3; ERDÉLYI Udvarhelyi megyei nyj. M. nyelvi tanulmányok II, 50—1; MÁRTON GY.: Nagymoni nyj. MNnyv. II, 198—9; stb.).

Az *l* végű igék „határozott” ragozású felszólító mód egyes 2. személyű rövid alakjában a nyelvterület nagy részén, kivéve az északkeleti és az erdélyi nyelvjárások legtöbbszörét, az azonszótagú helyzetben lévő *-l* kiesik, s ilyenkor a nyugati nyelvjáróterület kivételével a *-d* személyrag előtti magánhangzó mindig hosszú, pl. *kinád, sajnád, hasznád;* — *csād, magasztād; csókód, ünnepöd; tanúd, kerőd;* stb. Gyakori jelenség nyelvjárásainkban, hogy ilyenkor a rákövetkező magánhangzóval kezdődő szavak előtt a személyrag hosszú *-dd* alakban él, pl. *csinádd ~ csinyádd, kapádd, kaszádd, emédd* stb. (vö. TURI K.: Ceglédi nyj. 12; CSOMA: Jászberény nyj. 27; VASS B.: Nagykőrösi nyj. NyF. LVII, 40; RADVÁNYI K.: Ipolyszalkai nyj. 14; PÁL S.: i. m. 17; stb.).

A „határozott” ragozású felszólító mód egyes 2. személyű rövid alakból a *várd, kérd* stb. típusú igealak *-d* személyragja viszont a magyar nyelvjárások többségében kiesik, ha mássalhangzóval kezdődő szó következik utána, s így a személyrag két mássalhangzó közé kerül. Ilyenkor tehát az „általános” és a „határozott” ragozású igealakok teljesen azonosak, pl. *rak ki, vág bē, köp ki, téb lē, nē tōm mēg; üzs mēg, nyis ki;* stb. (ti. ’valakit, valamit és ezt, azt’); — sőt pl. a *nézd* alak végéről gyakran nemcsak a *-d*, hanem a *z* is elvész, pl. *né má mēg!* (vö. NAGY S.: Váci nyj. NyF. X, 68; BARTA: Csurgóvidéki nyj. 13; CSOMA: Jászberény nyj. 50; PÁL S.: i. m. 10; stb.)

Ha viszont a *t* végű igéket mássalhangzó, főként *j* vagy hosszú *í* előzi meg, a „határozott” ragozású felszólító mód rövid alakjában az igező végső mássalhangzójának és a felszólító mód jelének összeolvadásából keletkezett ’cs’ tűnik el, s az ilyen $\emptyset$ módjelű alakokban csak a személyrag jelzi a módot, számot és személyt, pl. *tanídd, hajídd, segídd, javídd; bánd* stb. (vö. KÖMŰVES G.: Csantavéri nyj. NéNy. I, 307; RADVÁNYI K.: Ipolyszalkai nyj. 23; HORGER: M. igerag. tört. 122—4; PÁL S.: i. m. 14, 25—6; stb.).

2. Nyelvjárásaink többségében a felszólító módú igealakok jelölt változatainak területi tagoltságú eltéréseiben az igező és a módjel kapcsolatának hangtani értékű megvalósulásaival van dolgunk. Ezeknek az alakoknak részletezőbb bemutatása sok tanulsággal szolgálhatna ugyan, — ez alkalommal mégis csak a *-sza, -sze*, ritkábban a *-sze, -szi ~ -szag, -szeg* szócskával nyomósított felszólító igealakokat ismertetem. A *csak* módosító szóval azonos jelentésű nyomósító szócskák a nyelvjárásokban egyébként szokásos felszólító módú igealakokhoz járulnak, s a szóvég mássalhangzójával vagy hangkapcsolatával összeolvadva sajátos alakulatokként jelentkeznek. Az ilyen nyomósított felszólító módú igealakok különösen a székely nyelvjárásokra jellemzők, — de a *hoz* és az *ad* igével kapcsolatban majdnem az egész nyelvterületen megtalálhatók, pl. *meg-ájjsza, jőjjszeg ~ jövelszeg* (Háromszék, NyK III, 7); — *adsza, hozdsza ~ acca, hoszca ~ acce, hocce ~ aci, hoci ~ accēde, hoccēde* stb. (vö. SZABÓ L.: Nagykanizsai nyj. NyF. XLVIII, 16; BARTA: Csurgóvidéki nyj. 17; Orm. s. gy., OrmSz.; NAGY S.: Váci nyj. NyF. X, 32; KÖMŰVES G.: Csantavéri nyj. NéNy. I, 117; CSOMA: Jászberény nyj. 15; TAKÁCS: Apátfalvai nyj. 21, 38; BERZE NAGY J.: Heves megyei nyj. NyF. XVI, 15; TÖRÖS B.: Beregszászi nyj. 22; VISKI K.: Tordai nyj. NyF. XXXII, 30; PÁL S.: i. m. 21—3; stb.).

II. Az igei személyragozás

Nyelvjárásainkban az igék viszonyító formánselemeinek jól megvilágítható, területi tagoltságú alaki tarkasága bontakozott ki. A két igeragozási rendszernek azonban nemcsak helyzeti értékű alakjai ingadozásával, hanem alaktani értékű átszövődéseivel is számolhatunk.

A) Az „általános” ragozás ikes és iktelen alakjainak vegyülése

Az ikes ragozást a régi nyelvben és a mai egységes nyelvtípus igényes (irodalmi) nyelvhasználatában, de egyik-másik mai nyelvjárásunkban is elég élesen megkülönböztetik. Ebben a következetességben nemcsak a régi nyelvi, hanem egyes mai nyelvjárási adataink szerint is odáig mentek, hogy az ikes ige egyes 2. személyében még akkor is *-l* személyragot találunk, ha a *tő* maga is *l* hangra végződik, pl. *bomlól* ~ *bomló*, *botol* ~ *botló*, *megbékélől* ~ *megbékélő*, *fénylől* ~ *fénylő* stb. (Orm. s. gy., OrmSz.). A régi nyelvben ilyenkor a szigorú megkülönböztetés végett az *sz* hangra végződő ikteleneket is *-sz* raggal látták el, pl. *tészé-sz* ~ *tész-sz*, *ása-sz* ~ *ás-sz*, *lészé-sz*, *hiszé-sz* stb. (vö. SIMONYI: Az ikes ragozás tört. NyF. XXVIII, 4; uő.: Nyr. XLVII, 193; MÉSZÖLY: NyK. LI, 1—13; HORGER: M. igerag. tört. 36—51; uő.: MNyj. 144, 150—1; LAZICZIUS GY.: MNyj. 40; KÁLMÁN B.: Nyj. 54; stb.).

A régi nyelvben és több nyelvjárásunkban a visszaható és a szenvedő igék ikes alakjai analógiájára más át nem ható igéknek is többé-kevésbé következetes ikes ragozása alakult ki (vö. KLEMM: Melich-Eml. 186—95; MÉSZÖLY: NyK. LI, 11—3); — de ez a XVII. századig elég élesen megkülönböztetett ikes és iktelen ragozás már nemcsak az egységes nyelvtípusban, hanem nyelvjárásainkban is felbomlóban van, s felbomlásának oka, hogy az ikes és az iktelen igék között eltűnt minden funkcióbeli különbség, s ez utat nyitott nyelvünk egyéb, hatékonyabb erői működéséhez. Az ikes és az iktelen ragozás következetes megkülönböztetéséről adataink szerint legfőljebb a moldvai csángóban beszélhetünk, de már sem a székely, sem a nyugati, még kevésbé a déli és a mezőségi nyelvjáróterületek nyelvhasználatában szó sincs az ikes és az iktelen ragozás következetes elkülönítéséről (vö. HORGER: M. igerag. tört. 41—50; uő.: MNyj. 150—1; KÁLMÁN B.: Nyj. 54; LŐRINCZE L.: Nyr. LXXVII, 208—12; CSÚRY: Moldvai csángó igealakok. MNy. XXVIII, 154; SZABÓ T. A.: A gajcsánai csángó igealakok. MNnyv. IV, 332—6; N. BARTHA K.: Udvarhely megye nyj. 64—5; GENCSI I.: Gyergyói nyj. NyF. XX, 41; stb.).

Az ikes ragozás legteljesebben csak a jelentő mód jelen idő egyes 3. személyében maradt meg, s nemcsak a moldvai csángóban és a székely nyelvjárásokban, hanem a nyugati, a dunántúli, a déli, sőt a tiszai, a palóc, az északkeleti és a mezőségi nyelvjáróterületen is kisebb eltérésekkel ma is általánosan használt igealak. Az ikes és az iktelen ragozás viszonylatában a belső nyelvi és területi hatóerők szempontjából viszont jelentős változás az, hogy több nyelvjárótípusunkban a jelentő mód jelen idő egyes 3. személyét kivéve az iktelen alakok kiszorították az ikéseket, vagyis főként a feltételes és a felszólító módban nemcsak az egyes 1. személyben, hanem az egyes 3. személyben is az iktelen alakok a szokottabbak, sőt az egész északi peremvidéken, főként a mai szlovákiai magyar nyelvjárásokban az egységes nyelvtípus két vagy több szótagos ikes igéi még a jelentő mód jelen idő egyes 3. személyében is iktelenek, vagyis

alkud, csikóz, dolgoz, fijaz, kérőz, kölköz, hazud, okád, pipáz, tartoz, történ, változ stb. — *avasod, gondoskod, mosakod, vacsoráz* stb. Az egyszótagúakban itt is gyakori az *-ik*, vagyis *alszik, észik, iszik, esik, csuklik*, — de ugyanakkor előfordul az *ész (észik), csúsz, lak, múl, szok, szök, tel* stb. (vö. IMRE S.—KÁLMÁN B.: A szlovákiai Magyarbőd nyj. MNy. LI, 511; UŐK.: MNy. XLIX, 518; KOMORÓCZY: Nyr. XXXIII, 18; KÁLMÁN B.: Nyj. 54; stb.). — Az egységes nyelvtípus ikés igéi közül az Ormánságban is többet használnak iktelenül, mint pl. *bóklászok, bóklászó, bóklász ~ bóklászik* ('lassan, nézelődve lépked', — OrmSz.), *foj* (fojlik), *rigyáz* (rügyeznek), *vál* (válik), *nyúl* (nyúlik), *évál* (elválik valamitől), *ámod* (álmodik) stb. (Orm. s. gy., OrmSz.).

A keleti nyelvjárásokban, vagyis a moldvai csángóban és a székelyeknél, sőt néha a nyugati, a déli, a mezőségi nyelvjárásokban és az északi peremvidéken is találunk több olyan ikés alakot, amelyek az egységes nyelvtípusban csak iktelenül szerepelnek, mint pl. *békéllik, fogyik, fagyik, forrik, köpik, lépik*; — *izzadik, kóslatlik, kacagik, röhögik* (HORGER: MNy. 150; — valamint az említett moldvai csángó és székely nyelvjárás tanulmányokat); — *áruódik, bánik, futkosik, gyónik, vívik* ('veszekedik', Orm. s. gy., OrmSz.); — *nízik, szígyellik* stb. ti. nézi, szégyelli magát jelentésben (vö. IMRE S.—KÁLMÁN B. MNy. XLIX, 518).

Néhány nyelvjárásunkban az ikés ragozás erős térhódítása észlelhető, — így pl. a Tiszántúl nagy részén, valamint a vele érintkező keleti palóc nyelvjárásokban (Heves és Borsod m.) és a Felső-Tisza vidékén (Bereg, Szatmár m.) a felszólító móddal azonos alakú jelentő mód jelen idő egyes 3. személyében főként a *kend* alany mellett az iktelen igéket is ikésen ragozzák, vagyis *jöjjék, mënyék, beszéljék kend* stb. (vö. BENKŐ: MNyjtört. 104). Hasonló jelenséget figyelhetünk meg a Fekete-Körös völgyében, — ti. itt az ikés ragozás viszonylag erősen tartja magát a felszólító mód egyes 3. személyében, s ennek eredményeképpen az *-ék* személyrag nemcsak az ikés, hanem az iktelen igékhez is hozzájárul (vö. MÁRTON GY.: Fekete-Körös völgy nyj. Studia Univ. Babeş—Bolyai IV/2, 53—4; HORGER: MNy. 151. stb.). Ugyancsak az ikés ragozás vált általánossá a tiszai nyelvjárás terület í-ző nyelvjárásaiban a jelentő és a felszólító mód jelen idejű egyes 3. személyében, s itt az ikés személyrag alaki azonossága is előfordul (vö. KENÉZ ZS.: Mezőberényi nyj. 17; KÁLMÁN B.: Nyj. 54).

Az „általános” ragozás ikés és iktelen alakrendszerének kiegyenlítődesét viszont világosan igazolja az ormánsági nyelvjárásban, hogy még a felszólító mód jelen idő egyes 3. személyében a *kend* alanyként történő használata sem biztosíthatta az ikés alakok megőrzését, még kevésbé az ikés alakhasználatnak a tiszai, a palóc, a mezőségi nyelvjárásokban eléggé általános kiteljesedését, vagyis az Ormánságban csak *ögyün kē, igyun kē, aluggyon ~ aluggyun kē, rogygyon ~ rogygyun kē, foggyon ~ foggyun kē* stb.; sőt: *öttün kē ittun kē* is a szabályos *évött ~ övött kē, ivott kē* alakok mellett (Orm. s. gy.).

B) Az iktelen ragozás személyragjainak helyzeti értékű változatai

A különböző nyelvjárások igei paradigmáinak vizsgálatából az iktelen ragozás személyragjaival kapcsolatban is több fontos, területi tagoltságú sajátosság állapítható meg. Ezek közül most csak az egyes 3. személy iktelen személyragjának az egységes nyelvtípustól eltérő használatát emelem ki, — ti. a nyugati, a dunántúli, a déli, részben a tiszai és a mezőszéki, de főként a székely nyelvjárásokban több tiszta *v*-töví és *sz*-szel bővülő *v*-töví ige „általános” ragozású jelentő mód jelen idejének egyes 3. személyében vagylagos társadalmi érvénnyel előfordul az *-n* személyrag is. Így a tiszta *v*-töví igék közül a *nő, lő, szó, jó, fő; hí, szí, rí; bú, fú* a nyugati és a déli nyelvjárássterületen, mégpedig elsősorban Zalában, részben az Őrségi nyelvjárásban, Dél-Somogyban *nyün ~ nyüön, lün ~ lüön, szün ~ szüön, gyün ~ gyüön, fön ~ fön*; *hín, szín, rín ~ rén ~ riën; bun, fun*; stb. alakban gyakori (vö. KERTÉSZ M.: Zalavidéki nyj. NyF. IX, 41; VÉGH J.: ŐHA. 115; HORGER: MNyj. 148—9; KÁLMÁN B.: Nyj. 54; stb.); — a Dráva szélben, az Ormánságban és a Duna-Tisza közén viszont ugyanezek az alakok leginkább *-l* végűek, vagyis *nól, lól, szól, híl, ríl, fől* stb. (Orm. s. gy., OrmSz.; KÁLMÁN B.: Nyj. 54).

Az iktelen *sz*-szel bővülő *v*-töví igéknek, valamint a *megy* és a *val-* töví létige jelentő mód jelen idő egyes 3. személyében a szlavóniai, a tiszai, a palóc, az északkeleti, a mezőszéki és főként a székely meg a moldvai csángó nyelvjárásokban általánosan elterjedt az *-n* személyrag, pl. *tészē-n, lészē-n, vészē-n, hiszē-n viszē-n; tészō-n, vészō-n; mégyē-n ~ mēnyē-n ~ mēnē-n* (de: *mēn ~ mēn*); *vagyo-n* (de: *van*); stb. (vö. BALASSA: Szlavóniai nyj. 16; HORGER: MNyj. 148; BENKŐ L.: MNyjtört. 104; KENÉZ Zs.: Mezőberény nyj. 17; VARGA L.: Szuhogyi nyj. MNnyv. IV, 370; TÖRÖS B.: Beregszászi nyj. 22; BÖSZÖRMÉNYI: Jánosfalvi nyj. NyF. XXIX, 23; MÁRTON Gy.: Nagymoni nyj. MNnyv. III, 223; SZABÓ T. A.: Bábonyi nyj. MNnyv. I, 59; VISKI K.: Tordai nyj. NyF. XXXII, 28; N. BARTHA K.: Udvarhely megyei nyj. 63; CSÚRY B.: Moldvai csángó igealakok. MNy. XXVIII, 154; stb.). — A nyugati, a dunántúli és a déli nyelvjárásokban az *-n* az említett tiszta *v*-tövíeken kívül leginkább csak *mēn ~ mēn, van*, — illetve a létige tagadó alakjaiban: *nincsen, sincsen, csincsen* fordul elő.

Ugyancsak *-n* ragot kap a székely és a csángó nyelvjárásokban az elbeszélő múlt egyes 3. személyében az *sz*-szel bővülő *v*-töví igék közül a 'lesz, tesz, vesz', — vagyis *lő-n ~ lé-n, tő-n, vő-n* stb., — valamint a déli és a keleti peremvidék nyelvjárásaiban néhány ige *-t* jeles perfectuma is, mint pl. *öttü-n, jártu-n, hosztu-n, kaptu-n, kértü-n* (ti. *kē*, — az *evett, járt, hozott, kapott, kért kē* alakokkal vagylagosan Dél-Somogyban, Ormánságban stb., vö. Orm. s. gy., Orm.Sz.); — *hoszti-n, vittü-n, beszéltü-n* (vö. TAKÁTS L.: Apátfalvai nyj. 35). RUBINYI szerint a moldvai csángóban az *-n* csak a „határozott” ragozásban szerepel, — CSÚRY viszont több példával megvilágította, hogy elsősorban a Bákó vidéki csángóban az *-n* nemcsak az „általános”, hanem a „határozott” ragozás egyes

3. személyű ragjaként is él, mégpedig: *lássán-e* (látja-e), *tuggyán-e* (tudja-e), *hallján-e* (hallja-e), *mondettán* (mondta); — *hosztán, felejtettin, szeretin, értin*; stb. (vö. RUBINYI: Nyr. XXX, 112, XXXI, 5; MELICH: M. tárgyas igerag. 11; CSÚRY: MNy. XXVIII, 150; stb.).

C) A „határozott” ragozás személyragjainak helyzeti értékű változatai

Mai nyelvjárásaink „határozott” ragozásában főként hangtani eltéréseket állapíthatunk meg, — ezektől a megterheltségi fokukban különböző helyzeti értékű változatoktól azonban elkülönítendő a néhány nyelvjárásban ma is gyakori többes 1. személyű jelentő módú alaktani kötöttségű változat. Az „általános” ragozás többes 1. személyű *-nk* ragjának ugyanis a ragozási rendszerek kiegyenlítődése eredményeként néhány nyelvjárásban, mégpedig elsősorban az Alsó-Dráva vidékén, az Ormánságban, Szlavóniában, Brassó vidéke magyar községekben és Szigetköz nyelvjárásában (vö. HORGER: M. igerag. tört. 141—2; UÓ.: MNyj. 152; PÁL S.: i.m. 29; MELICH: M. tárgyas igerag. 14; MNy. IX,66; SZABÓ S.: Szigetköz nyj. NyF. XXXVIII, 24; stb.) nemcsak „általános”, hanem „határozott” ragozásbeli szerepe is van. Így a gyakran, de némi archaikus értékkel előforduló *szeressünk* igealak társadalmi érvénye a mai ormánsági nyelvhasználatban vagylagos a *'szeretünk ~ szeressünk ~ szerettyük ~ szeressük'* alakokban. Az egységes nyelvtípusban szokásos jelentő módú alakok nyelvjárási változataival együtt ugyancsak vagylagos értékkel használják pl. az Ormánságban az „általános” és a „határozott” ragozású jelentő és felszólító módú négyes funkciójú *arassunk* alakot a csak jelentő módú *aratunk* és *arattjuk*, valamint a kettős funkciójú *arassuk mellett*. Ilyen alakok még pl. *kössünk, süssünk, csinátassunk, ragasszunk, szellesszünk, főssünk, fűccsünk, szakéccsunk, szán-csunk, hajcsunk; igyünk, együnk ~ ögyünk, tégünk ~ tögyünk, végünk ~ vögyünk, vígyünk; várgyunk, kérgyünk, söpörgyünk; rakjunk, lökjünk, vágjunk, kapjunk, dobjunk*; stb. (vö. Orm. s.gy., OrmSz.; JEREMIÁS S.: Tud. Gyűjt. X, 67; stb.); — *mëgnëzzünk* Cún; *mëgnízzünk* Kovácshida, Páprád; *mögnízzünk* Markóc, *mögnëzzünk* Okorág (MNyA. I. 77); *nyomjuk* C, Ok, *nyomjunk* Kh, Ma, Pá (MNyA. I, 631); *athassunk* C, Kh, Ma, Ok, Pá (MNyA. I, 551); stb.

A ragozási rendszerek kiegyenlítődése eredményeként használt *-nk* ragos alakok általánosak a jelentő mód jelen időn kívül a múlt és a jövő időben, valamint a feltételes és a felszólító módban is, pl. *vettyük ~ vessünk ~ vessük*, — a *vettünk* (ti. 'vettetünk' a vettetük' helyén), — *vetnénk* (ti. a 'vetnök' helyén), — *vessünk ~ vessük*; stb. (vö. HORGER: MNyj. 153; KÁLMÁN B.: Nyj. 55; IMRE S. — KÁLMÁN B.: MNy. LI, 511; — valamint a már említett nyelvjárás tanulmányokat).

Az alaktani kötöttségű változatok nyelvrendszeri értékét tekintve viszont lényegesebb az, hogy a déli, a tiszai, a palóc és részben az erdélyi nyelvjárásokban a különböző kategóriájú mély és a rendszer kiegyenlítődéssel néhány ma-

gas hangrendű igénk „határozott” ragozásában nemcsak a többes 1. személyben, hanem az egyes 3. és a többes 2. és 3. személyben is kettős funkciójú alakok szokásosak, — s mindezek világosan igazolják, hogy igealakjaink módra, időre vagy személyre vonatkozó funkcióinak végleges megállapodását a nyelvjárásokban napjainkig megőrzött ingadozás előzte meg.

TEMESI MIHÁLY

Das System der Verbformen in unseren Mundarten

Das System unserer heutigen Verbformen entwickelte sich einerseits als Endergebnis der zeitfolgenden, andererseits der gleichzeitigen mundartlichen Unterschiede. Einige unserer Mundarten bilden das System ihrer Konjugation bis heute mit mehr oder weniger Unterschied aus den Fakten eines Systems, andere Mundarten aber aus den Fakten des anderen Systems, das auch Belastungsunterschiede enthält und örtliche Aufgliederung ermöglicht.

Von den Varianten der mundartlichen Verbformen, die an eine Stellung und an die Formenlehre gebunden sind, bezeichnen Unterschiede der Modi und der Temp: 1. Ausserhalb der gewöhnlichen Formvarianten, die im einheitlichen Sprachtyp gebräuchlich sind, sind die „bestimmt” (sog. transitiv) gebeugten Befehlsformen einiger Verbkategorien auch in Aussageweise-Funktion gebräuchlich. 2. Im südlichen Mundartgebiet treten neben den gewöhnlichen Formen der Verben, die *t* im Auslaut und hohe Lautfolge haben, weiterhin die, die ihren *v*-Stamm mit *sz* erweitern und zugleich von doppelter Funktion sind, auch besondere Varianten in der Aussageweise auf. 3. Die Verbformen der „allgemeinen” (sog. subjektiven) Beugung in der Mehrzahl ersten Person des Imperativs sind im westlichen und im südlichen Mundartgebiet in dem Werte der Aussageweise häufig. 4. Die mundartlichen Varianten des Temporalsuffixes der ersten Vergangenheitsformen in der Aussageweise sind in der Mezőségrer und in der Székler Mundart auch heute gebräuchlich, — im südlichen Mundartgebiet (in der Baranya) kommen sie aber nur sporadisch vor, — demgegenüber haben sie in der Palóc-Mundart den Temporalsuffixwert von der ersten Person der Mehrzahl. 5. Zum Ausdruck der Möglichkeit (modus potentialis) sind die spezifischen zusammengesetzten Verbformen der nordöstlichen und der Mezőségrer Mundart heute nur noch selten zu hören. 6. Das Imperativsuffix — dem Endvokal, bzw. dem Endkonsonanten des Verbalstamms hinzugefügt — taucht in Varianten auf, die eine Vielfalt der örtlichen Aufgliederung zeigen.

In unseren Mundarten haben wir ausserhalb der Labilität von Varianten der Personalsuffixe mit Stellungswert, mit der Verquickung der zwei Konjugationssysteme, von morphologischem Wert, in erster Linie aber auch mit der Vermischung der „allgemeinen” Beugung der Formen mit *-ik* oder ohne *-ik* zu rechnen.

M. TEMESI

A statisztikai módszer alkalmazása a nyelvjárási alakulatok elhatárolásában a csiki és gyergyói tájnyelvi atlasz alapján

A nyelvjárások elhatárolhatóságának kérdése mind a mai napig nem oldódott meg megnyugtató módon. Gilliérontól kezdve számos nyelvtudós, mint Ascoli, G. Paris, P. Meyer, A. Gauchat és mások, határozottan tagadja, hogy nyelvjárási határokról lehetne beszélni, illetőleg nagy fenntartással él a nyelvjárási határok meglétét illetően, mivel a jelenségek izoglosszái nem esnek egybe.¹ Ugyanakkor a német dialektológusok és velük együtt számos román, magyar meg szovjet szakember a nyelvjárások elhatárolhatósága mellett foglal állást, hangsúlyozva, hogy a különböző nyelvjárási alakulatok között átmeneti területek figyelhetők meg.² Statisztikai vizsgálatok alapján sok más kutatóval egyet-

¹ Vö. E. PETROVICI: Repartiția graiurilor dacoromâne pe baza Atlasului lingvistic român. LR. III [1954], 5. sz. 7; V.M. JIRMUNSKI: Despre unele probleme ale geografiei lingvistice. Probleme de lingvistică. 1954. 4. sz. 3—29; DEME LÁSZLÓ, Nyelvatlaszunk funkciója és további problémái. Bp., 1956 14—23; MÁRTON GYULA, Magyar nyelvjárás. Egyetemi jegyzet, Kézirat. 34 kk.; KÁLMÁN BÉLA: Megjegyzések a nyelvjárási izoglosszákról. MNyj. VIII [1962] 3; lásd még a felsorolt munkák könyvészetét is.

² K. HAAG, Die Mundarten des oberen Neckar- und Donaulandes. Reutlingen, 1898. 88 és Über Mundartengeographie. Alemania, Bd. 29. Bonn, 1901, 238; 1. még Немецкая диалектография. Москва, 1955. 70 kk.; I. IORDAN: Graiul putnean. Ethnos. I [1941], fasc. 1. 90—118; E. PETROVICI i.m. 13—7 és Graiul românesc de pe Crișuri și Someș. Kny. Transilvania 72. év, 8. sz. 3; V.M. JIRMUNSKI i.m. 25; R. TODORAN: Cu privire la repartiția graiurilor dacoromâne. LR. V [1956], 2. sz. 38—50; GR. RUSU: Graiuri de tranziție. În legătură cu poziția graiului vrâncean în cadrul dacoromânei. CL. VI [1961], fasc. 1. 86; GR. BRÎNCUȘ: Cercetări asupra unui grai de tranziție. Rev. Univ. "C.I. Parhon". Filologie. 1955. 2—3 sz. 197; I. PĂTRUȚ: Influences slaves et magyares sur les parlers roumains. Romanoslavica I [1958], 1. sz. 41 és CL. III [1958], 63—72; PETRIȘOR MARIN: Graiuri mixte și graiuri de tranziție. Cu privire la un grai mixt din nord-estul Olteniei. LR. XI [1962], 1. sz. 87—94; TEOFIL THEAHA: Considerații asupra unei zone de interferență a graiurilor. LR. XI [1962], 1. sz. 95—6; I. COTEANU: Elemente de dialectologie a limbii române. Buc., 1961, passim; B. CAZACU: Despre dinamica limitelor dialectale. Fonetica și dialectologie. V [1963], 28; VALERIU RUSU: Contribuții la descrierea graiurilor dacoromâne (pe baza ALR. vol. III). Fonetica și dialectologie V [1963], 83—107; ST. GIOSU: Subdialectul maramureșan. SCL. (Iași), Filologie. XIV [1963], fasc. 1. 109; К. Ф. ЗАХАРОВА В. Г. ОРЛОВА Группировка говоров русского языка по данным лингвистической географии. Вопросы языкознания. 1963. 6. sz. 22; a magyar dialektológusok véleményére vonatkozóan I. GÁLFFY MÓZES: Problema delimitării dialectelor și graiurilor limbii maghare. SCL. XIII [1962], 1. sz. 69—72; KÁLMÁN BÉLA i.m. 9 és MNyj. VIII [1962], 21.

értésben, de anélkül, hogy határozottan állást foglalna a nyelvjárási határok megléte mellett, Imre Samu — ha egy jelenséggel kapcsolatos megállapítását általánosítjuk — arra a következtetésre jut, hogy a nyelvjárási hangok jellemző ejtésbeli sajátossága egy központi, viszonylag nagyobb területen található magtól távolodva gyűrűző hullámmal csökken, és fokozatosan más ejtési sajátosságokat mutató hangba megy át.³

A nyelvjárások elhatárolhatóságát vallók különböző jelenségeket vettek alapul. Egyesek hangtani jelenségeket vizsgáltak, mások szóföldrajzi adatokat fogtak vallatóra, és viszonylag ritkán történt meg, hogy vizsgálódásaikban megfelelő figyelmet szenteltek volna az alak- és szerkezetani jelenségeknek.⁴ De már K. Haag megjegyzi, hogy egyes jelenségek határának megállapításában a következő három szempontot kell szemelőtt tartani: 1. az alakok számát, 2. a hangok gyakoriságát és a 3. a végbemenő változások fokát.⁵ A magyar dialektológiában Deme László fejtette ki bővebben azokat az elvi szempontokat, amelyeknek alapján az egyes nyelvjárások elhatárolhatók egymástól. Ezek a következők: melyek a tanulmányozott nyelvjárás legfontosabb fonémái; ezek milyen megterheltségűek; melyik fonéma helyett használatos valamely fonéma; milyen tendencia érvényesül a nyelvjárásban; az egyes fonémák milyen megterheltségűek; és végül milyen hangokban realizálódnak az egyes fonémák.⁶ A rendszerszerű fonetikai-fonológiai jelenségek mellett azonban tekintetbe kell vennünk az alaktani, szóföldrajzi és szerkezetani jelenségeket, amelyek kiegészítik a kérdéses nyelvjárási alakulat képét, azaz a nyelvjárások elhatárolásakor meg kell vizsgálnunk a nyelvjárásban rendszerszerűen jelentkező összes jelenségeket. Abban természetesen a nyelvészek többsége egyetértett, hogy az alaktani, szóföldrajzi és mondattani jelenségek mellett elsőbbséget kell biztosítani a hangrendszerbeli sajátosságoknak.⁷

E jellegzetességeknek az elhatárolásban való értékesítése azonban az eddigiekben elsősorban úgy történt, hogy számbavették az elhatárolandó nyelvjárási alakulatban (alakulatokban) meglévő, az irodalmi nyelvi formáktól, illetőleg más nyelvjárási egységek jellegzetességeitől eltérő néhány sajátosságot, és ezeknek a bemutatásával bizonyították, hogy elkülönülő nyelvjárási egységről van szó. A vizsgálódás a hangrendszert illetően a realizációs formák alapján, tehát funkcionális alapon történt, ugyanis különösen a kisebb tájegységek elkülönítése, másként nem vagy alig lehetséges. A fonémarendszer állományszerű felmérése nem látszott éppen emiatt célra vezetőnek. Eredményesebbnek bizonyult a fonematikus-fonetikus szembenállásoknak és a jelenség megterheltségi fokának a számbavétele.⁸ A szókészlet és az alaktani elemek felhasználásában

³ IMRE SAMU: Nyelvjárási jelenségek statisztikai feldolgozása. MNy. VIII [1962], 21.

⁴ L. a 2. számú jegyzetben említett tanulmányokat.

⁵ Vö. Немецкая диалектография Москва, 1955. 70 кк.

⁶ DEME L.: A magyar nyelvjárások néhány kérdése. Bp. 1953. 13—16.

⁷ Vö. GÁLFFY, Contribuții la problema delimitării dialectelor pe baza materialului atlasului regional Ciuc-Gheorgheni. Omagiu lui Al. Rosetti. Buc. 1965. 271—9.

⁸ Pais Eml. 446—53; IMRE: i.m. 11—27.

szintén a különbségek kimutatása volt a cél. A rendszerszerűség elve azonban e tekintetben még kevésbé érvényesült. Főként a megőrzött régiségekre és a nyelvi különfejlődés eredményeire támaszkodtak a kutatók állításuk támogatásakor.⁹

A csíki és gyergyói tájnyelvi atlasz anyaga alapján is úgy látszik, hogy az elhatárolás nem vezetne eredményre pusztán a fonológiai rendszer állományszerű felméréssel, hiszen a magyar nyelvjárások fonéma-állománya egy nyelvjáráson belül (sőt talán az egyes nyelvjárások egybevetése esetén) sem mindig mutat olyan mérvű rendszerbeli eltérést, amelynek alapján az egyes alakulatok sajátosságai rendszerszerűen bemutathatók volnának. Emiatt a hangrendszernek ilyen célú vallatóra fogásakor a realizációt és a megterheltséget kell alapul vennünk.¹⁰ Másrészt meg az alaktani rendszer sajátosságai közül rendszerszerűen sajátosságokat kell megvizsgálnunk. A szókészlet területéről pedig más-más elterjedtségű és hatókörű elemeket tanácsos kiválogatnunk. Mindezeket a sajátosságokat statisztikai adatok segítségével kell értékelnünk, hiszen olykor, különösen a szomszédos tájnyelvi egységek elhatárolásában, a jelenség gyakoriságában megfigyelhető eltérés az egyetlen fogódzó. S jóllehet fonológiai szempontból a kisebb-nagyobb tájnyelvi alakulatok állományszerűen azonos rendszert mutatnak, a fonémák realizációs formáinak megterheltsége (és ennek alapján egyes variánsoknak a nyelvjárásban típus-értékűnek minősíthető volta) lehetővé teszi a nyelvjárási egység sajátos jellegzetességeinek feltárását, és így az egymástól kisebb-nagyobb mértékben eltérő tájnyelvek elkülönítését, elhatárolását.

Az alábbiakban megkíséreljük, hogy a csíki-gyergyói tájnyelvi atlasz anyaga alapján, a statisztikai módszer segítségével megvonjuk azokat a nyelvjárási határsávokat, amelyek ebben a tájszólásban kialakultak, és amelyek az egybeeső, illetőleg eltérő izoglosszák tanúsága szerint a kisebb tájnyelvi egységeket mint az egységben megnyilatkozó különféleségeket elhatárolják.

Az atlasz kérdőfüzete 742 kérdést tartalmaz. Benne megfelelő arányban megtalálhatók mindazok a hangrendszerbeli jelenségek, amelyek lehetővé teszik egy nyelvjárás hangtani sajátosságainak rendszerszerű megállapítását és bemutatását a fonetikai szembenállások és a megterheltség szempontjából (52,4%). Ugyanakkor kielégítő számú kérdés képviseli az alaktani (14,5), valamint a szóföldrajzi jelenségeket is (31,6%).¹¹ Természetesen növelik a fonológiai-fonetikai jellegű kérdések számát az alaktani és a szóföldrajzi természetű adatok, hiszen a hangtani jelenségek szavakban, szóalakokban élnek. A fenti százalékos számok arra utalnak, hogy a kérdőfüzet összeállításakor ilyen arányban iktattunk be elsődlegesen hang- és alaktani, illetőleg szóföldrajzi jellegűnek minősíthető kérdéseket.

⁹ Vö. az ŐHA ide vonatkozó térképlapjait.

¹⁰ Az atlasz anyagát Márton Gyulával gyűjtöttem 1957—1961 között.

¹¹ Vö. GÁLFFY—MÁRTON, Mutatvány Csík és Gyergyó Tájnyelvi Atlaszából. NyIrK. I [1957], 1—4. sz., és 25 térképlap 65—6; Omagiu lui Al. Rosetti., Buc., 1966. 272.

A ponthálózat abszolút sűrűségű volt, minden egyes településre kiterjedt. Az elhatárolás szempontjából ez nagyon fontos, mert az izoglosszák megállapítása így lehetővé válik. Az izoglosszák egybeesése pedig megengedi a jelenségcsoport-határok megvonását, és így a tájnyelvi alakulatok határsávjainak rögzítését.

Módszertani tekintetben a következőképpen jártam el: megvizsgáltam az egész területre jellemző hang- és alaktani, valamint szóföldrajzi jelenségeket, illetőleg azokat a sajátosságokat, amelyek eltérést mutatnak a kisebb területi egységekben. Majd pedig az *u, ú, ü, ű, i, í*, hang kivételével — minthogy ezek figyelemreméltó következtetés levonását nagyon korlátozott mértékben tették volna lehetővé — tanulmányoztam az összes magánhangzókat szembenállásonként az irodalmi nyelvbéli hangokhoz viszonyítva. Számbavettem a magánhangzókat hangsúlyos, hangsúlytalan helyzetben és abszolút szóvégen, majd pedig statisztikát készítettem az egyes variánsok előfordulásáról. Ezt a számadatot elosztottam a kutatópontok számával, és így megkaptam a variánsok egyúthatóját.¹²

Tekintettel arra, hogy az egyes jelenségeket nem képviseli azonos számú kérdés a kérdőfüzetben, és tekintettel arra, hogy mindegyik jelenségnek másfokú a területi megoszlása, a szembenállások szempontjából nagyobb számban tanulmányoztam azokat a jelenségeket, amelyek a kisebb tájegységekre jellemzőek, és így differenciáló jellegűek. Például a diftongus-monoftongus szembenállásra 207 adat állt rendelkezésre (figyelembe véve mindazokat a szavakat, szóalakat, amelyekben ez a jelenség szembenállásként jelentkezhetett); az *e*-nek és variánsainak a megterheltségét 35, az *ë*-nek és változatainak arányát 58, az *á:á* szembenállási arányát 20, az *a*-nak és realizációs formáinak a számarányát 30 kérdésre adott válasz alapján számítottam ki. Hasonló az adatok száma a többi magánhangzó számarányának kiszámításában is. Minthogy a magyar nyelvjárásokban a mássalhangzórendszer kevésbé változatos képet mutat, a kérdés megoldásában kevesebb lehetőséget kínál. Ezért a mássalhangzórendszer köréből megvizsgáltam a hosszú-rövid, palatizált — nem palatizált szembenállást, egyes hasonulások jelenségeket, valamint néhány hangkivetéses és hangátvetéses jelenséget. Ezeket azonban — a már említett ok miatt — kevesebb szóalak felhasználásával végeztem. Az alaktan területéről tanulságosnak bizonyult a több birtokos egy birtok viszonyt jelölő *-uk, -ük* birtokos személyragnak, az ikés igék ragozásában megfigyelhető sajátosságoknak, illetőleg egyes névszói viszonyragok viselkedésének a tanulmányozása. Csak nagyon korlátozott mértékben hasznosíthattam a kérdés kifejtésében a törendszerebeli sajátosságokat és számos más alaktani elem viselkedését. Végül viszonylag nagyszámú szóföldrajzi jelenséget vizsgáltam meg. A szavak túlnyomó többsége a terület nagy részén használatos, mégis megfigyelhető ezen a téren is az alakok

¹² Az alkalmazott módszerre l. IMRE SAMU i.m. 14. kk.

harca.¹³ A csaknem 100 megvizsgált szó közül mindössze 8-nak a területi elterjedését mutatom be, azokét, amelyek teljes mértékben meggyőzőek a nyelvjárási jelenségek területi megoszlását illetően.

A fennebb vázolt eljárással az alábbi eredményre jutottam: a diftongus-monoftongus szembenállás alapján öt tájszólás különíthető el Csík-Gyergyó területén: Kászon (a 123—128 és 136-os kutatópont), Alcsík (a 131—156-os pont, Felcsík (a 157-170, 173, 175-ös kutatópont), Gyimes (a 171, 174, 176-os kutatópont) és Gyergyó (a 177—198-as kutatópont).¹⁴ Ez a szembenállás képezi az elhatárolás alapját, de számos más hang realizációja és megterheltsége, illetőleg más hangtani sajátosság, valamint egyes alaktani és szóföldrajzi adatok is támogatják ezt a felosztást. Gyakran több jelenség izoglosszája egybeesik, és így egész jelenségcsoport izoglosszája jelöli a kisebb területi egység határsávját. Nem egyszer azonos vagy hasonló értékű a jelenségek megterheltsége is. Természetesen hangsúlyoznunk kell, hogy a kisebb-nagyobb tájnyelvi egységekre jellemző sajátosságok találkozási vonalán átmeneti határsávok alakultak ki. Ez a tény azonban nem zárja ki a jelenségcsoportok alapján a nyelvjárási, tájnyelvi határok megvonását.

A statisztikai adatok szerint például az *á:ǫ* szembenállás aránya lehetővé teszi egyrészt Csík és Gyimes Gyergyótól való elkülönítését, ezen belül pedig utal arra, hogy Kászon és Gyimes tájszólása e tekintetben közelebb áll egymáshoz, viszont Alcsík és Felcsík tájnyelve ugyancsak szorosabb kapcsolatot mutat (l. a 3. sz. térképlapot). Gyergyóban az *ǫ:á* aránya 1,31:7,55; Kászonban 9,71:4,35; Gyimesben 10,16:5,00 az arány, viszont Alcsíkban 11,80:1,44, Felcsíkban 9,64:0,64, ami azt jelenti, hogy Kászon és Gyimes tájnyelvében kb. 50 %-kal ki-

¹³ Vö. GÁLFFY—MÁRTON i.h.

¹⁴ L. az 1. sz. térképlapot. A kutatópontok jegyzéke: 123: Újtusnád (Tuşnadul nou), 124: Lázárfalva (Lăzăreşti), 125: Tusnád (Tuşnad), 126: Csíkverebes (Vrabia), 127: Kászonújfalva (Casinul nou), 128: Kászonjakabfalva (Iacobeni), 131: Csíkkozmas (Cosmeni), 132: Csatószeg (Cetăţuia); 133: Csekefalva (Ciucani), 134: Csíkzsentsimon (Sinsimion), 135: Csíkzentmárton (Sînmărtin), 136: Kászonfeltiz (Plăieşii de sus), 137: Csíkzentimre (Sîntimbru), 138: Csíkbanfalva (Bancu), 139: Csíkzentkirály (Sîncrăieni), 141: Kotormány (Cotorman), 142: Csíkzentgyörgy (Ciucsingeorgiu), 143: Csíkmentszent (Misentea), 145: Csíkzentlélek (Leliceni), 146: Zsögöd (Jigodin), 147: Csíkzsereza (Miercurea-Ciuc), 148: Fitód (Fitod), 149: Menaságújfalva (Armăşeni), 150: Csíkmenaság (Armăşeni), 152: Csíkсомlyó (Şumuleu-Ciuc), 153: Csíkcsobotfalva (Cioboteni), 154: Csíkcsomortán (Şoimeni), 155: Csíktoplica (Topliţa-Ciuc), 156: Csíkpálfalva (Păuleni), 157: Csíkdelne (Delniţa), 158: Csíkcsicsó (Ciceu), 159: Mádéfalva (Siculeni), 160: Csíkborzsova (Bîrzava), 161: Csíkzentmiklós (Nicoleşti), 162: Csíksepévíz (Frumoasa), 163: Göröcsfalva (Gîrciu), 164: Csíkrákos (Racul), 165: Csíkmadaras (Mădăraş-Ciuc), 166: Vacársi (Văcăreşti), 167: Csíkzentmihály (Mihăileni), 168: Ajnád (Livezi), 169: Csíkdánfalva (Dăneşti), 170: Karcfalva (Cîrţa), 171: Gyimesfelsőlok (Lunca de sus) 172: Csíkjenőfalva (Ineu), 173: Csíkzenttamás (Tomeşti), 174: Gyimesközéplek (Lunca de jos), 175: Csíkzentdomokos (Izvorul Oltului), 176: Gyimesbükk (Ghimes-Făget), 177: Marosfő (Izvorul Mureşului, 178: Balánbánya (Bălan), 179: Vasláb (Voşlobeni), 180 Gyergyóújfalva (Suseni), 181: Gyergyócsomafalva (Ciumani), 182: Kilyénfalva (Chileni), 183: Tekerőpatak (Valea Strîmbă), 184: Gyergyóalfalu (Joseni), 185: Gyergyózentmiklós (Gheorgheni), 186: Gyergyószárhegy (Lazarea), 186a: Güdű (Ghidet), 187: Gyergyóremete (Remetea), 188: Gyergyóditró (Ditrău), 189: Gyergyóhodos (Hodoşa), 191: Salamás (Sărmaş), 194: Borszék (Borsec), 195: Gyergyótölgyes (Tulghes), 196: Hol-lósarka (Corbu). — Az itt fel nem sorolt kutatópontok (149, 151, 180a, 184b, 187a, 187b, 187c, 197, 198) a szomszédos helységekhez tartozó kisebb települések. Ezeknek nincs hivatalos neve.

sebb az *á* megterheltsége, Al- és Felcsíkban ezzel szemben minimális az *á* használata (I. I. táblázat).

I. táblázat: az *á* hangszín-megoszlása

Nyelv- járás hangok	Kászon			Alcsík			Felcsík			Gyimes			Gyergyó		
	1	2	össze- sen	1	2	össze- sen	1	2	össze- sen	1	2	össze- sen	1	2	össze- sen
<i>á</i>	3,71	5,00	4,35	1,00	1,88	1,44	0,52	0,76	0,64	7,00	3,00	5,00	7,14	7,96	7,55
<i>ǎ</i>	11,71	7,71	9,71	11,05	12,55	11,80	10,28	9,00	9,64	9,66	10,66	10,16	1,29	1,33	1,31

1 = hangsúlyos helyzet; 2 = hangsúlytalan helyzet.

Azonos képet mutat lényegében az irodalmi nyelvi *a* hangnak megfelelő nyelvjárási hangok realizációja is. Az *a* hang realizációja elsősorban az *a:ǎ* számaránya szempontjából tanulságos, ugyanis Gyergyóban e két hang aránya alig tér el egymástól. Gyimesben viszonylag erős az *a* megterheltsége az *ǎ* hanghoz viszonyítva. A terület más tájegységeiben viszont, különösen Kászonban az *ǎ* használata jóval gyakoribb az *a*-nál. A többi változat számaránya nem mond semmi különöset, hacsak az *ǎ*, *o* felcsíki megterheltségét nem tekinthetjük sajátosnak (I. II. táblázat).

Az *o* hangnak megfelelő színárnyalatok területi megoszlása nem annyira meggyőző, mint az előbbi hangoké. Mégis tanulságos, hogy Gyergyó és Felcsík az *o* megterheltsége alapján együtt halad és elkülönül a többi tájegységtől. A hallható variánsok gyakorisága szempontjából teljesen elhanyagolható számarányban fordulnak elő (I. III. táblázat).

Az irodalmi nyelvi *e* hangnak megfelelő nyelvjárási hangok területi megoszlása és megterheltsége alapján a gyergyói tájszólás elkülönül a többi tájegység nyelvjárásától. Jellemző a zárt tendencia erősfokú érvényesülése (I. IV. táblázat).

Kevésbé szembetűnő módon, de lényegében ugyanezt a helyzetet tükrözteti az *ë*-nek és labializált árnyalatú változatainak a számaránya. Az *ë* megterheltsége erőteljesebb Kászonban, Alcsíkban és Gyimesben, gyöngébb fokú Gyergyóban és Felcsíkban, viszont a labializációs alakváltozatok gyakoribbak Gyergyóban mint a többi tájegységben (I. V. táblázat).

II. táblázat: az irodalmi nyelvi *a*-nak megfelelő hangok

Nyelvjárási hangok	Kászán				Alesik				Felcsik				Gyimes				Gyergyó			
	1	2	3	össze- sen	1	2	3	össze- sen	1	2	3	össze- sen	1	2	3	össze- sen	1	2	3	össze- sen
<i>a</i>	3,42	2,71	2,14	2,75	1,90	0,95	0,79	1,21	1,37	0,87	0,56	0,93	8,33	6,00	7,33	7,22	5,30	3,07	1,38	3,25
<i>á</i>	7,71	8,14	8,57	8,14	6,20	6,70	6,87	6,59	5,81	6,12	6,87	6,26	2,33	4,33	5,33	3,99	2,19	4,34	5,50	4,01
<i>ǎ</i>	0,00	0,71	1,00	0,57	0,20	0,58	1,20	0,66	0,93	1,00	1,78	1,23	0,33	0,66	0,00	0,33	0,07	0,38	1,42	0,62
<i>o</i>	1,00	0,85	0,00	0,61	0,91	1,20	0,29	0,80	1,06	1,87	0,56	1,16	1,66	2,00	0,00	1,22	1,15	0,46	0,57	0,72

1 = hangsúlyos helyzet; 2 = első hangsúlytalan szótag; 3 = szóvégi nyílt szótag.

III. táblázat: az *o* hangszín-megoszlása

Nyelvjárási hangok	Kászán				Alesik				Felcsik				Gyimes				Gyergyó			
	1	2	3	össze- sen	1	2	3	össze- sen	1	2	3	össze- sen	1	2	3	össze- sen	1	2	3	össze- sen
<i>a ~ a</i>	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,05	0,05	0,03	0,00	0,05	0,00	0,01	0,00	0,33	0,33	0,22	0,03	0,03	0,00	0,02
<i>o</i>	0,00	0,00	0,14	0,04	0,04	0,05	0,00	0,03	0,18	1,66	0,07	0,63	0,33	0,00	0,00	0,11	0,11	0,03	0,00	0,04
<i>o</i>	10,42	12,00	12,57	11,66	8,77	10,93	11,16	10,28	7,37	6,72	8,57	7,88	10,66	11,33	13,00	11,66	6,64	7,00	10,27	7,90
<i>ó, ô, õ</i>	0,85	0,00	0,00	0,28	0,81	0,00	0,00	0,25	0,66	0,00	0,00	0,22	1,33	0,00	0,00	0,44	0,59	0,00	0,00	0,19
diftongus	1,28	0,00	0,00	0,42	0,00	0,05	0,00	0,01	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,18	0,00	0,00	0,06
<i>u ~ u</i>	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,11	0,00	0,03	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,33	0,00	0,11	0,03	0,00	0,00	0,01

1 = hangsúlyos helyzet; 2 = első hangsúlytalan szótag; 3 = második hangsúlytalan szótag.

IV. táblázat: az irodalmi nyelvi e hangnak megfelelő nyelvjárási hangok

Nyelvjárási hangok	Kászon					Alesik					Felcsik					Gyimes					Gyergyó				
	1	2	3	4	össze- sen	1	2	3	4	össze- sen	1	2	3	4	össze- sen	1	2	3	4	össze- sen	1	2	3	4	össze- sen
e	15,28	13,85	4,71	27,42	15,31	15,60	12,08	4,60	20,08	13,09	15,56	13,37	4,68	19,87	13,37	16,66	13,66	4,66	26,66	15,41	9,28	6,15	1,92	7,80	6,28
Zár- tabb válto- zat	0,28	0,71	0,00	2,28	0,81	0,34	0,60	0,04	1,73	0,67	0,24	0,18	0,06	0,93	0,35	0,00	0,66	0,33	2,00	0,74	7,39	5,34	2,76	15,07	7,64
labiális válto- zat	0,14	0,00	0,00	0,00	0,03	0,00	0,00	0,00	0,04	0,01	0,15	0,00	0,00	0,06	0,05	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,14	0,03	0,00	0,11	0,07

1 = hangsúlyos szótag; 2 = első hangsúlytalan szótag; 3 = második hangsúlytalan szótag, 4 = szóvégi nyílt szótag.

VII. táblázat: a kászoni és alesíki tájnyelv típusangjai

Realizációs formák	Alesík	Válto- zatok	a	á	o	ó, ^u ō	u	ú	e	ë	é, ⁱ ē	i	i	ö, ^ü ō	ő	ü	ű
		Főtípus	<u>a</u>	<u>á</u>	<u>o</u>	<u>ó, ^uō</u>	<u>u</u>	<u>ú</u>	<u>e</u>	<u>ë</u>	<u>é, ⁱē</u>	<u>i</u>	<u>i</u>	<u>ö, ^üō</u>	<u>ő</u>	<u>ü</u>	<u>ű</u>
	Kászon	Válto- tok	a	á	o	ó	e	é	ő	ü	ű						
		Főtípus	<u>a</u>	<u>á</u>	<u>o</u>	<u>ó^u</u>	<u>u</u>	<u>ú</u>	<u>e</u>	<u>ë</u>	<u>éⁱ</u>	<u>i</u>	<u>i</u>	<u>ö, ^üō</u>	<u>ő^ü</u>	<u>ü</u>	<u>ű</u>
Fonéma-állomány			a	á	o	ó	u	ú	e	ë	é	i	i	ö	ő	ü	ű
Fonéma váltakozás	Alesík	o		ó, o, o	o	u		ë, ^é ē, ⁱ í		i					ü	ű	
		o		o, o, a, ^ü ō		u		ë, ^é ē, ⁱ í		i					ü	ű	
Kászon	o		ó ^u		u		ë, ^é ē, ⁱ í		i					ü	ű		
	o		ó, ^ü ō, ^ü ō		u		ë, ^é ē, ⁱ í		i					ü	ű		

V. táblázat: az *ē*-nek és labiális árnyalatú változatainak megoszlása

Nyelvjárási hangok	Kászón			Alicsik			Felcsik			Gyimes			Gyergyó		
	1	2	össze- sen	1	2	össze- sen	1	2	össze- sen	1	2	össze- sen	1	2	össze- sen
<i>ē</i>	18,00	15,71	16,83	15,86	14,73	15,29	15,37	14,62	14,99	14,66	15,66	15,16	15,50	12,96	14,13
Labiális változat	0,00	0,14	0,07	0,18	0,08	0,13	0,37	0,37	0,37	1,66	0,00	0,83	1,03	1,42	1,12

1 = hangsúlyos helyzet; 2 = első hangsúlytalan szótag.

VI. táblázat: az *ö* hangszín-megoszlása

Nyelvjárási hangok	Kászón			Alicsik			Felcsik			Gyimes			Gyergyó		
	1	2	össze- sen	1	2	össze- sen	1	2	össze- sen	1	2	össze- sen	1	2	össze- sen
<i>œ</i>	0,00	0,00	0,00	0,16	0,00	0,08	0,00	0,00	0,00	0,33	0,33	0,33	0,00	0,00	0,00
<i>ö̇</i>	11,57	6,00	8,78	17,29	7,91	12,60	19,12	10,12	15,12	20,33	14,66	17,00	5,00	2,15	3,57
<i>ö</i>	12,00	12,00	12,00	4,00	6,58	5,29	2,31	4,18	3,24	3,33	5,66	4,49	15,76	12,88	14,32
<i>ö̈</i>	0,42	0,14	0,28	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,11	0,00	0,05
<i>ȫ</i>	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	1,34	0,00	0,67
<i>ö̆</i>	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,11	0,00	0,05
diftongus	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,26	0,00	0,13
<i>ü, ü̇</i>	0,57	0,00	0,28	0,79	0,00	0,39	1,00	0,00	0,50	1,00	0,00	0,50	0,84	0,00	0,42
<i>i, i̇</i>	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,03	0,00	0,01
<i>ö̈</i>	0,00	0,00	0,00	0,00	0,04	0,02	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,03	0,00	0,01
<i>ē</i>	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,33	0,00	0,16	0,00	0,00	0,00
<i>ē̇</i>	0,28	0,00	0,14	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,03	0,00	0,01
<i>e</i>	0,00	0,00	0,00	0,00	0,04	0,02	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,03	0,01
<i>ē̄</i>	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00

1 = hangsúlyos helyzet; 2 = hangsúlytalan helyzet.

Az *á—ǻ* megfeleléshez hasonló értékeket kapunk, különösen az *ö̈ ~ ö̇ ~ œ* realizáció alapján, az irodalmi nyelvi *ö* hang megfelelőinek területi megoszlása tekintetében: itt is Kászón és Gyergyó halad együtt a többi tájegységgel egybevetve. Ugyanakkor elenyészően kevés és semmilyen tekintetben nem jellegzetes a más változatok számaránya. A statisztikába is csak a teljesség kedvéért vettem fel őket (l. VI. táblázat).

Már a magánhangzók realizációs változatainak megterheltségi táblázatai — hihetőleg — eléggé meggyőzőek arra nézve, hogy a realizációs formák és azok megterheltsége alapján több sajátosságból álló jelenség-csoport különíti el egymástól az egyes tájegységek nyelvjárását. A hang, illetőleg fonéma-állomány számbavételével azonban nem tudnók kialakítani ezeket a több tekintetben különböző kisebb nyelvi alakulatokat.

Annak bizonyítására, hogy a fonéma-állomány számbavétele nem szolgáltat kellő bizonyítékot a kisebb tájnyelvi egységek elkülönítésére, ide iktatjuk a kászoni és alcsíki tájnyelv típushangjait és alakváltozatait bemutató táblázatot¹⁵ (I. VII. táblázat).

Jóllehet Kászón és Alcsík tájnyelvét jellegzetesen elkülöníti egymástól a kétféle magánhangzó-kettőshangzó fajta uralkodó használata és a variánsok más-más fokú megterheltsége, állományszerűen a fonológiai rendszerük azonos. Ilyen alapon tehát a kisebb tájnyelvek nem határolhatók el. A realizációs formák és a hangok megterheltsége viszont, amit az eddigiekben statisztikai ada-

VIII. táblázat: mássalhangzó jelenségek

	c	cc	cs	ccs	k	kk	d	gy	ty	gy	hang- kivétel. ill. irodalmi nyelvi alakok
123—170	+	-	+	-	+	-	+	-	-	+	+
171	-	+	+	-	-	+	+	-	-	+	+
172	+	-	+	-	+	-	+	-	-	+	○
173	+	-	+	-	+	-	+	-	-	+	○
174	-		+	-	-	+	+	-	-	+	+
175	+	+	+	-	+	-	+	-	-	+	○
176	-	-	+	-	-	+	+	-	-	+	+
177	+	+	-	+	+	-	+	-	-	+	○
178	+	-	-	+	+	-	+	-	-	+	○
179	+	-	-	+	+	-	+	-	-	+	○
180—186a	+	-	-	+	+	-	-	+	+	-	○
187	+	-	-	+	+	-	-	+	+	+	○
188—198	+	-	-	+	+	-	-	+	+	-	○

= + megvan a jelenség; - = a jelenség nem ismeretes; ○ - mindkét jelenség megfigyelhető.

¹⁵ A változatok egymásutánját a gyakoriság határozza meg. Mennél gyakoribb valamely változat, annál közelebb került a típus-hanghoz.

tokkal igyekeztünk bizonyítani, módot nyújtanak arra, hogy elkülöníthessük e tájnyelveket.

A mássalhangzó-rendszerbeli jelenségek közül a következőket foglalja össze a VIII. táblázat: a hosszú: rövid; a *d* : *gy* szembenállást, valamint egyes hangzóhiányos tövek viselkedését a *léc*: *lécet*, *kölcsön*, *gyik*, *ádé:árgyé* 'paradicsompaprika', *gatyá:gagya* 'alsónadrág', illetőleg az *ezeket:azokat* szavak, szóalakok felhasználásával.

Amint a kimutatásból látható, a hosszú:rövid szembenállás és a hangzóhiányos tövek használata Gyimesben jellemző. A *d:gy* szembenállás pedig a gyergyói tájszólást különíti el Csik és Gyimes nyelvjárásától. Az említett szavakban, szóalakokban megfigyelhető a magánhangzóközi nyúlás hiánya, a szóbelseji hasonulás útján bekövetkező nyúlás, valamint az abszolút szóvégi nyúlás

IX. táblázat: a hasonulásos jelenségek táblázata

A kutatópont száma	Nyelvjárási	Irodalmi	A kutatópont száma	Nyelvjárási	Irodalmi	A kutatópont száma	Nyelvjárási	Irodalmi	A kutatópont száma	Nyelvjárási	Irodalmi	A kutatópont száma	Nyelvjárási	Irodalmi
123	+	-	141	+		159	+	-	175	+	-	187		-
124	+	-	142	+		160	+		176	+		187a		-
125	+	-	143	+	-	161	+		177		-	187b		-
126	+		145	+		162	+	-	178		-	187c		-
127	+		146	+		163	+	-	179		-	188		-
128	+		147	+	-	165	+		180		-	188a		-
131	+	-	148	+		166	+		180b		-	189		-
132	+		149	+		167	+		181		-	191		-
133	+	-	150	+		168	+		182		-	194		-
134	+		152	+	-	169	+	-	183		-	195		-
135	+	-	153	+	-	170	+		184		-	196		-
136	+	-	154	+	-	171	+		184a		-	197		-
137	+		155	+	-	172	+		185		-	198		-
138	+		156	+	-	173	+		186		-			
139	+		157	+	-	174	+		186a		-			

-- = köznyelvi hasonulásos formák; += sajátos nyelvjárási, nem hasonulásos jelenségek.

hiánya. Ezek elsősorban a gyimesi tájnyelvet különítik el mindenik más tárgyalt tájegységtől.

Az asszimilációs sajátosságok realizációja ismét csak a gyergyói tájegységben jellegzetes. Gyergyóban ugyanis csak az irodalmi nyelvben is szokványos hasonulás alakok hallhatók, másutt a hasonulás nélküli alakváltozatok az uralkodók, de mellettük megvannak már az irodalmi nyelvbéli formák, különösen a fiatalabb nemzedék nyelvhasználatában. A jelenség bemutatására a *kanállal, lábbal, házzal* szóalakot használtam fel. (l. IX. táblázatot).

A hangátvetéses jelenségek más területi egységek együtthaladását mutatják (l. X. táblázatot). Ezeknek az alakoknak ritkább volta jellemzi Kászont és Alcsíkot és ezzel e két tájnyelvi alakulat elkülönül a felcsíki, gyimesi és gyergyói tájszólástól. Ez utóbbiakban ugyanis lényegesen nagyobb mértékben használatosak a nyelvjárásias hangátvetéses alakok. Ugyanakkor azonban a kászoni meg az alcsíki tájnyelv sem teljesen azonos e tekintetben, mert Kászomban jóval gyakoribb az irodalmi nyelvi, hangátvetés nélküli alak, mint Alcsíkban.

Ehhez a táblázathoz a következő szóalakokat hasznosítottam: *húzza, keresse, nézz, nézze, nézzük; kanál*.

X. táblázat: a hangátvetéses jelenségek aránya

	Kászon	Alcsík	Felcsík	Gyimes	Gyergyó
Köznyelvi, irodalmi	5,28	2,69	1,47	1,00	1,07
Átvetéses alak	0,85	1,65	4,05	6,33	4,57

A mássalhangzós sajátosságok közül egyik-másik kisebb tájnyelvi alakulat vagy egy-egy helyi nyelvjárás elkülönítésére alkalmas a csíki-gyergyói nyelvjárásban a postaveoláris (*t*), illetőleg kakuminális (*t*) *t*, valamint a többperdületű *r*. A *t* rendszerszerűen hallható Alcsík néhány falujában (131, 132, 134) és Kászomban (126), illetőleg a Csík és Gyergyó tájnyelvi alakulatának határán (178) lévő egy település nyelvjárásában. Ugyanakkor Gyergyó több helységében kakuminális *t*-t ejtenek (187, 187a, 187b, 187c), és ugyancsak ezeken a településeken használatos az *r*, egy, a köznyelvi ejtésben ismeretlen, többperdületű hang. Az itt felsorolt, szórványosan, egy-egy helyi nyelvjárásban előforduló realizációs jelenségek színezik a több más sajátosságban közös, egymástól elkülönülő nyelvjárás alakulatokat, de nem alkalmasak arra, hogy önmagukban a tájnyelvi alakulatok elhatárolását lehetővé tegyék.¹⁶

A hangrendszerbeli jelenségek alapján elhatárolható nyelvjárás egységek sajátos vonását támogathatják morfológiai jellegzetességek is. Minthogy azonban az alaktani jelenségek jóval egységesebbek nagy területen, mint a hangrendszerbeliek, csak másodlagos szerepet játszhatnak a tájnyelvi alakulatok közötti határ megvonásában. Mégis, a hangtani és szóföldrajzi jelenségekkel együtt

¹⁶ Vö. К. Ф. ЗАХАРОВА, В. Г. ОРЛОВА i.m. 21.

számos tanulság vonható le elterjedtségükből az elhatárolás vonatkozásában is.

Az alaktani formák és realizációk — amint ismeretes — nagyrészt egységesek a nyelvjárasterület egészén. (Így például a *-ni* határozórag a közösségi jelentésárnyalatot hordozó személynévi formához kapcsolódik: *Sándorékni* [azaz a Sándor családjához] *menyek* szerkezetben, a *-hoz*, *-hez*, *-höz* rag viszont az egy személyt jelölő tulajdonnévhez járul: *Sándorhoz menyek*. A *-ban*, *-ben* helyén ejtett *-ba*, *-be*, illetőleg a *-tól*, *-től*, *-ból*, *-ből*, *-ra*, *-re* határozóragok és változataik megegyeznek az egész területen.) Az elhatárolás szempontjából — amint már említettem — a több birtokos egy birtok viszonyt jelölő birtokos személyrag hasznosítható (1. a 2. sz. térképlapot). A jelenség területi megoszlása a következő: Kászonban, Alcsíkban és Gyimesben az *-ik* hangalakváltozat fejezi ki ezt a viszonyt. Kivételt csak Csíkszereda képez, itt ugyanis az irodalmi nyelvet beszélik nyelvjárásias színezettel, és emiatt az alaktani formák használatát tekintve eltér a vidék nyelvjárásától. Felcsíkban és Gyergyóban pedig az *-ok*, *-ék*, *-ök* morféma használatos illeszkedéssel ugyanannak a viszonynak a jelölésére. Mindössze a két tájegység közötti átmeneti területen figyelhető meg nagyobb mérvű ingadozás.

Tanulmányosak a tanulmányozott kérdés szempontjából az ikes igék viselkedéséből levonható következtetések is. E tekintetben kiválik a többi tájegység nyelvhasználatából Gyergyó. Itt ugyanis viszonylag gyakoribbak az iktelen formák. Hagyományörzőbb jellegével viszont Gyimes különül el némiképpen a felcsíki, alcsíki és kászoni tájnyelvben megfigyelhető — egyébként ugyancsak hagyományörző — gyakorlattól: itt következetesebbnek mondható az ikes ragozás (1. XI. táblázat).

XI. táblázat: az ikes; iktelen igealakok használati aránya

	Kászon	Alcsík	Felcsík	Gyimes	Gyergyó
ikes	8,71	7,29	8,73	9,00	5,61
iktelen	1,00	1,50	2,56	1,00	3,61

A szókészlet szintén szolgáltat adalékokat az elhatároláshoz. Jóllehet kérdőfüzetünk kérdésanyaga a dolog természeténél fogva szóföldrajzi szempontból nagyrészt közömbös szóanyagot tartalmaz, és csak a kérdések egyharmada tekinthető szóföldrajzi vonatkozásban tanulságosnak, mégis találunk szép számmal szavakat, amelyek a tájnyelvi egységek határainak megvonásához, a hang- és alaktani elemek mellett értékes adatokat szolgáltatnak. Hiszen az egész megvizsgált területen egységesen és általánosan használt, egymásnak csak hangtani variánsaként használatos szavak mellett több, szóföldrajzi szempontból változatosságot tükrözőtő adatot találunk. És ezek fölhasználhatók az elhatárolásban. Ilyen szavak például a *vakondok*, *körte*, (kendert) *nyő*, *birkózna*k, *vőfély*, *lepke*, *koca* (*disznó*), *felhő*.¹⁷ Az adatok mindenekelőtt a gyergyói

és gyimesi nyelvjárásnak a többitől való eltérését mutatják. Ezért az al- és felcsiki adatokat egybevonva mutatjuk be a táblázatban. Itt ugyanis nagyrészt pusztán hangalakváltozatok figyelhetők meg, magát a fogalmat többnyire ugyanaz a szó nevezi meg. A zárójelbe tett számok azt jelölik, hogy hány esetben használtak más szót a kérdéses dolog megnevezésére (l. XII. táblázat).

XII. táblázat: a szóföldrajzi adatok megoszlása

címszó		Csik	Gyimes	Gyergyó	Kászon
vakondok	<i>vakond:vakhoncsok:vakancsok</i>	+	—	[10]	+
	<i>guzgán</i>	—	+	[1]	—
	<i>vakkancs</i>	—	—	+	[1]
körte	<i>körte</i>	+	+	[18]	+
	<i>körtöve</i>	[8]	—	+	—
nyő	<i>nyő</i>	+	—	+	+
	<i>szed</i>	—	+	—	—
birkoznak	<i>küzsdnék:küzsödnek:küzsöd- dődnék</i>	+	+	[12]	+
	<i>verekednek</i>	[6]	[2]	[1]	[1]
	<i>birkoznak</i>	[14]	—	+	—
vőfély	<i>vőfély</i>	+	+	[4]	+
	<i>vendégshivó</i>	—	—	+	—
lepke	<i>lepke</i>	[16]	—	+	[2]
	<i>pillangó</i>	+	+	[2]	+
koca	<i>gölye</i>	+	+	[2]	+
	<i>eme</i>	—	—	+	—
	<i>koca</i>	[3]	[1]	[2]	—
felhő	<i>felhő</i>	+	+	[14]	+
	<i>felleg</i>	—	—	—	[2]
	<i>homály</i>	[2]	—	+	—

— = nem használják, + = általános használatú

¹⁷ L. GÁLFFY—MÁRTON i. m. térképlapjait is.

XIII. táblázat: a tájnyelvi alakulatokban vizsgált jelenségek összesítése¹⁸

Nyelvjárási jelenségek	Kászón	Alicsik	Felcsik	Gyimes	Gyergyó
$\hat{a}$	+	+	+	+	-
$\acute{a}$	○	-	-	○	+
$\hat{a}$	+	+	+	○	○
a	○	-	-	+	○
o	+	+	+	+	+
$\acute{o}$	-	-	-	-	-
e	+	+	+	+	+
$e, \acute{e}$	-	-	-	-	+
$\acute{e}$	+	+	+	+	+
$\acute{e}$	-	-	-	-	○
$\acute{o}$	+	+	+	+	+
$\acute{o}$	+	+	○	+	○
$\acute{o}^u$	+	△	△	+	+
$\acute{o}$	○	○	+	+	○
$\acute{o}$	+	△	△	+	+
$\acute{o}$	○	○	+	+	○
$\acute{e}i$	+	△	△	+	+
$\acute{e}$	○	○	+	+	○
$^u\acute{o}$	△	+	△	△	△
$^u\acute{o}$	△	+	△	△	△
$i\acute{e}$	△	+	△	△	△
<i>d-zés</i>	+	+	+	+	-
<i>gy-zés</i>	-	-	-	-	+
-c-	△	△	△	+	△
-cs-	△	△	△	+	△
-k	△	△	△	+	△
-cc-	+	+	+	△	+

¹⁸ A jegyzetet l. a 38. oldalon.

Nyelvjárási jelenségek	Kászón	Alcsik	Felcsik	Gyimes	Gyergyó
— <i>ccs</i> —	+	+	+	△	+
— <i>kk</i>	+	+	+	△	+
<i>ty</i>	△	○	△	△	△
<i>gy</i>	+	+	+	+	+
hangkivetéses alak	-	-	-	+	-
hangkivetés nélküli alak	+	+	+	+	+
hasonulós alak	+	○	+	△	+
hasonulás nélküli alak	+	+	+	+	△
hangátvetéses alak	-	○	+	+	+
hangátvetés nélküli alak	+	+	○	○	○
ikes ragozás megléte	+	+	+	+	○
ikes ragozás hiánya	-	-	○	-	○
- <i>ik</i> több birtokos egy birtok személyrag	+	+	-	+	△
- <i>ok</i> , - <i>ék</i> , - <i>ök</i> egy birtokos több birtok személyrag	△	△	+	△	+
körte, küzsdnek, vőfély, pillangó, gölye, felhő	+	+	+	+	-
körtöve, birkoznak, vendéghívó, lepke, eme, homály	-	-	-	-	+
vakondok	+	+	+	-	-
guzgán	-	-	-	+	-
vakkancs	-	-	-	-	+
(kendert) nyő	+	+	+	-	+
(kendert) szed	-	-	-	+	-

A táblázatok alapján bemutatott jelenségek statisztikai és egyéb adatait összesítve, megkapjuk a fogódzót a tájegységek elkülönítéséhez, illetőleg megállapíthatjuk, mely jelenségek kapcsolnak össze egyes tájnyelvi alakulatokat, sőt az egész vizsgált terület összes egységeit. Egyes sajátosságok ugyanis össze-

kapcsolnak két vagy több tájnyelvi alakulatot, a sajátosságok összessége viszont elkülöníti őket egymástól (l. XIII. táblázat).

A táblázatból a következő tanulságok vonhatók le az elhatárolásra vonatkozóan:

1. A vizsgált jelenségek közül mindegyik tájegységben megvannak nagyrészt azonos megterheltséggel az alábbi hangok, jelenségek: *o, o, e, ě, ō, gy-zés*.

2. Kászonban, Al- és Felcsikban meg Gyimesben közös, nagyrészt ugyancsak azonos megterheltségű jelenségek: az *á* erősfokú megterheltsége, az *e, ě* meg *ě* gyenge foka, hiánya, a *d*-zés, a hasonulás nélküli alakok, valamint az ikes ragozás csaknem rendszerszerű megléte, a *körte, küzsdnek, vőfély, pillangó, gölye, felhő*, szó, szóalak használata, illetőleg a *körtöve, birkoznak, vendéghívó, lepke, eme* (disznó), *homály* szó és szóalakok hiánya.

3. Ugyanakkor Kászont, Al- és Felcsikot az *a* erősfokú megterheltsége kapcsolja össze; Kászont, Alcsikot meg Gyimest viszont az *ő* erősfokú megterheltsége mellett az *-ik* több birtokos egy birtok viszonyt jelölő morféma vonja egy csoportba; Kászon és Alcsik pedig az *ó, ő, é* közepes megterheltségében meg a hangátvetés nélküli alakok erős fokában mutat egyezést.

Az egyes tájnyelvi alakulatokat azonban számos sajátosság együttese egyéni.

4. Kászont elsősorban az *ó^u, ő^u, éⁱ*, magánhangzó-kettőshangzó megléte, az *á* mellett az *á*-nak, az *a* mellett az *a*-nak közepes megterheltsége, a hangátvetéses alakok hiánya teszi a szomszédos tájegységektől különálló alakulattá.

5. Alcsikot mindenekelőtt az emelkedő-nyitódó magánhangzó-kettőshangzók *uo, üö, ie*, megléte a *ty* erősebb fokú megterheltsége, a hasonulás és hangátvetés közepes foka jellemzi és határolja el.

6. Felcsikra az *ö*-zés gyöngébb foka, a középső nyelvállású hosszú magánhangzók (*ó, ő, é*) kizárólagossága, az ikes ragozás erőteljesebb megbomlása, valamint az *-ok, -ök, -ék* több birtokos egy birtokra utaló személyrag jellemző.

7. Gyimest a következő jelenségek különítik el a többi tájegységtől: az *a* nagyobb megterheltsége, a hangzóközi rövid *c, cs* meg a szóvégi rövid *k*, a hangkivetéses alakok gyakorisága, a hasonulásos alakok ritka volta, a (kendert) *szed* szóföldrajzi elterjedése.

8. Gyergyóban az *á*, az *a*, az *e—ě, ő* meg az *ó^u, ő^u, éⁱ* nagyobb fokú megterheltsége, a *gy-zés*, a hasonulásos alakok és az *-ok, -ök, -ék* több birtokos egy birtok viszonyt jelölő személyrag általános használata, valamint a *körtöve, birkoznak, vendéghívó, lepke, eme* (disznó), *homály* szó és szóalak kizárólagos használata sajátos a többi tájnyelvi alakulatokban szokványos *körte, küzsdnek, vőfély, pillangó, gölye, felhő* szóval, szóalakkal szemben.

A táblázat ugyanakkor aprólékosabb egybevetésre is alkalmas, Külön-külön számba vehető mindenik tájnyelvi alakulatra jellemző más sajátosságok gyakorisága, illetőleg az őket kettesével vagy hármasával összekapcsoló jelenség-csoportok száma, a jelenségek megterheltségi foka, realizációs formái.

A nyelvjárási jelenség-csoportok területi egybeesése természetesen nem változatlan, nem állandó. A szomszédos helységek, területek lakosságának nyelve, nyelvjárása állandóan kölcsönhatásban van egymással, az egyes tájnyelvi jellegzetességek hatnak egymásra kisebb-nagyobb mértékben. Így alakulnak ki az átmeneti határsávok, illetőleg így tolódnak el jelenség-határok, amelyek valamely tájegység nyelvjárási határát jelölték. E harc eredményeként egyes jelemségek, jelenségcsoportok teret veszítenek, mások teret hódítanak. A vizsgált tájegységek átmeneti sávjában végbement módosulásokat, illetőleg a fontosabb jelenségek területi eltolódásában megfigyelhető változásokat módomban volt nyomon követni, mert a tőlünk gyűjtött adatokban érvényesülő fontosabb hangtani sajátosságokat egybevettem Vámszer Mártának „Csík és Gyergyó nyelvjárása” címen megjelent tanulmányával, melyben a szerző rendszerszerűen és az egyes tájegységekre jellemző sajátosságok táblázatszerű bemutatásával összegezi az erre a területre vonatkozó, a múlt század végéig közzölt nyelvjárási anyagot.¹⁹ Az egybevetésből kiderül például, hogy az alcsíki nyelvjárás déli részére 70—80 évvel ezelőtt a középső nyelvállású monoftongusok (ó, ő, é) használata volt jellemző, ma pedig ez a tájnyelvi alakulat (131—138) egyetlen kutatópont (137) kivételével diftongizáló, sőt a felcsíki tájegység déli pontjain (157, 159, 161, 164) is ejtenek, bár ritkábban, kettőshangzót az említett hosszú magánhangzók helyett. A mi anyagunk tanúsága szerint a gyimesi tájszólásban sem ismeretlen a diftongus a középső nyelvállású hosszú magánhangzók realizációjában, a régebbi gyűjtések adataiban viszont nem találunk ilyen jelenséget. (L. a mellékelt térképlapot.) A nyelvjárási jelenség-határok tehát változnak, eltolódnak, illetőleg a nyelvjárási egységek más-más jelenségcsoport alapján határolhatók el egymástól. Máskor a jelenségek megterheltségi aránya változik meg, és ez okozza a határsáv eltolódását.

A fennebb kifejtettekből következik, hogy a bemutatott jelenségek és az egybeeső jelenségcsoportok mind morfológiai, mind szóföldrajzi, de különösen fonetikai-fonológiai szempontból illusztrálják azt a tételt, hogy mindegyik nyelvjárási alakulatban vannak rendszer-jellegű különbségek, illetőleg egyezések. Az összesítő táblázatokba foglalt jelenségek megoszlása, a jelenségek gyakoriságát is bemutató térképek összesítő adatai — véleményem szerint — megnyugtató módon igazolják, hogy a jelenségek megterheltségben és szembenállásonként egyaránt megoszlának területi vonatkozásban. A nyelvjárás különböző

¹⁸ A jelek értéke: 0 = △, 0—2-ig = —, 2—5-ig = ○, 5— = +; az *ë* : *ě* szembenállás meg a hangátvetés hangátvetés nélküli jelenségek értékjelei: 0—1-ig = —, 1—2-ig = ○, 2— = +; ez utóbbi esetben ugyanis a jelenség gyengébb megterheltsége miatt a pusztán árnyalati megterheltségbeli különbségek másként nem érzékelhetők; az ikes : iktelen ragozás viszonyát jelölő értékek: 0—2-ig = —, 2—6-ig = ○, 6— = +; a szóföldrajzi adatok összesítésében a hangalak-változatoktól ezúttal is eltekintve összevontan mutathatók be a több tájegységre jellemző (táj) szavak. Ezek jelértéke: — = nem használják a szót az illető tájegységben, + = általánosan használt a szó a nyelvjárásban. A [...] -be tett számok meg ugyanúgy, mint előbb, azt jelölik, hány más szót ismernek még a fogalom megnevezésére.

¹⁹ Vö. NyIrK. I [1957], 1—4. sz. 51—9 + egy térképlap.

részrendszereiből válogatott nyelvjárási jelenségek és az irodalmi nyelvbeli fonémáknak megfelelő nyelvjárási fonémák és realizációs formák, tehát a nyelvjárásban típushangnak tekinthető hangok alapján mindegyik tájegység fonéma-rendszerét világosan elkülöníthetjük. Ezt az elhatárolást támogatja ugyanakkor az alaktani és a szóföldrajzi jelenségek elterjedése és gyakorisága is, jóllehet ezek nem esnek mindig egybe a fonetikai-fonológiai tényekkel. Mégis igazolják azt a tételt, hogy az egyes tájnyelvi alakulatokra jellemző jelenségek összessége kellőképpen elkülöníti egymástól a kisebb tájnyelvi egységeket, ha egyes sajátosságok összekapcsolják is őket, egységbe vonják is nagy vonalakban. A táblázatokba foglalt adatok és a mellékelt összesítő térképlapok e mellett tanúskodnak. Tehát a csíki és gyergyói atlasz anyaga is azt bizonyítja, hogy ilyen módon egyes határsávoknak statisztikai adatok segítségével történő megvonása útján a nyelvjárási alakulatok elhatárolhatók egymástól.

GÁLFFY MÓZES

Statistische Methoden bei der Abgrenzung von dialektalen Gebilden auf Grund des Regionalen Sprachatlasses von Csík und Gyergyó

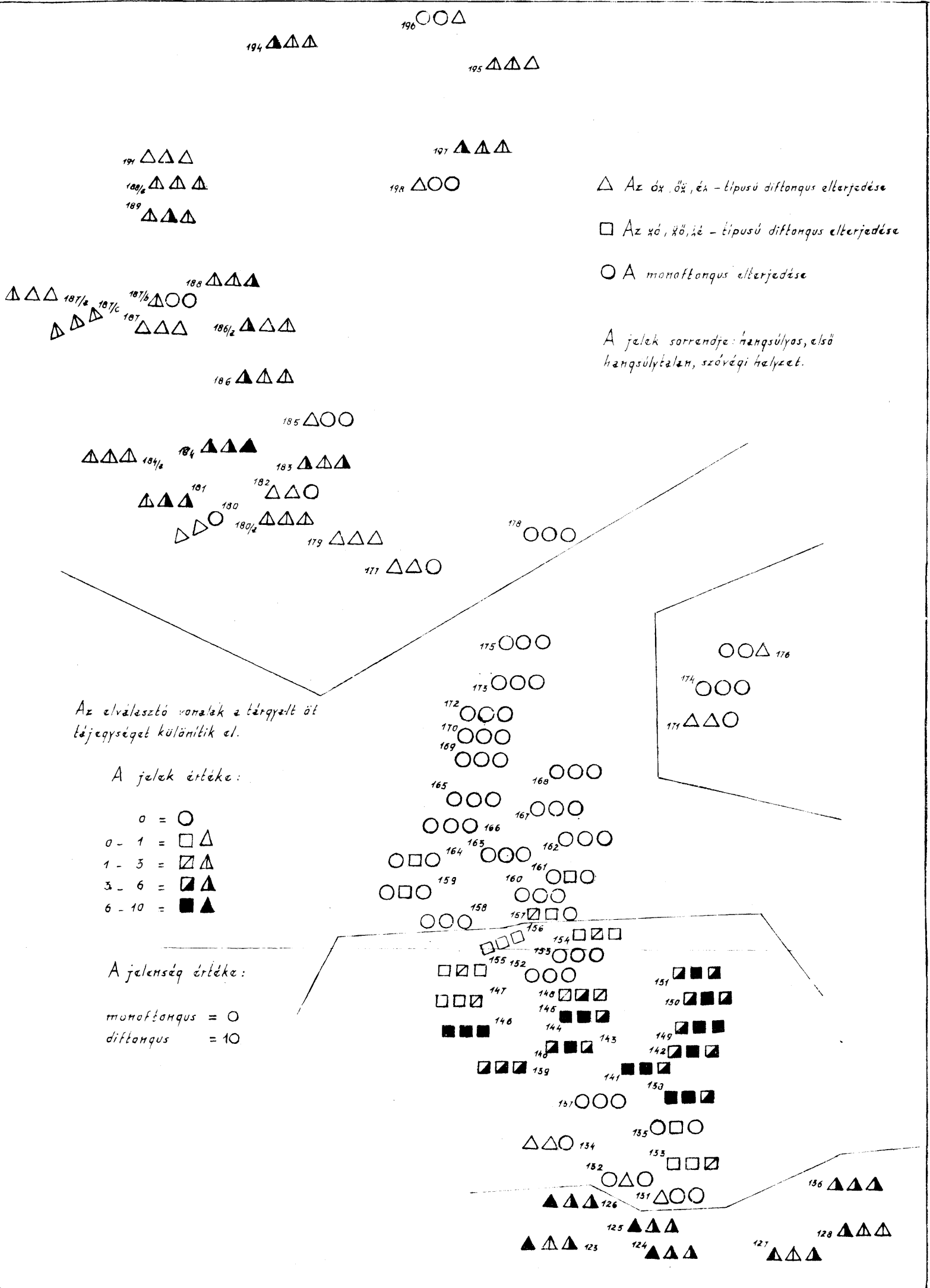
Die Möglichkeit einer Abgrenzung der Mundarten gegeneinander ist bis in unsere Tage hinein eine umstrittene Frage geblieben. Manche Sprachforscher, von Gilliéron bis Ascoli, von G. Paris bis P. Meyer, A. Gauchat und andere ziehen die Existenz von Mundartgrenzen entschieden in Zweifel oder beurteilen diese Möglichkeit mit grosser Skepsis, da die Isoglossen der Erscheinungen nicht zusammenfallen. Demgegenüber nehmen die deutschen Dialektologen und ebenso auch manche rumänische, ungarische und sowjetische Fachleute für die Abgrenzbarkeit der Mundarten Stellung und heben hervor, dass zwischen den verschiedenen dialektalen Gebilden Übergangsgebiete liegen können.

Bei der Abgrenzung kleinerer Einheiten in den ungarischen Mundarten jenseits der Donau (Pannonien) wurde die statistische Methode zuletzt von S. Imre angewendet (MNyj. VIII. [1962] 21). Der Verfasser der vorliegenden Arbeit unternimmt auf Grund statistischer Untersuchungen den Versuch, im Raum von Csík und Gyergyó kleinere territoriale Einheiten der ungarischen Mundarten in Siebenbürgen gegeneinander abzugrenzen. Er legt seinen Untersuchungen nicht nur lautliche Erscheinungen zugrunde, sondern berücksichtigt auch morphologische und wortgeographische, wenn diese innerhalb der Grenzen des Gebietes Abweichungen zeigen. Die Angaben zu seiner Arbeit schöpft er aus der schon abgeschlossenen, handschriftlichen Sammlung des regionalen Sprachatlasses über dieses Gebiet.

Der Verfasser hat die Überzeugung gewonnen, dass im Raum Csík—Gyergyó auf Grund eines statistischen Vergleiches der lautlichen — besonders der monophthongischen und diphthongischen Realisation der Phoneme für umgangssprachliches *ó-ő-é* — morphologischen und wortgeographischen Erscheinungen fünf kleinere Mundarten zu unterscheiden sind: die Mundart von Kászón, Alcsík, Felcsík, Gyimes und Gyergyó. Oft fallen die Isoglossen mehrerer Erscheinungen zusammen, so dass die Grenzzone einer kleineren räumlichen Einheit durch die Isoglosse ganzer Erscheinungsgruppen bezeichnet wird. Mehrere Male zeigt sogar die Belastung der Erscheinungen den gleichen oder einen ähnlichen Wert. Auch Grenzzonen mit Übergangscharakter lassen sich zwischen den Nachbargebieten feststellen, was die Möglichkeit einer Abgrenzung von Mundarten auf Grund einer statistischen Untersuchung der Erscheinungen gar nicht ausschliesst.

M. GÁLFFY

△ Az óx, öx, éx - típusú diftongus elterjedése
 □ Az xó, xö, xé - típusú diftongus elterjedése
 ○ A monofthongus elterjedése

A jelek sorrendje: hangsúlyos, első hangsúlytalan, szóvégi helyzet.

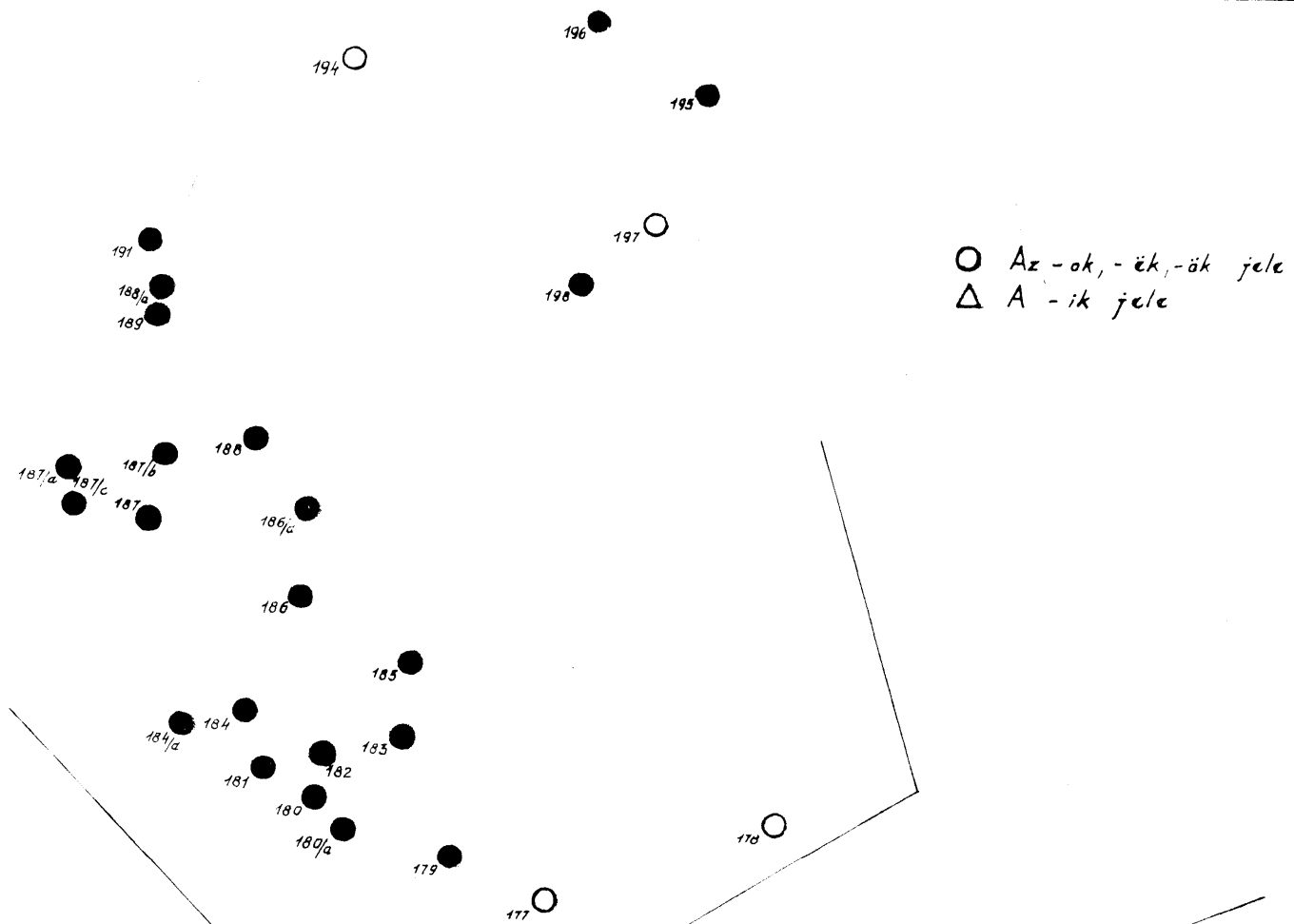
Az elválasztó vonalak a tárgyalt öt téjegységet különítik el.

A jelek értéke:

- 0 = ○
- 0 - 1 = □ △
- 1 - 3 = ▣ △
- 3 - 6 = ▤ △
- 6 - 10 = ▥ △

A jelenség értéke:

- monofthongus = ○
- diftongus = 10

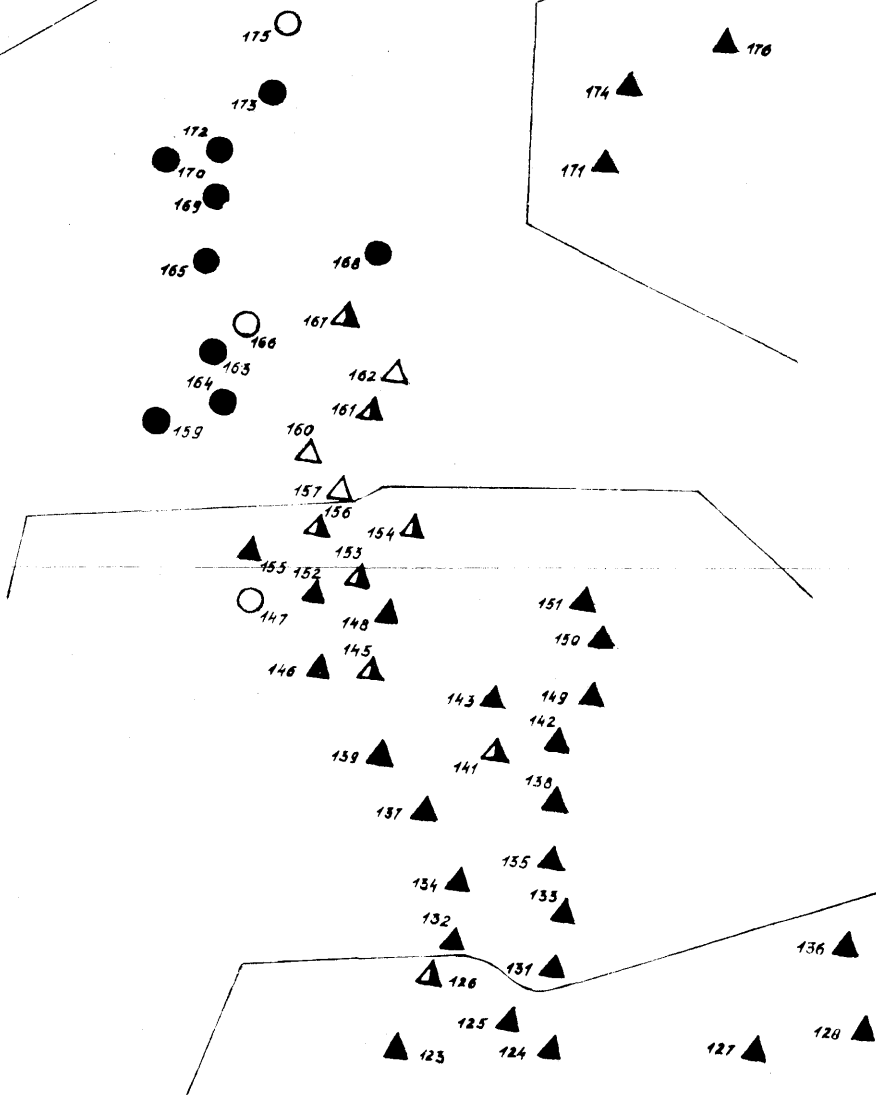

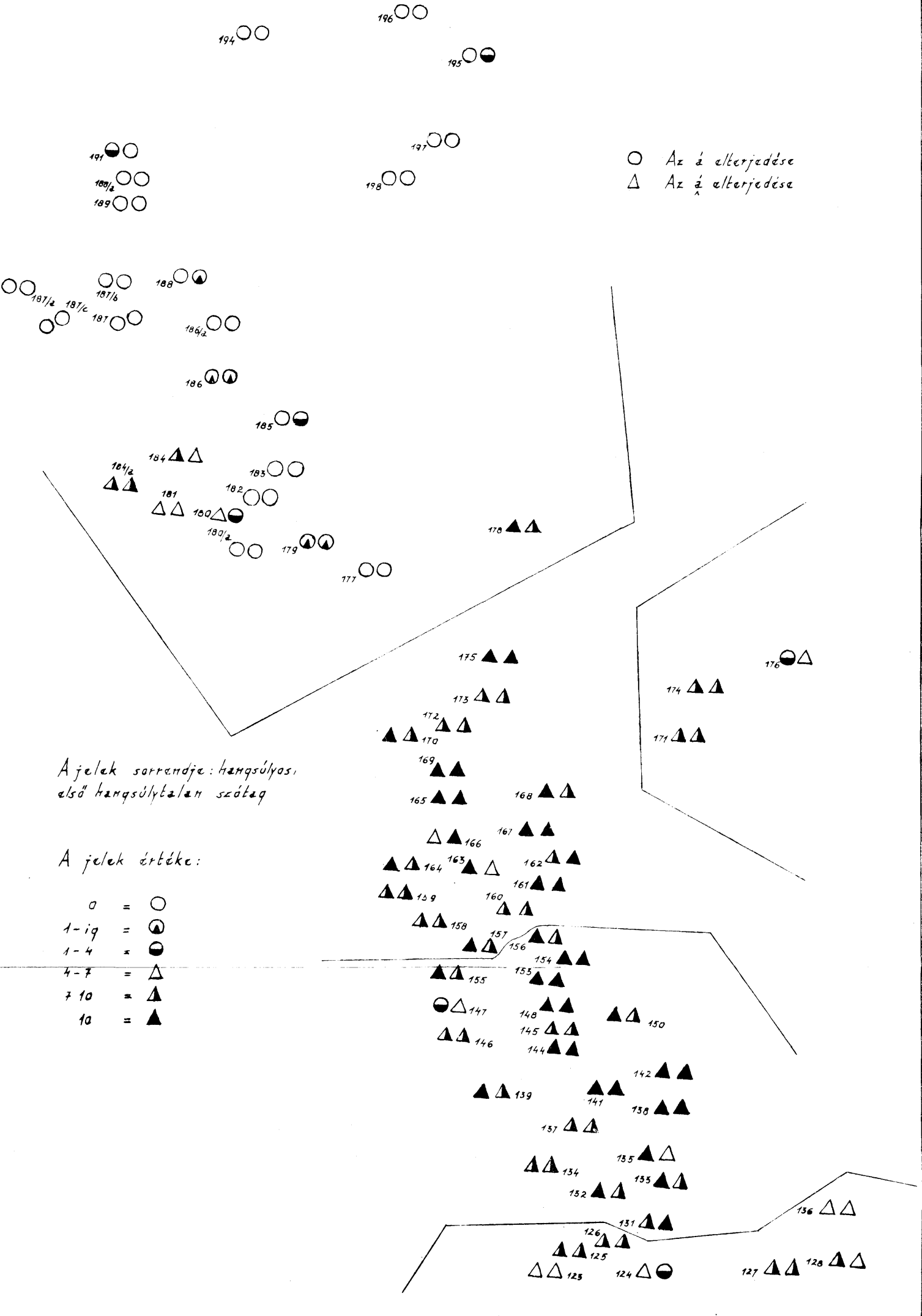
A jelek értéke:

- 6 - 10 = ○
- 10 = ●
- 11 - 15 = △
- 15 - 20 = ▲
- 20 = ▲

A jelenség értéke:

- uk, -ük = 0
- ok, -ök, -ök = 10
- ik = 20

Adatok a zárt *i*-zés állapotához Csík és Gyergyó nyelvjárásában

I.

1. A székely nem tartozik azok közé a nyelvjárások közé, amelyeknek a zárt *i*-zés (*é* : *i~i~i~i* megfelelés) jellegzetes vonásuk (vö. HORGER, *Nyelvj.* 54—7; KÁLMÁN, *Nyelvjárásaink.* 36, 89). Ennek ellenére már a régi kutatók közül többen felhívták a figyelmet arra, hogy a jelenség a nyelvjárás nem egy részlegében megfigyelhető. Így GENCSY ISTVÁN a minket közelebről érdeklő gyergyói nyelvjárásról jegyezte meg, hogy az *é* : *i* megfelelés előfordul benne. (A gyergyói nyelvjárás: *NyF.* 20. 38). SZABÓ DEZSŐ a csíkszentdomokosi nyelvjárásról állapította meg ugyanezt (*Nyr.* XXXII, 271). A jelenséget azonban Gencsy mindössze egy-két példával illusztrálta, vázlatos tájékoztatójának anyagát pedig Ditróban és Gyergyószentmiklóson gyűjtötte. Szabó Dezső megfigyelései is mindössze a felcsíki tájszólás néhány pontjára vonatkoztathatók. Ennek következtében a régebbi leírások sem a jelenség hozzávetőleges erősségi fokáról, sem térbeli elterjedéséről nem nyújthatnak megbízható képet.¹ Az egész csíki és gyergyói tájszólásra kiterjedő áttekintést először a „Mutatvány Csík és Gyergyó Tájnyelvi Atlaszából” című kiadvány nyújtott (*NyIrK.* I, 63—74 + 25 térképlap), a jelenségre vonatkozó 3 térképmelléklet azonban (*néz, szegény, árdé~(árdéj)*) csak ízelítőnek tekinthető, korántsem pontos tájékoztatásnak.

2. Mint ismeretes a kolozsvári Babeş—Bolyai egyetem magyar nyelvtudományi tanszéke már 1954-ben megkezdte a székely nyelvjárás nyelvföldrajzi felvételezését e meglehetősen nagy és tagolt tájnyelvi alakulat nyelvatlaszának megszerkesztése céljából (I. GÁLFY MÓZES—MÁRTON GYULA: *A Kolozsvári V. Babeş és Bolyai Egyetemek Közleményei. Társad. Tud. Sorozat I* [1956], 1—2. sz. 253—79 + 12 térképmelléklet; MÁRTON GYULA: *Orbis. Tome VII. No. 2.* 1958. 361—71). A gyűjtés előkészítése során arra törekedtünk, hogy kérdőívünk anyaga lehetőleg magába foglalja a tanulmányozott nyelvjárás hang- és alaktani rendszerét, de ugyanakkor sajátos szókinéséből is ízelítőt

¹ A régi eredmények összefoglalását és értékelését I. Vámszer Márta „Csík és Gyergyó nyelvjárása” (*NyIrK.* I, 51—62).

nyújtson (a kérdőív teljes anyagát l. GÁLFFY—MÁRTON: NyIrK. I, 70—1, az anyag megoszlását pedig a nyelvi rendszer elemei közt a 66. lapon).

Jóllehet a székely nyelvjárásra az *é* : *í* megfelelés nem jellemző, mégis arra törekedtünk, hogy kérdőívünkben az *é* hang is minden pozícióban és megfelelő számú példatárral legyen képviselve. Az alábbiakban a minden ponton² kikerdezett kérdőív anyaga, valamint az adatközlőkkel folytatott beszélgetés során lejegyzett ún. „orvanyag” alapján igyekszem bemutatni a zárt *í*-zés mai állapotát Csík és Gyergyó nyelvjárásában.

3. Zárt *í*-zés hangsúlyos helyzetben. Kérdőívünkben hét szó tartalmazza az *é* hangot szókezdő és huszonhárom szóbelseji hangsúlyos helyzetben. Ezek a következők: a) *édestestvér, éhomra* (a helyi nyj-ban *éhere* : *égyomorra* is), *éjfélkor, én, énekel, megéti* (a kutyát), *étlen* (a helyi nyj-ban *éhen* is). Ide tartoznék még az *ébren van* és az *éjjeli őr* is, ezek helyett azonban a helyi nyj-ban *ebren van*, illetőleg *bakter* fordul elő, így a rájuk vonatkozó adatok nem sorolhatók példatárunkhoz. Ugyanakkor az *üveg* szó részben felhasználható, mivel a csíki nyj-ban *éveg* alakja is elég gyakori; b) *dér, jég, kér, léc, méh, méz, négy, néz* (és több ragos alakja), *pénnz; cékla, csépel, déllő* (~*dérelő~dérő*), *dézsza, féreg 'egér', fészek, kérőzik, kész van, léhel 'héhel', néhány, réce, széna, vékony, vétek* 'szántásban maradt hiba'. Benne van kérdőívünkben a *fésülködik, hétfőn, kétszer, szénvonó* és *vércse* szó is, ezek közül azonban a *szénvonó* csak Csíkban fordul elő, Gyergyóban *vonó* a neve, a többinek pedig más a hangalakja: *füsülődik, hetfün, keccer* és *vercse*. Így az utolsó négy szóra vonatkozó adatok egyáltalában nem értékesíthetők a jelenség vizsgálatában, a *szénvonóra* vonatkozó adatok pedig mindössze Csíkból.

² A kérdőívvel tanulmányozott helységek nyelvjárási alakulatokkénti csoportosítása és hivatalos neve:

a) Kászoni tájszólás: 127: Kászónújfalu = Casinul Nou, 128: Kászonjakabfalva = Iacobeni, 130: Kászonalitz = Plăieșii de Jos, 136: Kászonfeltíz = Plăieșii de Sus;

b) Aicsíki tájszólás: 123: Újtusnád = Tușnadul Nou, 124: Lázárfalva = Lăzărești, 125: Tusnád = Tușnad, 126: Csikverebes = Vrăbia, 131: Csíkkozmás = Cosmeni, 132: Csatószeg = Cetățuia, 133: Csekefalva = Ciucani, 134: Csíkszentsimon = Sinsimion, 135: Csíkszentmárton = Sinmartin, 137: Csíkszentimre = Sintimbru, 138: Csíkbánkfalva = Bancu, 139: Csíkszentkirály = Sincrăieni, 141: Kotormány = Cotorman, 142: Csíkszentgyörgy = Ciucsingeorgiu, 143: Csíkmindszent = Misentea, 145: Csíkszentlélek = Lelicieni, 146: Zsögöd = Jigudin, 147: Csíkszereda = Miercurea Ciuc, 148: Fitód = Fitod, 150: Csíkménaság = Armășeni, 152: Csíksomlyó = Șumuleu-Ciuc, 153: Csobotfalva = Cioboteni, 154: Csíksomortán = Șoimeni, 156: Csíkpálfalva = Păuleni;

c) Felcsíki tájszólás: 157: Csikdelne = Delnița, 158: Csíkcicső = Ciceu, 159: Madéfalva = Siculeni, 160: Csikborzsova = Bîrzava, 161: Csíkszentmiklós = Nicolești, 162: Szépvíz = Frumoasa, 163: Göröcsfalva = Gîrciu, 164: Csíkrákos = Racul, 165: Csikmadaras = Mădăraș-Ciuc, 166: Ajnád = Livezi, 169: Csíkdánfalva = Dănești, 170: Karcfalva = Cîrța, 172: Csíkjenőfalva = Ineu, 173: Csíkszenttamás = Tomești, 175: Csíkszentdomokos = Izvorul Oțului, 178: Balánbánya = Bălan;

d) Gyimesi tájszólás: 171: Gyimesfelsőlók = Lunca de Sus, 174: Gyimesközéplók = Lunca de Jos, 176: Gyimesbükk = Ghimeș-Făget;

e) Gyergyói tájszólás: 179: Marosfő = Izvorul Mureș, 179: Vasláb = Voșlobeni, 180: Gyergyóújfalu (Marosfalva is) = Suseni, 181: Gyergyócsomafalva = Ciumani, 182: Kilyénfalva = Chileni, 183: Tekerőpatak = Valea Strîmba, 184: Gyergyóalfalu (Borzont is) = Joseni, 185: Gyergyószentmiklós = Gheorgheni, 186: Szárhegy (Güdücs is) = Lazarea, 187: Remete (Csutakfalva, Eszenyő, Kicsibükk is) = Remetea, 188: Ditrő (Hágótő is) = Ditrău, 189: Gyergyóhodos = Hodoșa, 191: Salamás = Sărmaș, 194: Borszék = Borsec, 195: Gyergyótölgyes (Recefalva is) = Tulgheș, 196: Hollósarka = Corbu (A felsorolt falvak földrajzi elhelyezkedését l. NyIrK, I, 64).

A példatár felsorolása után vegyük számba az $\acute{e} : \acute{i}$ ($\sim \acute{i} - i$) megfelelés eseteit. Előbb a kérdőíves adatokat soroljuk föl, utána a szintén értékes adalékul szolgáló orvanyagot.

a) A jelenség szókezdő helyzetben: $\acute{e} : \acute{i}$ megfelelés: *ifél*³ (Ditró)~*ifél* (Libán), *ijeli őür* (Gyergyócsomafalva), *inekèl* (Tekerőpatak); orvanyagból vett példák: *ig* 'brennen' (Gyergyóhodos), *ik* (Kászon, Csikkozmas, Csikszentimre), *ipit~ipitt* (Gyergyócsomafalva, Orotva), *ipület* (Kilyénfalva), *ir* 'ér' (Gyergyóújfalu), *irt* 'ért' (Tekerőpatak, Kicsibükk) ~*irt*⁴ (Remete), *irtetődik* (Remete), *irhet* (Tekerőpatak); — $\acute{e} : \acute{i}$ megfelelés: *ífélekòr* (Gyergyóújfalu), *ín 'én'* (Salamás), *ítlenn* (Csikdelne); orvanyagból: *ig* 'brennen' (Gyergyóalfalu, Gyergyószentmiklós), *íl* 'leben' (Csutakfalva), *inek* (Csikszentkirály), *írik* (Gyergyóalfalu), *ívig* 'évig' (Orotva); — $\acute{e} : \acute{é} - \acute{i}$ megfelelés: *étlen—ítlen* (Gyergyóújfalu); — $\acute{e} : \acute{é} \sim \acute{i}$ megfelelés: *éfélekòr—ífélekòr* (Borzont, Gyergyócsomafalva); — $\acute{e} : \acute{é} - \acute{i}$ megfelelés: *ëdëstësvërëk—ídëstësvërëk* (Csikmadaras);⁵

A fenti adatokból látható, hogy szókezdő helyzetben 17 adatunk van az $\acute{e} : \acute{i}$ megfelelésre, az $\acute{e} : \acute{i}$ megfelelésre 9, az $\acute{e} : \acute{é} - \acute{i}$ megfelelésre 1, az $\acute{e} : \acute{é} \sim \acute{i}$ megfelelésre 2. Az adatok megoszlása egyébként a szavak közt a következő: *édëstëstvër* (ø), *éhomra* (1), *éjféلكor* (5), *én* (1), *énekel* (1), *étlen* (1); + *éjjeli ör* (1), *ég* (3), *ék* (3), *él* (1), *ének* (1), *épít* (2), *épület* (1), *ér* (1), *érhet* (1), *érik* (1), *ért* (3), *értetődik* (1), *évig* (1). Figyelembe véve azt, hogy Csik és Gyergyó Tájnyelvi Atlaszának ponthálózata mintegy 80 helységből áll, az egyes szavakra (elsősorban a kérdőíves anyagra kell gondolnunk) vonatkozó *i-ző* adatok száma elég kicsiny, s ez kétségtelenül a jelenség kis erősségi fokára, mindössze szórványosnak tekinthető jelentkezésére utal. Megállapítható továbbá az is, hogy az adatok többsége (24) a gyergyói tájszólásból való, a csikiból mindössze 5 származik. Figyelemre méltó végül, hogy szókezdő helyzetben az $\acute{e} : \acute{i}$ megfelelés egészen ritka, mindössze egy adatunk van rá Csikmadarásról (felcsíki tájszólás).

b) Szó belsejében (hangsúlyos szótagban) a jelenségre a következő adataink vannak: $\acute{e} : \acute{i}$ megfelelés: *dillőü* (Orotva), *dizsq* (Gyergyóújfalu), *kír* (Gyergyóújfalu, Ditró), *kírózzik* (Gyergyócsomafalva), *nigy* (Vasláb, Tekerőpatak, Kilyénfalva, Libán, Csutakfalva, Kicsibükk, Orotva), (ti) *nisztëk* (Gyergyóújfalu), (mi) *nijzük* (Kicsibükk), (ök) *nijzenek* (uo), *pínz* (Gyergyóújfalu), *víkony* (Kilyénfalva)~*vikon* (Gyergyóújfalu, Csutakfalva, Orotva); orvanyagból: *bikít* (Ditró), *díl* (Orotva), *dire* (Ditró), *fil* (Kilyénfalva, Ditró), *fínykipëz*

³ A dolgozatban felhasznált nyelvjárási anyag egy része az én, másik része Gálffy Mózes gyűjtése. Kérdőíves és orvanyagként lejegyzett adatainak rendelkezésemre bocsátásáért fogadja ezúttal is hálás köszönetemet.

⁴ A gyergyóremetei helyi nyelvjárásban jól megfigyelhető több perdületű *r* hangot a betű alá tett ponttal jelöltük. A *t* alá tett pont egy keményebb képzésű, éppen ezért a zár felpattanásakor erősebb hangbenyomást kiváltó *t* hangváltozat jele.

⁵ Az ellenpéldák felsorolásától helykímélés céljából eltekintek. Számuk minden egyes kérdőíves szó esetében = a példák száma levonva 80-ból.

(Kilyénfalva), *kik* (Borzont), *kímil* (Gyergyóalfalu), *kíp* (Kilyénfalva), *kisőbb en* (Gyergyóhodos), *kívit* (Borzont), *líp* (Tekerőpatak), *mírgéz* (Kilyénfalva, Gyergyóhodos), *níma* (Orotva), *níp* (Kilyénfalva), *pínték* (Tekerőpatak), *rígi* (Remete) *rípa* (Kilyénfalva), *kisz* (Marosfő), *szígyellőüs* (Kicsibükk), *szíp* (Kilyénfalva, Gyergyócsomafalva), *tisztá* (Gyergyóújfalu), *vígé* (Kilyénfalva, Ditró, Hollósarka), *vígéz* (Tekerőpatak); — *é* : *í* megfelelés: *fírég* (Tekerőpatak), *kír* (Gyergyóalfalu), *kíszén* (Gyergyóhodos), *míz* (Gyergyóalfalu, Gyergyócsomafalva), *nígy* (Tekerőpatak, Eszenyő), *níz* (Gyergyóalfalu), *víkon* (Tekerőpatak, Ditró), *víték* (Vasláb); orvanyagból: *dílutan* (Gyergyócsomafalva), *dírél* 'dele' (Ditró), *fírgész* (Tekerőpatak), *hít* 'Woche' (Csutakfalva), *kíszitt* (Vasláb), *kít* 'zwei' (Kicsibükk), *mír* 'wagen' (Gyergyóhodos) *mírgés* (Vasláb), *níma* (Libán), *rígébb* (Marosfő), *szíp* (Ditró, Csutakfalva, Kicsibükk), *típ* Borzont), *tíszta* (Csutakfalva), *vígéz* (Vasláb), *vín* (Tekerőpatak); — *é* : *i*~*í* megfelelés: *nízi*~*níjzük*, *níjzéték* (Libán), *szína*~*szína* (Csutakfalva), *szína*~*színát* (Kicsibükk); — *é* : *é*~*i* megfelelés: *déllő*~*déllő*~*díllő* (Remete), *kész*~*kisz* (Gyergyóalfalu), *mé*~*mí* (Vasláb), *négy*~*nígy* (Orotva), *néz*~*níz* (Gyergyócsomafalva), *vékon*~*víkon* (Gyergyócsomafalva); orvanyagból: *vérés*~*vírés* (Tekerőpatak); — *é* : *ē*~*i* megfelelés: *mē*~*mí* (Ditró); — *é* : *éi*~*éi* megfelelés: *néiz*~*néz*~*níz* (Tekerőpatak); — *é* : *é*~*ē*~*i* megfelelés: *néz*~*néz*~*níz* (Kilyénfalva); — *é* : *é*~*i* megfelelés: *széna*~*szína* (Gyergyócsomafalva); — *é* : *ē*~*i* megfelelés: (te) *níssz*, (ő) *néz*~*níz* (Orotva); — *é* : *é*—*i*—*í* megfelelés: *férég*~*fírég*~*fírég* (Gyergyócsomafalva), *néz*~*níz*~*níz* (Gyergyószentmiklós), *nézi*~*nízi*~*nízi* (Gyergyócsomafalva); orvanyagból: *rég*~*ríg*~*ríg* (Gyergyócsomafalva); — *é* : *é*~*é*~*i*~*í* megfelelés: *férég*—*férég*~*fírég*~*fírég* (Remete), *néz*~*néz*~*níz*~*níz* (Ditró), *nézi*~*nízi*, *nézzük*~*nézzük*~*nízzük* (Remete); — *é* : *é*—*i*—*í* megfelelés: *nízlél*, *néjzél*, *níjzik* (Eszenyő), *níz*, *néjzék*—*níjzik* (Csutakfalva); — *é* : *é*~*ē*~*é*~*ē*~*i*~*í* megfelelés: *nézi*~*nézi*~*nízi*~*nézi*, *nézzük*~*nézzük*~*níjzük*~*níjzük*~*néjzük*~*níjzük* (Ditró); — *é* : *ē*~*i*~*í* megfelelés: *néGy*~*níGy*~*níGy* (Ditró); — *é* : *é*~*é*~*ē*~*i*~*í* megfelelés: (ő) *néz*~*níz*, (ti) *nésztek*, (te) *nízz*~*nízz*, (ők) *néjzék* (Vasláb), (én) *nízék*, (te) *nézlél*, (ti) *nésztek*, (mi) *néjzük*, (te) *nézz*, *nízzél* (Csutakfalva); — *é* : *é*—*í* megfelelés: *déllő*~*díllő* (Ditró), *férég*~*fírég* (Güdüc); — *é* : *é*~*í* megfelelés: *dér*~*dír* (Marosfő, Ditró, Gyergyószentmiklós, Remete), *dérelő*~*dírélő* (Tekerőpatak), *férég*~*fírég* (Borzont, Ditró), *kérőzzik*~*kírőzzik* (Ditró), *mé*~*mí* (Gyergyócsomafalva, Csutakfalva, Eszenyő), *méz*~*míz* (Marosfő), *péncz*~*píncz* (Ditró), *széna*~*szína* (Ditró), *vékon*~*víkon* (Csíkszereda); — *é* : *é*~*é*~*í* : *dér*~*dér*~*dír* (Tekerőpatak), *néGy*~*néGy*~*níGy* (Remete), *péncz*~*péncz*~*píncz* (Gyergyóhodos); orvanyagból: *vérszípó*~*vérszípó*~*vírszípó* (Remete), — *é* : *é*~*ē*~*i* : *néz*~*néz*~*níz* (Güdüc, Borzont); — *é* : *i* megfelelés: *nihány* (Gyergyóhodos), *pinz* (Csutakfalva); orvanyagból: *pínték* (Gyergyóújfalu); — *é* : *í* megfelelés: *píndz* (Csíkpálfalva, Gyergyószentmiklós); — *é* : *é*~*i* megfelelés: *néhán*~*nihán* (Gyergyócsomafalva); — *é* : *é*~*ē*~*i*~*í*~*i* megfelelés: (ő) *néz*~*néz*~*níz*~*níz*, (te) *nízz* (Remete).

A fenti adattár korántsem tekinthető teljesnek, azért mégis elegendő ahhoz, hogy segítségével a zárt *i*-zés néhány jellegzetes vonását feltárhassuk hangsúlyos szótag belsejében. Az adatokból megállapítható, hogy a kérdőívbe foglalt 23 szónak összesen 18 ponton jegyeztük le *i*-ző és 10 ponton *i*-vel ejtett alakját. A további adatok: *é* : *i*~*í* megfelelés = 3, *é* : *é*~...*i* = 11, *é* : *é*~*i*~*í* = 9, *é* : *é*~...*í* = 23, *é* : *i* = 4, *é* : *i* = 2, *é* : *é*~*ë*~*i*~*í* = 1. Azaz: a 23 szónak összesen 81 olyan alakváltozatát jegyeztük le, melyben a zárt *i*-zés valamilyen formában előfordul. Ez azt jelenti, hogy egy kutatópontra mindössze egy *i*-ző adat esik. A jelenség ezek szerint hangsúlyos szótag belsejében sem tekinthető erősnek. E megállapítást nem módosítja lényegében az adalékként felsorolt 33 másik szóra vonatkozó 48 *i*-ző adat sem. A kérdőíves, tehát mindenütt kikérdezett szavak *i*-ző alakváltozatainak száma egyébként a következő: *dér* (5), *jég* (—) *kér* (2), *léc* (—), *méh* (5), *méz* (3), *négy* (11), *néz* (17), *pénz* (7), *cékla* (—), *csépel* (—), *déllő* (4), *dézsza* (1), *féreg* (6), *fészek* (—), *kérőzik* (2), *készen van* (2), *léhel* (—), *néhány* (2), *réce* (—), *széna* (4), *vékony* (8), *vétek* (—), Mint látható, még a több alakkal képviselt *néz* szóra vonatkozó *i*-ző adatok száma is csak 17, a *négy* szóé 11, a többi szó *i*-ző adatainak száma még a 10-et sem éri el.

Ebben az esetben is a hosszú zárt *i*-zés esetei vannak túlsúlyban, rövid *i*—*i*-vel ejtett alakváltozatát mindössze 6 szónak jegyeztük le 6 kutatóponton.

Ki kell emelnünk azt is, hogy az *i*-zésre vonatkozó adatok zöme hangsúlyos szótag belsejében is Gyergyóból való, Csíkból mindössze kettővel rendelkezünk (Csíkszereda: 1, Csíkpálfalva: 1).

Végül nem érdektelen megjegyeznünk azt sem, hogy hangsúlyos szótag belsejében lényegesen erőteljesebb az ingadozás a köznyelvi *é* és a zárt *i* határérték közt, mint szókezdő helyzetben.

4. Hangsúlytalan szótagban a kérdőív alábbi szavai tartalmazzák az *é* hangot: *ebédel*, *fehér*, *fortélyos* (ló), *fűrész*, *játék*, *kökény*, *legénykori* : *legénte* (ruhám), *legényül*, *sötétedik*, *szegény*, *szomszéd*, *tányér*, *testvér*. Van a kérdőívben több olyan *é*-t tartalmazó szó is, amelyek vagy nem közömbösek nyelvföldrajzi szempontból, vagy más a hangalakjuk. Ilyen pl. a *denevér* (a helyi nyj-ban inkább *bőrmadár*), *falevél* (: *lapi*), *halánték* (: *vakszëm*), *lámpabél* (Csíkban *lámpamécs*), *nősténykutya* (: *szuka*), *vőfély* (Gyergyóban *vendéghívó*); *kenyér* (inkább *këny*·*r*~*këny*·*r*), *ösvény* (: *ösveny*~*ösveny*), *szekér* (inkább *szek*·*r*~*szek*·*r*), *tehen* (inkább *tehen*—*tehen*), *veréb* (inkább *vereb*—*vereb*). Így tizenkét olyan szó marad, amely a jelenségek hangsúlytalan szótagban való tanulmányozását lehetővé teszi, a többi legfeljebb adalékokat szolgáltat. Van néhány olyan szavunk is, amelyekben szóvégi helyzetben található az *é*: *árdéj*~*árdél*), *csóré* (fejű búza), *gané* és *karalábé*. A kérdőíves anyagot nyilvánvalóan ebben az esetben is módunkban áll kiegészíteni a beszédből ellesett, s mindjárt a helyszínen lejegyzett adatokkal.

é : *i* megfelelés: *ebidèl* (Tekerőpatak), *fejír* (Csíkcsicsó, Tekerőpatak)~*fejír* (Gyergyócsomafalva, Orotva, Salamás)~*fehír* (Ditró)~*fehír* (Borszék),

fűrész (Marosfő, Gyergyócsomófalva), *szégin* (Csikcsicsó, Remete), *tánygyír* (Gyergyóújfalu), *tesvir* (Vasláb, Gyergyóújfalu, Gyergyóhodos), *vendikhiwō* (Gyergyóújfalu); orvanyagból: *beszid* (Tekerőpatak, Remete, Eszenyő), *beszil* (Marosfő, Libán, Kicsibükk), *beszilget* (Gyergyóalfalu)~*bészilget* (Kilyénfalva), *denevir* (Gyergyóújfalu), < *egír* > (Borzont, Ditró), *egíssig* (Remete, Csutakfalva,) *egíssz* (Marosfő, Vasláb, Kilyénfalva, Gyergyóhodos), *nehiz* (Orotva, Borzont), *sőtítédik* (Csikcsicsó), *téhin* (Kilyénfalva), *tessik* (Szárhegy); — *é* : *í* megfelelés: *fejír* (Kászonújfalu, Marosfő, Vasláb, Gyergyóújfalu)~*fejír* (Güdüc, Remete)~*fehír*—*fejír* (Borzont), *fűrész* (Gyergyóújfalu)~*fűrész* (Remete), *kőkiny* (Csatószeg), *sőtítédik* (Csikborzsova), *szégin* (Kászonjakabfalva), *szomszíd* (Hágótó), *tánygyír* (Marosfő, Güdüc)~*tánygyír* (Csutakfalva, Kicsibükk), *tesvir* (Csikszentdomokos, Marosfő, Tekerőpatak, Gyergyóalfalu, Ditró); orvanyagból: *beszid* (Kicsibükk, Hollósarka), *beszil* (Csikpálfalva, Tekerőpatak, Csutakfalva, Orotva), *beszilget* (Csutakfalva), *csélid* (Remete), < *egír* > (Vasláb, Remete), *egísz* (Tekerőpatak)~*egísz* (Gyergyóalfalu), *fazík* (Borszék), *görin* (Csikvacsarcsi)~*görin* (Marosfő), *kővir* (Kicsibükk), *séticcség* (Csikborzsova), *sőtít* (Remete), *szekír* (Orotva); ~ *é* : *í*~*í* megfelelés: *tesvir*—*tesvir* (Gyergyóalfalu)~*tesvir*~*tesvir* (Remete); orvanyagból: *bészil*~*beszil* (Kilyénfalva), *beszil*~*beszil* (Salamás); — *é* : *é*~*í* megfelelés: *fehír*~*fejír* (Gyergyószentmiklós), *fűrész*~*fűrész* (Gyergyócsomófalva), *tesvir*~*tesvir* (Tekerőpatak); orvanyagból: *fazék*~*fazik* (Gyergyóújfalu, Borszék); — *é* : *é*~*í* megfelelés: *tesvir*~*tesvir* (Ditró); *é* : *é*~*é*~*í* megfelelés: *kényer*~*kényer*~*kényir* (Remete); — *é* : *é*~*í* megfelelés: *ebédél*—*ebédél* (Gyergyóújfalu, Remete), *fehír*~*fejír* (Csikcsomortán), *fűrész*~*fűrész* (Vasláb); adalékok: < *egír*~*egír* > (Gyergyócsomófalva), *kővir*~*kővir* (Csikszentdomokos); — *é* : *é*~*í* megfelelés: *fűrész*~*fűrész* (Ditró); *é* : *é*~*é*~*í* megfelelés: *fűrész*~*fűrész*~*fűrész* (Remete); *é* : *é*~*í* megfelelés: *fejír*~*fejír* (Tölgyes), *sőtítédik*~*sőtítédik* (Remete), *tánygyér*~*tánygyír* (Remete), *tesvir*~*tesvir* (Csikdelne, Marosfő) — *é* : *é*~*í* megfelelés: *kényer*~*kényir* (Gyergyócsomófalva); — *é* : *é*~*í*~*í* megfelelés: *ebédél*~*ebédél*~*ebédél* (Ditró); — *é* : *í* megfelelés: *fejír* (Csikszentdomokos)~*fejír* (Kilyénfalva); — *é* : *í* megfelelés: *fejír* (Csikkarcfalva): — *é* : *é*~*í* megfelelés: *kényer*~*kényir* (Ditró); — *é* : *é*~*é*~*í* megfelelés: *kőkény*~*kőkény*~*kőkény* (Remete); — *é* : *í*~*í* megfelelés: *legin*, *leginyék* (Kilyénfalva); — *é* : *í* megfelelés: *legin* (Tekerőpatak, Gyergyóújfalu, Gyergyócsomófalva, Csutakfalva, Eszenyő), *szégin* (Csikmindszent, Csikpálfalva, Madéfalva, Csikborzsova, Gyimesfelsőlok, Gyimesközéplek, Tekerőpatak, Kicsibükk, Borszék), *vőulegin* (Gyergyócsomófalva)~*bőlegin*~*bőleginy* (Göröcsfalva); orvanyagból: *beszid* (Csikdánfalva), *egisz* (Csutakfalva)~*egíssz* (Salamás), *egíssen* (Gyergyóújfalu), *kemin* (Borszék), *sőtít* (Kicsibükk; — *é* : *í* megfelelés: *förtijos* (Csikszentkirály, Vasláb, Salamás), *tesvir* (Ditró); — *é* : *é*~*í* megfelelés: *szégin*~*szégin* (Ditró); *kötén*—*kötén* (Tusnád), *pénészés*~*piniszés* (Csikkozmás)~*penészés*~*piniszés* (Csikszentsimon); — *é* : *é*~*é*~*í* : *szégin*~*szégin*~*szégin*

(Csíkszentsimon); — $\acute{e}$: $\acute{e}\sim i$ megfelelés: *szögĕn~szĕgin* (Csíkszereda, Borzont), *szögĕn~szĕginĕy* (Gyergyócsomafalva)~*szögĕny~szĕginĕy* (Gyergyóújfalu); — $\acute{e}$: $\acute{e}\sim i$ megfelelés: *szögĕny~szĕginĕy* (Marosfalva, Borzont) — $\acute{e}$: $\acute{e}\sim i$ megfelelés: *szegĕn~szegin* (Hollósarka)~*szögĕn~szĕgin* (Csíkszentdomokos, Csíkszĕpvíz, Ditró), *tánygyĕr~tánygyir* (Csíkcsicsó); orvanyagból: *kĕnyĕr~kĕnyir* (Csíkcsicsó); — $\acute{e}$: $\acute{e}\sim \acute{e}\sim i$ megfelelés: *legĕny~legĕn~legĕnĕy* (Újtusnád); — $\acute{e}$: $i\sim i$ megfelelés: *szĕgiĕn~szĕgin* (Csíkcsomortán).

Az $\acute{e}$: $i\sim i\sim i$ megfelelés szóvégi helyzetben: *mellĕ~mellĕi* (Gyergyócsomafalva), *árgyi* (Orotva)~*árdi* (Salamás) *csórĕ~csóri* (Salamás), *csurdi* (Kicsibükk).

A kérdőívben előforduló 13 szónak mintegy 95 i -ző alakváltozata került a gyűjtés során felszínre. E 95 adatból $\acute{e}$: $i=16$, $\acute{e}$: $\acute{!}=22$, $\acute{e}$: $i\sim i=2$, $\acute{e}$: $\acute{e}\sim\dots i=4$, $\acute{e}$: $\acute{e}\sim\dots\acute{!}=12$, $\acute{e}$: $i\sim i=4$, $\acute{e}$: $\acute{e}\sim i=22$, $\acute{e}$: $\acute{e}\sim i=11$, $\acute{e}$: $i\sim i=1$, $\acute{e}$: $i\sim i=1$. A hosszú i — $\acute{!}$ realizációk ezek szerint ebben a pozícióban is túlsúlyban vannak ($i\sim i=56$, $i\sim i=4$; $i\sim i=33$, $i\sim i\sim i=2$), mégis az i -s realizációk aránya lényegesen nagyobb, mint hangsúlyos helyzetben.

Jóllehet a zárt i -zést tartalmazó szók száma ebben a helyzetben nagyobb, mint a hangsúlyos szótagban, a jelenség mégsem tekinthető erős fokúnak. Ezt a megállapítást az orvanyagból összeválogatott 21 szóra vonatkozó mintegy 60 i -ző adat sem módosítja jelentősebben.

A kérdőívben előforduló 13 szó i -ző alakváltozatai ebben az esetben sem oszlanak meg egyenletesen a szók között. Egyes szók több, mások kevesebb kutatóponton fordulnak elő i -ző alakban: *ebĕdel* (5), *fehĕr* (19), *fortĕlyos* (3), *fūrĕsz* (8), *játĕk* (—), *kökĕny* (2), *legĕny* (6), *sötĕtedik* (2), *szegĕny* (27), *szomszĕd* (1), *tányĕr* (7), *testvĕr* (15). Mint látható, a felsorolt szavak közül három (*fehĕr*, *szegĕny*, *testvĕr*) lényegesen több ponton fordul elő i -ző alakváltozatban, mint a többi tíz együttvéve (=61 : 34).

Az i -ző adatok nyelvföldrajzi megoszlása ebben az esetben sem egyenletes. A Gyergyóban lejegyzett 69 i -ző adattal szemben Csíkból mindössze 26 adatunk van. Ebből $i=2$, $\acute{!}=7$, $i=7$, $i\sim i=2$, $i=9$, $i=6$. A 21 ponton mellékesen lejegyzett 60 i -ző adatból is mindössze 10 való Csíkból, A zárt i -zés ezek szerint hangsúlytalan szótagban is lényegesen erőteljesebb Gyergyóban, mint Csíkban, mégis ebben a pozícióban már nincs az i -zés szempontjából éppen olyan nagy különbség a két nyelvjárási alakulat közt.

5. A kérdőívben több szó tartalmaz $\acute{e}$ hangot végződésük előtt és végződésükben is: a) *csórĕn*, (te) *mĕsz*, (te) *ettĕl*, (te), *essĕl*, (ő) *egyĕk*, *igyĕk*; b) *enyĕm*, *enyĕim*, *övĕ*, *övĕk*, *övĕik*, *testvĕrĕt*, *máskĕppen*, *főzĕs*, *sütĕs*, *vetĕményĕs kert*, *betegsĕg*, *sötĕtsĕg*, *fĕrgĕsz*, *eprĕsz*, *hetĕvény*, *kötĕny*, *vízĕ* (válik), *házĕrt*, *miĕrt*, *kerítĕsnĕl*, *Sándorĕknĕl*, (ĕn) *ennĕm*, (ő) *ennĕk*, *innĕk*.

Zárt i -zés végzések előtt: $\acute{e}$: i — $\acute{!}$ megfelelés: *ĕkĕbĕ* (Orotva), (te) *lĕssz* (Gyergyóújfalu), (te) *mĕssz* (Gyergyóújfalu, Csutakfalva), (te) *lĕgy* (Ditró), *sĕgĕj* (Remete), (le van) *tĕvĕ* (Vasláb, Gyergyóújfalu, Remete)~*tĕvĕ* (Csíkelne);

— *é* : *é~é~i~i* megfelelés: (te) *lissz~léssz* (Remete), (te) *méssz~míssz* (Kicsibükk), *méssz~míssz* (Remete), *tívë~tívë* (Kilyénfalva); — *é* : *i~i* megfelelés: *kívít* (Borzont), *bikít* (Ditró), *körtövít* (Marosfő), csórin (Csíkszentsimon) ~*csuorinn* (Csíkbánfalva), (te) *missz* (Kászonújfalu), (ő) *segijen* (Gyergyóhodos); — *é* : *é~ë~i* megfelelés: (te) *méssz~mëssz~míssz* (Gyimesbükk);

Zárt *i*-zés végződéseken: *é* : *i~i* megfelelés: *kijí* (Remete), *éhirz* (Orotva), *tijíték* (Kicsibükk), *övík* (Csíkdélne)~*övík* (Csikmadaras), *máskípp* (Tekerőpatak, Libán, Kicsibükk)~*máskípp* (Gyergyócsomafalva), *máskíppen* (Vasláb, Gyergyócsomafalva)~*máskíppen* (Libán, Kicsibükk, Tekerőpatak), *gyulíkony* (Gyeryószentmiklós), *főzís* (Gyergyóújfalu), *kerítís* (Kilyénfalva), *tűris* 'összehajtogatott takarmányrend' (Csutakfalva), *kőííss* (Csikkarcfalva), *sété-tédís* (Gyergyóhodos), *kiménís* (Borszék), *epriísz* (Gyeryószentmiklós)~*epriísz* (Remete), *moslík* (Salamás), *veteminyés kért* (Gyergyóújfalu), *bélsősíg* (Csutakfalva)~*bélsüsíg* (Ditró), *beteksíg* (Kilyénfalva)~*beteksíg* (Marosfő, Gyeryószentmiklós, Ditró, Remete), *egíssíg* (Remete, Csutakfalva), *felesíg* (Kilyénfalva)~*felesíg* (Gyeryószentmiklós), *himéssíg* 'húvös idő' (Gyeryószentmiklós), *kössíg* (Kilyénfalva)~*kössíg~kössíg* (Gyeryóhodos, Csikcsomortán), *nehéssíg* (Kicsibükk), *sétéccsíg* (Libán)~*sétéccsíg* (Remete), *szüksíg* (Kilyénfalva); *jövendültík* (Csikmadaras), *beszültik* (Salamás), *temettik* (Kilyénfalva), (te) *légýil* (Szarhegy), (ő) *egyík* (Orotva); — *é* : *é~é~i~i* megfelelés: *sütéís~sütés~sütís* (Csikverebes)~*sütés~sütís* (Kilyénfalva), *epriísz~epriísz* (Gyeryóalfalu), *egerész~egeris* (Gyeryószentmiklós), *moslék~moslík* (Gyeryószentmiklós), *törmelék~törmelék* (Gyeryószentmiklós), *sétéccség~sétéccsíg* (Csikszenttamás)~*sötéccség~sötéccsíg* (Gyeryószentmiklós), *házétt~házítt~házítt* (Kilyénfalva), (ő) *égyék~égyík* (Csíkrákos), *igyék~igyík* (Csutakfalva), (ők) *néjzék~nijzík* (Csutakfalva, Eszenyő); — *é* : *i* megfelelés: *hetevín* 'fiastyúk' (Csikcsicsó)~*hetevín* (Orotva); (ő) *igyík* (Orotva); — *é* : *i~i* megfelelés: *tesvirít~tesvérit~tesvérit* (egész Csik és Gyeryó), *enyim~enyim~<ejim>* (egész Csik és Gyeryó), *öví* (Csikmadaras), *mijink*, *övík* (Csíkszépvíz), *övíkë* (Madéfalva), *enyimék~enyimék~<ejimék>* (egész Csik és Gyeryó), *azítt* (Kicsibükk), *csillagítt* (Orotva), *térmis* (Csikpálfalva), *termis* (Remete), *hetemín* (Csikmadaras), *vetemín* (Kilyénfalva), *veteminyés kért* (Gyeryócsomafalva), *heteviny* (Csíkszereda)~*hetevín* (Pottyand, Kotormány, Csikszentsimon, Csikszentgyörgy, Csikvacsarcsi, Csikkarcfalva, Marosfő, Gyeryóújfalu, Tölgyes, Hollósarka, Salamás, Kicsibükk)~*hetevín* (Csatószeg)~*hetevín* (Csikborzsova), *kötiny* (Marosfő)~*kötín* (Kászonjakabfalva)~*kötín* (Fitód, Pottyand), *bessősíg* (Güdüc), *kössíg* (Remete), *félínk* (Göröcsfalva)~*félínk* (Újtusnád), *énim* (Csíkdélne); — *é* : *i~i* megfelelés: *azítt*, *pityókájítt* (Kilyénfalva); — *é* : *é~é~ë~i~i* : *övé~öví* (Göröcsfalva), *hetemény~heteminy* (Balánbánya)~*hetemén~hetemín* (Csikdánfalva), *kötén~kötín* (Remete), *kötén~kötín* (Tekerőpatak)~*kötén~kötín* (Tusnád).

A felsorolt adatanyag ebben az esetben sem tekinthető teljesnek, annyi mégis megállapítható belőle, hogy a zárt *i*-zés végződés előtt és végződésben szintén előfordul a csíki és gyergyói tájszólásban. Végzódások előtt mintegy 22 adatunk van rá. Lényegesen nagyobb azoknak az adatoknak a száma, amelyek végzódásokban tartalmazzák a jelenséget. Így az *é* : *i*~*í* megfelelésre 50, az *é* : *é*~*é*~*i*~*í*-re 13, az *é* : *i*-re 3, az *é* : *i*~*i*-re közel kétszáz, az *é* : *i*~*i*-re 2, az *é* : *é*~*é*~*i*~*i*-re 6 adatot soroltunk fel. Mindez amellet szól, hogy a jelenség előfordulása végzódások előtt és végzódásokban nem tartozik a ritka esetek közé. Sőt nyugodtan megkockáztathatjuk azt az állítást, hogy a jelenség éppen e két helyzetben a legerősebb a tanulmányozott nyelvjárási alakulatokban. Ehhez mindjárt hozzá kell azonban tennünk azt is, hogy a lehetséges hosszú *i* és rövid *i* realizációk közül az *i*~*i* ebben a helyzetben is lényegesen gyakoribb, mint hangsúlyos szótagban. Végül jól kitűnik az adatokból az is, hogy a csíki és gyergyói tájszólás közt ebben az esetben is elég nagy a különbség.

Igaz ugyan, hogy a *tesvérit*~*tesvérit*, *enyim*, *enyimék* alakok egész Csíkban és Gyergyóban előfordulnak, valamint az, hogy az *é* : *i* megfelelés terén nincs lényegesebb eltérés a csíki és gyergyói tájszólás közt, az *é* : *i* megfelelésre vonatkozó 50 adatból azonban már csak 6 való Csíkból, a többi Gyergyóban jegyeztük le.

6. Már a bevezetésben utaltunk arra, hogy a kérdőívvél gyűjtött és orvanyagból származó adatanyag korántsem elegendő ahhoz, hogy a jelenségről kimerítő képet rajzolhassunk. Az anyag szemügyre vételének mégis megvan az az elvitathatatlan haszna, hogy eddigi ismereteinket jelentős mértékben sikerült kiegészítenünk. Így sikerült megállapítanunk, hogy a jelenség Csíkban is, Gyergyóban is előfordul, erősségi foka azonban meglehetősen mérsékelt a gyergyói, egészen gyenge a csíki tájszólásban. A Csíkszentdomokos és Marosfő közt húzódó hegyvonulat tehát nemcsak vízvásztó, hanem egyben nyelvjárási határ is, és nemcsak a zárt *i*-zés szempontjából, hanem amint azt GÁLFFY MÓZES kimutatta (1. tőle: *Contribuții la problema delimitării dialectelor pe baza materialului atlasului regional Ciuc—Gheorgheni: Omagiu lui Al. Rosetti. Bucuresti, 1965. 271—9*), más vonatkozásban is.

Jól kimutatható a rendelkezésünkre álló anyag alapján az is, hogy a jelenség erősségi foka pozicionálisan sem azonos: hangsúlyos szótagban lényegesen gyengébb, mint hangsúlytalan helyzetben. Ez utóbbi helyzetben azonban elég gyakori a rövid *i*~*i* realizáció, ami hangsúlyos helyzetben egészen ritka.

A nyelvföldrajzi szempont érvényesítése megkívánná, hogy legalább Gyergyóban próbáljuk kitapogatni a jelenség góciát. E téren egyelőre biztosat nem mondhatunk, legfeljebb annyit: úgy tűnik, hogy a Gyergyói Medence alsó, Gyergyószentmiklóstól délre-délnyugatra fekvő részében, valamint a medence közepe táján (elsősorban Remetére és Ditróra gondolunk) valamivel erőteljesebb, mint Borszáken és Tölgyesen. A kérdés végleges tisztázása azonban csakis

a mienknél lényegesen gazdagabb anyag alapján lehetséges, mint ahogy a jelenség erősségi fokának pontosabb megállapítása is csak így válik lehetségessé.

MÁRTON GYULA

Angaben zur Entsprechung $\acute{e} : i$ in den Mundarten von Csík und Gyergyó

In der Fachliteratur wird die Frage über die Entsprechung $\acute{e} : i$ in den Mundarten von Csík und Gyergyó verhältnismäßig selten erörtert. Diesem Mangel will die Studie auf Grund des Materials des Szeklerischen Sprachatlasses (herausgegeben von M. Gálffy und Gy. Márton) abhelfen. Anhand der Angaben dieses Sprachatlasses sowie auf Grund des Materials, das unmittelbar von Gewährleuten und nicht durch Fragebogen geliefert wurde, läßt sich mit Sicherheit feststellen: a) Die Erscheinung ist sowohl in den Mundarten von Csík als auch in denen von Gyergyó nachweisbar; sie kommt in Csík nur sporadisch, in Gyergyó häufiger und regelmäßiger vor, obwohl sie selbst hier keineswegs als kraftvoll anzusehen ist. b) Ihr Vorkommen kann in allen Stellungen — in erster Linie natürlich in den Mundarten von Gyergyó — beobachtet werden, tritt jedoch im Anlaut und im Inlaut von betonten Silben bei weitem nicht so oft auf als in unbetonter Stellung (in unbetonten Silben, vor und in Endungen. c) Es läßt sich auch gut nachweisen, daß in betonter Stellung die Realisation langes $i \sim \acute{i}$, in unbetonter dagegen die Realisation kurzes $i \sim \grave{i}$ häufiger erscheint, was ohne Zweifel auf das Verhältnis von Ton und Dauer zurückzuführen ist.

GY. MÁRTON

Állatnévadás Szamosszezen

I. Bevezetés

Tulajdonneveink közül talán az állatnév tekinthető tudományos kutatásunk legmostohább gyermekének. A személynév és földrajzi név gyűjtése és feldolgozása, elméleti és módszertani kérdései, ha kisebb-nagyobb időszakok kiesésével is, de gyakran foglalkoztatta kutatóinkat, sőt az utóbbi időben divatos műfajjá is vált.

Állatnévkutatásunk ezzel szemben régen is, és most is, a legelhanyagoltabb terület. Elméleti és módszertani irodalma nincs, összegyűjtött és közzétett adattára szegényes. Néhány betűrendbe szedett kis terjedelmű közlésen, mint CSEFKÓ GYULA adai közleménye (Nyr. XXVIII, 479—80.) stb., alig találkozzunk velük irodalmunkban. MÁRTON GYULA 1945-ben megjelent, „A borsavölgy állatnevei” című munkája óta, NYÍRI ANTAL „A folyónevekből lett kutyanevek” (Nyr. LXXXVII, 351—54.) című részletproblémát érintő cikkén, és az ehhez hozzászóló IMPLÓM JÓZSEF (Nyr. LXXXVIII, 203—4.) és KŐHEGYI MIHÁLY (Nyr. LXXXVIII, 204—6; XC, 423—4.) közleményein kívül, csupán KIRÁLY LAJOS „A háziállatok tulajdonnévadásának módjai Büssüben” (Nyr. LXXXIX, 94—8.) című munkája említhető, mint olyan, mely már rendszerezési kísérlet igényével lép föl.

Más természetű névkutató és gyűjtőmunkám közben jelentős állatnévanyagom gyűlt össze Szamosszegről. Rendezgetve, vizsgálgatva ezeket az állatneveket, arra az eredményre jutottam, hogy jogtalan az állatnevek ilyen mostohán kezelése. Gazdaság-, település-, művelődés- és hangtörténeti tanulságokkal rövid életük miatt nem szolgálhatnak olyan mértékben, mint a földrajzi illetve személynévek, de keletkezésük indítékai, asszociációs hatásaik jelentősek és hasonlóak más tulajdonnevekéhez, s így ezek biztosabb értékeléséhez főtétlenül segítséget nyújtanak az állatnév kutatásával földerített eredmények is. Vizsgálatuk tehát ezért sem haszontalan.

Az állatnevek és személynévek szoros összefüggésére és az asszociációs hatások kölcsönös érvényesülésére nem említek más példát, mint a szamosszegi állatnévként használt becézett keresztneveket: *Jankóy*, *Samu*, *Márca*, *Zsuzsi*, *Bőzsi* stb. Ezeknek a neveknek ugyanis megvan az az érdekes sajátosságuk, hogy

emberre alkalmazva lenéző érzelmi tartalmat fejeznek ki.¹ A nevek ilyen jellegű funkcionálása, ha részben névdivattal magyarázható is, az állatnevek ismerete nélkül csak hézagosan érthető meg.

Gyűjtésemből nem hagytam ki a falu közös állatállományának elnevezéseit sem, de csoportosítási elgondolásom alapját mégsem ezekre, hanem inkább az egyéni adatközlőktől szerzett, jelenleg meglévő vagy régebben megvolt állatnevek elnevezéseire építem. Ilyen elhatározásom indítékát az adta, hogy a tömeges állatnévadásban magam is olyan sablonmegoldást tapasztaltam, mint KIRÁLY LAJOS Büssüben, ahol is a tsz. huszonhárom kocája hivatalos névadással egyöntetűen madárnevet kapott tulajdonnévül (vö. im. 98.).

Adatközlőim közül, mivel nem határozott állatnévgyűjtési szándékkal végeztem szamoszegi gyűjtésemet, csak azt a két személyt említtem, aki a legtöbb állatnevet szolgáltatta: Filep Andor 57 éves, volt középbirtokos és egyik legtöbb állatot tartó gazda; Lőrincz Bertalan 58 éves kisközgazda, aki fiatal korában szüleiével a falu határához tartozó Klein-féle uradalom tanyáján lakott, s így a század eleji uradalmi igásállatok nevéből nyújthatott gazdag anyagot.

1. Az állatnevek keletkezésének indítékai

A tulajdonnevek keletkezését általában funkciójukkal lehet magyarázni. Ez a funkció személyneveknél és földrajzi neveknél egyértelműen a megkülönböztetés (vö. LŐRINCZE: MNyj. I, 69.; Földrajzineveink élete Bp. 1947. 3.) Az állatnevek esetében azonban ilyen határozott funkció csak újabban kezd jelentkezni a nagyszámú közös állatállományok kialakulásával. Az egyéni kisközgazdák egy, esetleg két darabból álló állatállománya nemigen szorulhatott névre a megkülönböztetés szükségessége miatt. Gondoljunk csak a háznál lévő egyetlen kutyára, amelyet *Bundi*-nak neveznek, de nem azért, hogy ezzel elkülönítsék a szomszédék *Betyár* nevű kutyájától, hisz a harmadik szomszéd már úgy emlegeti az egyiket, hogy a *Vargájék kutyája*, a másikat pedig *PaszkJék kutyájának* mondja, azaz gazdájuk nevével különíti el őket. Miért akkor mégis a név?

KIRÁLY LAJOS idézett munkájában érzelmi eredetre gyanakszik a kisebb állatok névadásával kapcsolatban. A névadás indítóokaként a kedveskedést, becézést jelöli meg, de a nagyobb, értékesebb állatok esetében ezt már nem tartja valószínűnek (vö. im. 94). Kétségtelen, hogy az állatnévadásban jelentkezik érzelmi tényező, de nem a név keletkezésének alapvető indítékaként. Azért nem ad az ember állatainak nevet, hogy ezzel csupán irántuk való szeretetét nyilvánítsa ki. Az ok más lehet.

Úgy hiszem, közelebb jutunk a kérdés megoldásához, ha abból indulunk ki, hogy a használat során az állatok úgy hozzászoknak ezekhez a nevekhez, hogy hallásukra fölfigyelnek, sőt a nevet kiejtő személyhez is mennek, mondhatni:

¹ vö. MÁRTON GY.: i. m. 13.

értenek róla.² Ilyen beállításban az állatnév szerepe nyilvánvalóvá is válik: az állat figyelmét tereli vele magára az ember. Mondhatnánk ugyan, hogy ezért fölösleges tulajdonnevekkel ellátni az állatokat, hisz ugyanilyen funkciót az állathívogató, illetve -terelő szavak is betölthetnek. Ez igaz is, de mégis vitatható. Az igába fogott *Betyár* és *Fickóú* nevű ökrök mindegyike érti a noszogató *nyē* szót. Ha azonban így hangzik a noszogtatás: *Betyár nyē!*, akkor a *Fickóú* nem vesz tudomást a felszólításról. Az állatnév tényleges szerepe tehát: egyediesített figyelemfelkeltés.

Ha elfogadjuk, hogy az állatnévnek valóban ez lehet a szerepe, akkor keletkezésük indítékaként azt az emberi célszerűséget tekinthetjük, hogy saját kényelmére kihasználja³ az állatok figyelmező és névmegszokó készségét. Nem kell az állathoz menni és fülön ragadni, csupán nevét kiejteni, és az azonnal helybe jön.

2. Az állatnevek csoportosításának lehetőségei

Az alapvető kategóriákat az állatok fajisága önmagától kínálja. Háziállatai közül az ember a lovat, szarvasmarhát, sertést, kutyát és macskát szokta általában névvel ellátni, de mint a szamosszegi állatnévanyagból később látni fogjuk, olykor a baromfiféle is kaphat nevet, sőt a városi madárkedvelők papagájait is névvel látják el. A csoportosításban azonban ez nem okozhat nehézséget, mert *lónevek*, *szarvasmarhanevek*, *sertésnevek*, *kutyanevek*, *macskanevek* stb. műszavakkal elkülöníthetjük őket úgy, hogy a csoportosítás egységes szempontú maradjon.

Nehezebb viszont az egyes főcsoportokon belül egységes alkategóriákat fölállítani. KIRÁLY LAJOS megpróbál a nevek köznévi jelentése és adatközlőinek észrevételezései alapján kategóriákat fölállítani (szín, természet, szeretet stb.), de ezek olyan heterogén rendszerezési lehetőséget nyújtanak, hogy alkalmazásuk inkább zavarná, mint áttekinthetővé tenné az állatneveket.

Az állatnevek köznévi jelentése nem ad biztos alapot a nevek csoportosítására, sőt sokszor a valóságot meghazudtoló jelentések félre is vezethetnek. Más utat kell tehát keresni. Filep Andor adatközlőm, ki nemcsak gazdag állatnévismeretét adta át, hanem készülő munkám iránt is érdeklődést tanúsít, több ízben levelet váltott velem, melyekben az érdeklődésen túl, közölte velem az állatnévadással kapcsolatos saját észrevételeit is. Egyik ilyen, 1967. április 16-án kelt levelében írja a következőket: „*a nevekkel kapcsolatba az állat természetete nem nagyon van össze függésbe mert a név adás már kicsi korába megtörténik esetleg a nem és szín van némi befolyással.....*”

² vö. KIRÁLY L.: i. m. 94.

³ vö. MÁRTON GY.: i. m. 10. 24 sz. jegyz.

Ha a kiskorban történő névadást nem is általánosíthatjuk,⁴ az állat színének és nemének jelentősége, továbbá az állat természetének a névadásból történő fönti kizárása szempontot adhat a csoportosításra..

A nem és a szín,⁵ meg tegyük hozzá, hogy bizonyos faji alkat, olyan sajátága az állatnak, mely lényeges változás nélkül végigkíséri az állatot kiskorától kivénüléséig. Így ezek elsődleges természeti jegyeknek minősíthetők. Ezek alapot adhatnak az állatnév keletkezésére, de arra nem utalhatnak, hogy milyen korban kapja az ilyen alapon keletkezett nevet az állat.

A gyakorlat azt mutatja, hogy az állatnevekben sokszor az állat természete is kifejezésre jut. Ez a természet azonban az állatban kifejlett korára alakul ki, s csak másodlagos természeti jegynek tekinthetjük ezért. Az ilyen alapon keletkezett nevek így azt is kifejezésre juttatják, hogy az állat már kifejlett korában kapta a nevet.

Okfejtésünkkel így eljutottunk a természetes állatnevek kategóriájához, sőt e csoport jellemzőjét is ismerjük: az ilyen nevekben közvetve vagy közvetlenül az elnevezett állat elsődleges vagy másodlagos természeti jegyei jutnak kifejezésre. Azok az állatnevek viszont, amelyekben az elnevezett állatoknak sem az elsődleges, sem a másodlagos természeti jegyei nem jutnak kifejezésre, önkényes állatneveknek minősíthetők, mivel a névadók valóság-alap nélkül alkották.

A természetes állatnevek csoportjában az alapot adó jegyek lehetőséget nyújtanak homogén alcsoportok kialakítására is: *nemiség, szín, alkat, természet* és annak típusai. Az önkényes állatnevekben is van lehetőség alkategóriák föllállítására: *hagyományos névadás,*⁶ a vásárolt állat *származási helye, előző tulajdonosa, hivatalos elnevezés* stb., de ezek olyan heterogén szempontok, amelyek a nevek keletkezésének önkényessége miatt egységessé nem is tehetők.

II. A szamoszegi állatnevek rendszere

A) Lónevek

A szamoszegi ember igavonásra mindig jobban szerette a lovat alkalmazni, mint a szarvasmarhaféléket. Az ökör lassú mozgásával inkább az uralmak munkatempójához illett, mint a kis- és középbirtokosok lázas serénykedéséhez; a tehén viszont jobban a konyha és piac állata volt, mint a gazdaságé, ha jármolták is. Ez aztán magyarázatot ad arra, hogy az aránylag kevés lakosságú községből aránylag nagyszámú lónév kerülhetett össze.

A lóállomány, igaz, az utóbbi években az erős gépesítés következtében megcsappant, de az egykori lótartó gazdák jól emlékeznek még lovaik nevére,

⁴ vö. Márton Gy.: i. m. 10.

⁵ Márton Gyula *irányító tényező*-nek nevezi (vö. i. m. 11.)

jellemző jegyeikre, s így összegyűjtésük nehézség nélkül megtörténhetett. Ez természetesen azt jelenti, hogy a gyűjtött állatnévanyag a jelen század állatnévanyagát adja.

1. Természetes alapon keletkezett lónevek

Gyűjtött anyagom azt mutatja, hogy az ide tartozó nevek túlsúlyban vannak. Az egész lónévanyag 77,39%-a ilyen típusú. Ez arra enged következtetni, hogy Szamosszeg névadási gyakorlata az állatok természetes jegyeihez szorosan igazodni.

a) Elsődleges jegyek alapján keletkezett lónevek

Az állatok elsődleges jegyei alapján történő elnevezés közkeletű névadási formának látszik Szamosszegen, ami ha nem is teljességgel bizonyíthatóan, de adatközlőmnek amaz idézett megjegyzését valószínűsíti, hogy az állatok Szamosszegen általában kiskorukban kapnak nevet. E típus nagymértékű használatát igazolja az a tény, hogy a természetes neveknek minősült adatok 74,56%-a ide tartozik.

Az elsődleges jegyek milyensége szerint e típus a következő alcsoportokba sorolható:

a) Nemre utaló lónevek

Néhány példával már CSEFKÓ GYULA adatai közleményéből is kimutatható az az állatnév-forma, ahol becézett keresztnéveket alkalmaznak lónévként (Nyr. XXIX, 479). KIRÁLY LAJOS már határozottan megmondja azt is, hogy attól függően, hogy kancáról vagy herélt lóról van-e szó, női illetve férfi-keresztnévekkel látják el lovukat (i. m. 95).

Szamosszegen is gyakori a becézett keresztnévek lónévként való alkalmazása. Ezek a nevek azzal, hogy női nevet csak kancalovak, férfi nevet csak mén- vagy herélt lovak kaphatnak, közvetve ugyan, de kifejezésre juttatják az állatok nemét.

Kancanevek: *Baba, Dóyra, Fáni, Gizi~Giza, Hanci, Icu~Ica, Juci, Kati, Lenke, Lùjza, Magda, Mari, Milza, Muci, Òlga, Pirka, Sári, Vilma.*

Alaktani érdekessége ezeknek az állatneveknek, hogy általában egyszerű deminutív képzőt találunk rajtuk.

Néhány példában olyan nemre utaló kancanevet találtam, mely köznévi jelentésében hordozza ennek a nemnek a fogalmát: *Dàjka, Dámga.*

Mén-, illetve herélt lovak nevei: *Bandi, Gazsi, Jóuska, Laci, Pesta~Pityu, Pali, Sanyi.* Az ide tartozó nevek kis száma részben abból ered, hogy inkább

⁶ vö. MÁRTON GY.: i. m. 8.

kancalovakat tartottak Szamosszegen, másrészt abból, hogy az idézett nevek sokkal terheltebbek, mint a hasonló típusú kancanevek.

E típusban találunk egy idegen eredetű családi névből származó nevet is: *Dules*. A hasonló nevű amerikai politikus neve után, nyilván gúnyos szándékkal történt az elnevezés,⁷ de a nemre ettől függetlenül úgy utal, mint a becézett férfikeresztnevek.

Itt is kimutatható olyan típus, amely nem személynévi eredetű, de köznévi jelentésében hordozza a hímneműség fogalmát: *Huszár, Legény, Suhanc*.

A nemre utaló becézett keresztnévi eredetű lónevek közül ki kell emelni a *Sári* nevet. E név érdekesen mindig kis termetű sárga színű kancalovat jelöl.⁸ A sajtóság okát nem sikerült kiderítenem, de a szín kifejezésével kapcsolatban gondolni lehet a *Sári~sárga* szavak hangzásbeli hasonlóságuk alapján létrejött asszociációs hatásra.

Mint kivételt említettem, hogy egyszer a *Pali* nevet kancalóra alkalmazva is megtaláltam. Adatközlőm természetesen azonnal hozzáfűzte, hogy *Òlga* volt annak a rendes neve, de mivel Tóth Palitól vették, a szolga elkeresztelte *Pali* névre.⁹

β) Színre utaló lónevek

Aránylag kevés az idevonható adat, de kifejező képességük alapján mégis megoszlanak. Akadnak olyan lónevek, melyek közvetlenül kifejezésre juttatják az állat színét: *Deres, Hóúka, Keséj, Sárga*.

Más adatok alapján azt tapasztaljuk, hogy az állat színe közvetve, a név köznévi jelentése által jelölt fogalom jellemző tulajdonságával jut kifejezésre: *Cigány* fekete színű, *Csillag* pejszínű homlokán kis fehér folttal, *Kökény* fekete színű, *Szedres* vasderes színű, *Rigóú* fekete színű.

E nevek mindkét típusára jellemző, hogy a nemtől függetlenül alkalmazzák őket. Olyan esetet, hogy a színre utaló név és a jelölt állat színe között eltérés mutatkozott volna, Szamosszegen nem tapasztaltam, noha KIRÁLY LAJOS utal ilyen lehetőségre is (vö. im. 95).

b) Másodlagos jegyek alapján keletkezett lónevek

A természetes jegyek alapján keletkezett lóneveknek csupán a 25,44%-a tartozik ide, ami arra utal, hogy Szamosszegen kevésbé használt névtípus. Bár a másodlagos természeti jegyek lehetőséget nyújtanak kategóriák fölállítására, az adatok kis száma miatt eltekintünk ettől, csupán a nevek után közölt másodlagos jegyekkel jelezzük a csoportosítás lehetőségét.

⁷ vö. MÁRTON GY.: i. m. 13.

⁸ KIRÁLY L. is említi, hogy a *Sári* név mindig sárga színű kancát jelöl (vö. i. m. 95).

⁹ Az eseményhez fűződő névadás ilyen típusát Debrecenből is ismerem: *Károly*-nak hívnak egy szukamacskát, mert hasonló nevű személytől kapták. KÁLMÁN BÉLA szóbeli közlése alapján tudok *Rudi* nevű kancalóról is, de itt a tulajdonos nem tudott magyarázatot adni a név keletkezésére.

Bitang, *Bòjgòy* csavargó természetű állatok, *Büszke*, *Csinos*, *Kacér* szép állású lovak, *Csiszár* makacs természetű állat, *Gázlány*¹⁰ szilaj ménlő, mindenkit ledobott a hátáról. *Kaján* rosszindulatú, rúgós, harapós ló, *Lepke* könnyű járású állat, *Móuka*, *Pajkos* játékos természetű lovak, *Pöрге*, *Pòlka* táncoló, ugránczó természetű állatok.

Az itt ismertetett lónevekre jellemző, hogy alkalmazásuk nemre való tekintet nélkül történik.

2. Önkényes alapon keletkezett lónevek

Szamosszeg összes lóneveinek csupán 22,61 %-áról mutatható ki a névadás önkényessége, s így nem közkedvelt típusnak tekinthető. Ebből a mennyiségből kizártam a tsz. lóállományának a neveit, mivel azokról a típus ismertetésének a végén külön szólni fogok.

Az idevont nevekről jegyezzük meg azt, hogy köznévi jelentésük, még ha természeti jegyek kifejezésére alkalmasak volnának is, soha sincsenek valóságos kapcsolatban az állatok sajátságával.

a) Hagyományos lónevek

KIRÁLY LAJOS említi, hogy Büssüben van egy sajátos névöröklési forma, ami abban realizálódik, hogy az utódok örökbe kapják anyjuk nevének kezdőbetűjét: *Remény* = *Rézi*, *Madár* = *Manci* (vö. im. 95). Szamosszegen ilyen megoldásra nem akadtam,¹¹ de azt észrevettem, hogy van a névállományban egy kis számú csoportja, mely már hagyományos lónévnek tekinthető: *Gidrán*,¹² *Rablóy*, *Ráróy*, *Madár*, *Szellőji*, *Villám*, *Vihár*.

Nemre való tekintet nélkül adják a lovaknak ezeket a neveket, de mint az utolsó négy névvel kapcsolatban igazolódott, nem az állatok valóságos jegyeire utalnak már ezek, hiszen nem tüzesvérű lovakat, hanem csendes természetű igavonó állatokat jelölnek velük. Így önkényesen alkalmazott hagyományos neveknél kell ezeket tekintenünk.

b) Érzelmi megnyilvánuláson alapuló lónevek

Az érzelmi tartalom tagadhatatlan egyes állatnevekben. Helyesen állapítja meg KIRÁLY LAJOS, hogy az ilyen típusú nevekben a tulajdonos ragaszkodó szeretete olykor abból adódik, hogy megélhetésének alapját látja az állatban (vö. im. 95). Ezt magam is tapasztaltam, noha az ide sorolható adatom csekély számú: *Hajnál*, *Remén*, *Szívárván*.

¹⁰ A névképzés szempontjából figyelemre méltó: *gázlvány*.

¹¹ Egy milotai béres esetéről tudok, hol hasonló megoldással történt, de csak névváltoztatás: *Blanka* = *Banka*. Itt a cél az volt, hogy hasonló hangzású nevet alkalmazzanak, hogy az állat azonnal értsen róla.

¹² MÁRTON GY. még a színek alapján keletkezett nevekhez sorolja (vö. i. m. 11). Szamosszegen azonban már nincs színjelölő szerepe, s így hagyományos névnek számít.

A kisszámú adat ellenére is figyelemre méltónak tartom azt a tényt, hogy ezek a nevek kivétel nélkül kancalovat jelölnek. Nem tartom valószínűnek, hogy az ilyen típusú nevek szorosabb kapcsolatban vannak a nemiség problémájával, hitem szerint inkább arról lehet itt szó, hogy ilyen típusú nevet általában a szegényebb ember ad az állatának, a szegény viszont kancalovat tart, mert ezzel a szaporodás is jövedelmet jelent.

c) A megszerzés körülményein alapuló lónevek

A *Pali* lónévvel kapcsolatban már említettem, hogy a régi tulajdonos becézett keresztnéve adott alapot a névadásra.

Ugyanilyen lehetőség alapján keletkezett az előzőleg már említett *Cigány* lónév is egyik gazda esetében. A ló ugyan fekete, s így kifejező számára a név, de mégsem innen van a név eredete, hanem onnan, hogy egy cigány kupectől vette a gazdája.

Adatközlőimtől semmiféle felvilágosítást nem kaptam ugyan a *Dájcser*, *Dombrád* nevű lovakra vonatkozóan, de úgy hiszem, a nevek mégis ebbe a típusba kíváncsoznak. Az elsőnél vagy a származási hely, vagy az előző tulajdonos nemzetisége (sváb, német), az utóbbi esetében ugyancsak a származás helye (Dombrád) adhatott alapot az elnevezésre.

d) Nem magyarázható lónevek

Néhány olyan adattal is találkoztam, melyekre magyarázatot nem tudok adni: *Doli*, *Manóu*, *Macsaláj*. Kellő indoklással az eddig ismertetett típusok valamelyikébe bizonyára beilleszthetők lennének.

e) Hivatalos lónevek

Az önkényesen alkotott lónevek csoportjából kiválik egy kisebb számú névcsoport azzal, hogy keletkezésükről még olyan körülmények sem árulkodnak, mint amikről az önkényesen keletkezett nevek más típusaiban már szólhattunk (szeretet, vásárlás körülményei). A község köztulajdonban lévő, kevés számú lóállományának neveiről van itt szó.

E nevekről csupán annyit mondhatok, hogy sohasem az állatok természeti jegyein alapulnak. Ha valamelyik típussal való egyezését próbáljuk kimutatni, akkor csupán a hagyományos lónevekre gondolhatunk, mint az a következő sablon-névsorozatból kitűnik: *Felleg*, *Őrkán*, *Szellőü*, *Vihár*, *Villám*, *Zivár*.

B) Szarvasmarhanevek

A szarvasmarha-tenyésztés régen is, most is kedvelt és jól jövedelmező foglalkozás Szamoszszegen. Tehén, ökör, bika és ritka esetben bivaly jöhet itt

számításba. Túlsúlyban természetesen a tehenek vannak, de nem azért, mert igavonásra elsősorban ezeket használták volna, noha a legszegényebbeknél ez is gyakran megesett, hanem inkább a szaporítás és tejtermelés érdekében. Bikát újabban hústermelésre többet tenyésztnek, de régebben csak 8—10 apaállat volt található. Ökör ma szinte nem található, régen viszont sok volt belőlük. Igavonásra ugyan csak néhány nagyobb gazda, továbbá az uradalmak használták, de annál élénkebb volt a vásárra való tenyésztésük. A szamosszegi magyarfajta ökörtinók megyeszerte híresek voltak, és nem egy szamosszegi ember megvagyonosodott a tenyésztésük révén.

A szarvasmarhafélék elnevezése sokkal színesebb képet mutat, mint a lovaké. Ennek azonban nem föltétlenül abban kereshetjük az okát, hogy szarvasmarha-állomány általában gazdagabb a községben, hanem abban is, hogy a szarvasmarhaféléknek több fajtáját tenyésztik, s ez a névadásban is nagyobb elnevezési lehetőséget nyújt.

Azt azonban a tarkább kép ellenére is megállapíthatjuk, hogy az alkalmazott csoportosítási elgondolásaink itt is megállják a próbát.

1. Természetes alapon keletkezett szarvasmarhanevek

Az idevonható állatnevek százalékos aránya nagyjából ugyanazt a helyzetet tükrözi, mint amit a lónevek esetében tapasztaltunk. Az összes szarvasmarhanevek 73%-a az állatok természeti jegyei alapján keletkezett. Ez a tény újból megerősíti azt a megállapításunkat, hogy Szamosszegen fontosnak látszik a névadásban a természeti jegyekhez való igazodás.

a) Elsődleges jegyek alapján keletkezett szarvasmarhanevek

Noha az elsődleges jegyek alapján keletkezett szarvasmarhanevek túlsúlyban vannak, a lónevek hasonló típusával ellentétben itt meg kell állapítanunk, hogy a másodlagos jegyek igénybevétele fokozottabb. A természetes jegyek alapján keletkezett szarvasmarhaneveknek ugyanis csak 63%-a alapul elsődleges jegyen, holott a lóneveknél 74,56%-ot találhatunk.

α) Nemre utaló szarvasmarhanevek

Az állat nemét kifejező neveket elsősorban az állatnévként használt becézett keresztnevek szolgáltatják. Az ilyen névhasználat másfelé is előfordul, de úgy látszik, mégsem mindenhol. CSEFKÓ GYULA kimutatja Adán (Nyr. XXVIII, 480), KIRÁLY LAJOS Büssüben (im. 97), de MÁRTON GYULA szerint a Kolozs megyei Borsavölgyben csak elvétve található meg (vö. i. m. 14).

Szamosszegen mindenesetre nagyon gyakori, sőt használatának máshol nem tapasztalt sajátossága is kialakult. A becézett keresztneveket ugyanis Szamosszegen, egy-két eset kivételével, csak pirostarka szarvasmarhákra alkal-

mazzák. Ez ténylegesen azt jelenti, hogy ezek a nevek a nemen túl, a színt és fajtát is kifejezésre juttatják.

Tehénnevek: *Bözsi, Ibòj, Joli~Jolán, Juci, Kati* (e nevet fehérfajta tehén is kaphatja), *Lenke, Mancsi, Mari, Màrcsa, Pírka, Póyli, Rozi, Róuzsi, Vijòl, Zsóúfi, Zsuzsi*.

Bikák, ökrök: *Dani, Gyuri, Miska, Matyi, Samu*. Egy esetben idegen eredetű személynévvel találkoztam: *Benes*, mely a volt csehszlovák politikus neve után alakult.

A fehérfajta szarvasmarha már nemiség szempontjából nem visel ilyen egyértelmű nevet. A *Bimbóú*,¹³ *Virág* tehénnevek és a *Fickóú*¹⁴ ökörnév esetében tapasztaltam csupán ilyen jellegű megnyilvánulást.

β) Színre utaló szarvasmarhanevek

A pirostarka fajta marha színét, mint láttuk, a becézett keresztnevekből alakult állatnevek másodlagosan kifejezésre juttatják. Van azonban a szamoszegi állatneveknek egy olyan típusa is, mely már elsődlegesen az állat színét közli számunkra, de tegyük ehhez azonnal hozzá, hogy az ilyen nevek másodlagosan a fajta jelölését is szolgálják.

A pirostarka marhák közül csak a tehenek viselnek színre utaló neveket: *Cifra, Himes, Lámpás* (a fej ennél teljesen fehér), *Páva, Piross*. A színre utalás, mivel csak teheneknél tapasztalható, másodlagosan a nem jelzését is szolgálja.

A fehér színű, magyarfajta marha közül is inkább a tehenek kapnak színre utaló neveket. A nem ilyen jellegű kifejezési lehetőségét azonban nem lehet általánosítani, mert gyakran fehér ökrök és bikák is hozzájuthatnak ilyen nevekhez: *Bogár, Daru, Fakóú, Kõrmos, Szennyes, Szõúke*.

A fehér színű magyarfajta marhák színük után kapott elnevezéseik érdekesen a fehér — fekete színskála között mozognak. Ez azzal magyarázható, hogy a valóságban ennek a fajta marhának a színe a mocskosszürke szín, illetve ennek különböző árnyalata.

b) Másodlagos jegyek alapján keletkezett szarvasmarhanevek

Az ide tartozó nevek valamivel magasabb százalékot mutatnak, mint a lónevek hasonló típusa. A természetes jegyek alapján keletkezett nevek 37%-a minősült ide sorolhatónak. Az adatok azonban még így sem teszik szükségessé az alkategóriák fölállítását, s ezért csak arra szorítkozom, hogy a nevek után közölt másodlagos jegyekkel jelezzem a csoportosítási lehetőségeket.

¹³ MÁRTON GY. az emlő fejlettsége alapján alakult névnek tekinti és az *emlõbimbó* szóhoz kapcsolja (vö. i. m. 11). Szamoszegi a *Bimbóú*—*Virág* névpárhuzamok alapján a *virágbimbó* szóhoz kötik, s így ökörnévként is használják.

¹⁴ MÁRTON GY. az állat természete alapján keletkezett névtípusba sorolja (vö. i. m. 12). Szamoszegi a lassú mozgású ökrökre ez nem illik, s így hagyományos névnek tarthatjuk.

Böjtér, Bòjtos, Gyapjas, Gyapár, Hajas kifejlett korokra homlokukon hosszú, hajszerűen lecsüngő szőrpamacsot növeltek; *Bokros, Sárkán, Sziláj, Tigris* vad természetű állatok; *Büjdos, Vándòr* csavargó természetűek; *Sinógr~Zsinógr, Csákóú, Szàrvas, Villás* a szarv jellegzetessége alapján; *Csárdás, Huszár, Nyàlka, Vezér* szép tartásuk miatt; *Jámbor* barátságos állat, *Vajas* jó tejelő, *Csonka* letört szarvú, *Szilárd* kitartó természetű.

Az itt ismertetett állatnevek általában nemre való tekintet nélkül használhatók. Egy sajátságuk azért csak kimutatható: általában a magyar fajta szarvasmarhákra alkalmazzák, s így fajtajelölő sajátsággal is rendelkeznek.

2. Önkényes alapon keletkezett szarvasmarhanevek

Aránylag ritka névtípus a szamosszegi állatnévadási gyakorlatban. Az összes szarvasmarhaneveknek 27%-át teszik csupán. Kevés adatunk ellenére, itt célszerűnek látszik az alkategóriák kialakítása.

a) Hagyományos szarvasmarhanevek

A pirostarka marhák esetében nem talákoztam olyan adattal, mely hagyományos állatnévre utalna. Ez talán magyarázható azzal, hogy ez a fajta szarvasmarha nem régóta honos a faluban. A II. világháború előtt általában a magyarfajta jószágot tenyésztették, s így természetes, hogy a hagyományos nevek is ezekre alakultak ki: *Badár, Betyár, Lombár, Zsandár*, illetve az eddig ismertetett típusok közül a *Bimbóú, Fickóú, Szàrvas, Virág, Villás* kezd hagyományosá válni.

b) Érzelmi megnyilvánuláson alapuló szarvasmarhanevek

Mint a szegényebb emberek legjelentősebb állata, azt várhatnók, hogy gyakran használt névtípus. Szamosszegen azonban mégis csak két példával mutatható ki: *Kedves, Tündér*.

E két példa, hasonlóan a lónevek megfelelő típusához, szintén tehénnév, s így ha kevés adattal is, de támogatja azt az elgondolásunkat, hogy a szegényebb réteg állatneveiben található meg inkább ez a névtípus.

c) Nem magyarázható szarvasmarhanevek

Előkerült a szamosszegi állatnévanyagból néhány olyan magyarfajta ökör, illetve bikanév, amelynek keletkezésére nem szolgálhatok kellő magyarázattal: *Gyárgs, Gyémánt, Jágèr, Tisza, Tükrös*. E nevekkel kapcsolatban azonban meg kell jegyezni, hogy valamennyi a falu határában a század elején még meglévő Klein-féle uradalom jószágállományának az elnevezése, így gondolni lehet a más helyről származó béresek útján történt idegen beütésre, vagy esetleg valamilyen eseményre a nevek keletkezésével kapcsolatban.

d) Hivatalos szarvasmarhanevek

A falu közös szarvasmarha-állományában az állatfajta egységesült: csak pirostarka tehenet és növendékbikát tenyésztenek. A tehenek névadásában két formát követnek, egyrészt a becézett női keresztnévi állatnév hagyományát megtartva: *Róuzsi*, *Rozi*, *Zsuzsi* stb. neveket alkalmaznak, másrészt a magyarfajta marháknál szokásos virágneveket alkalmazzák pirostarka fajtára is: *Szekfű*, *Rezeda*, *Iboja* stb.

C) Kutyanek

A Szamosszegről összegyűlt kutyanek mennyiségileg jelentősnek látszanak, de az első helyet, mint azt MÁRTON GYULA a Borsavölgy esetében kimutatja (vö. im. 6), Szamosszegen nem érik el az állatnevek között.

A kutyanek sok tekintetben eltérnek a ló- és szarvasmarhanevektől. A legszembeszökőbb különbségnek látszik az önkényes névadásnak igen magas százaléka. Az összegyűjtött kutyaneknek csak 51%-a keletkezett természeti jegyek alapján, míg a fennmaradó 49%-ban az önkényesség mutatható ki. Szakirodalmunkban erre vonatkozóan kevés támpontot nyerhettem, de mégis úgy látszik, hogy más vidékeken is hasonló a helyzet (vö. CSEFKÓ: im.; MÁRTON: im. 11, 12).

1. Természetes alapon keletkezett kutyanek

Az ide tartozó nevek nem igényelnek sok szempontú csoportosítást, így megelégszünk azzal, hogy a természeti jegyek elsődleges illetve másodlagos voltát vesszük kategóriáink alapjául, s a többi szempontot csak az egyes nevek-nél jelezzük.

a) Elsődleges jegyek alapján keletkezett kutyanek

A természetes alapon keletkezett kutyaneknek 72%-a tartozik ide. Meglepő azonban ezeknek a csoporton belüli megoszlása. Nemre utaló kutyaneket csupán kettőt találtam: *Kadét*, *Legény*. A személynevekből alakultak teljesen hiányzanak, noha más területekről gazdagon kimutathatók (vö. MÁRTON: im. 12).

Gyakoribbnak látszik az állatok színére utaló név: *Bogár*, *Cigány*, *Holló*, *Rigó* fekete állatok; *Gyöngyös*,¹⁵ *Hattyu* fehér állatok; *Cifra* tarka színű.

¹⁵ KÖHEGYI ÉS LŐRINCZE 'tarka színű'-nek mondja (vö. Nyr. LXXXVIII. 206).

A kutyák esetében jelentkeznek olyan küllemi faji sajátságok, melyek elsődleges természeti jegyként szolgálnak a névadás alapjául: *Csöpi*, *Mörzsa* kis termetű állatok, *Ordas* farkaskutya, *Pincsi*, *Piszli* lompos szőrű állatok.

b) Másodlagos jegyek alapján keletkezett kutyanévek

Az itt következő neveket nemre való tekintet nélkül alkalmazzák. Jellemzőjük, hogy kivétel nélkül az állatok természetén alapulnak: *Csibész* csavargó, rakoncátlan természetű állat, *Fürge* eleven jószág, *Kabzsi* mohó, falánk állat, *Mérges*, *Tigris*, *Vadas* harapós, vad természetű kutyák.

2. Önkényes alapon keletkezett kutyanévek

Jelentős azoknak a kutyanéveknek a száma, melyeket ma már hagyományos nevekként kell tekintenünk: *Betyár*, *Bobi*, *Bodri*, *Bundi*, *Bundás*, *Pajtás*, *Vitéz*, *Zsandár*.

Érdekes sajátága e neveknél, hogy eredetileg az állatok természeti jegyeit kifejezésre juttató nevek voltak, mostanra azonban ezt a tulajdonságukat elvesztették, és mint hagyományos kutyanévek mindenféle színű, fajtájú és természetű állatokra egyaránt alkalmazhatók.

Magam az ilyen hagyományos kutyanévek közé tudom sorolni a folyónévi eredetre visszavezethető kutyanéveket is: *Rájna*, *Sajóú*, *Tisza*, *Maros*. Szakirodalmunk a kutyanéveknek ez utóbbi típusáról újabban gyakran megemlékszik. Az érdeklődést elsősorban az okozza, hogy eredeti „óvónév”-nek tekintik (vö. NYÍRI: Nyr. LXXXVII, 354). Legutóbb azonban KŐHEGYI kimutatta, hogy a névadásban ez az „óvónév”-jelleg már elhomályosult (vö. Nyr. LXXXVIII, 205). Ez utóbbi eredménynek az alapján joggal sorolhatjuk tehát a hagyományos nevek közé.

Ugyancsak hagyományos nevekként minősülnek azok a nevek is, melyek klasszikus személynévekre, illetve hivatalnévekre vezethetők vissza: *Cézár*, *Hektör*, *Heki*, *Néróú*, *Titusz*. E neveket nemtől, fajtától és természettől függetlenül bármelyik állat megkaphatja.

Itt említem meg a *Dollár* és *Lukasz* neveket, melyek elég ritkák, de keletkezésük indítékára magyarázattal nem szolgálhatok. Lehetőségként azonban megemlítem, hogy bizonyos mértékű finomkodást éreznek a névadásban adatközlőim.¹

D) Egyéb állatnevek

Az eddig ismertett állatfajok elnevezései mellett elenyészően csekély azoknak az állatneveknek a száma, amelyek az ember környezetében élő többi

¹ Vö. MÁRTON GY. i. m. 11.

háziállatok elnevezéseire szolgálnak. Nem valószínű, hogy ez Szamosszezen helyi jellegű sajátosság volna, mert irodalmunkból az tűnik ki, hogy más tájegységeken is hasonló a helyzet. MÁRTON GYULA például a Kolozs megyei Borsavölgy 271 állatneve között csak 12 sertésnevet tud idézni (vö. im. 6), CSEFKÓ GYULA adatai közleményében pedig egy sem szerepel (vö. im. 479—480).

Úgy hiszem, nem járok messze a valóságtól, ha ennek okát az állatnevek keletkezésének abban az indítékában vélem megtalálni, amit dolgozatom elején próbáltam körvonalazni. Így a kérdést akképpen értelmezhetjük, hogy a háziállatok közül elsősorban azok kapnak nevet, amelyek egyéb hasznuk mellett az ember fizikaimunka-végzésében is segítséget jelentenek. Ez pedig, ha közvetve is, de az állatnevek funkciójáról vallott elképzelésünket igazolja, hiszen a nevek jelentősége éppen az állatokkal végzett munka közben nyilvánul meg legfokozottabban.

1. Sertésnevek

Mindössze nyolc adatot találtam. Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy a sertések közül csak a tenyészállatok kapnak nevet Szamosszezen.

Néhány adatunkból kitűnik az, hogy a névadás alapját kivétel nélkül az állatok természetes jegyei szolgáltatják. Így megtaláljuk a nemet kifejezésre juttató becézett keresztneveket: *Rozi*, *Zsuzsi* koca; *Samu* kan.

A *Baboss* 'fekete pöttyös'; *Kesej*, *Suska* 'rózsaszín bőrű' elnevezések utalnak az állatok színére és fajtájára. E nevek alkalmazása nemtől független.

Két adat az állat testalkatára utal: *Biváj* hatalmas jószág; *Csákóú* nagy lelógó füle van. E neveket kocák és kanok egyaránt kaphatják.

2. Macskanevek

Macskanevet is keveset találtam, de valamivel mégis többet, mint sertésnevet. Legnagyobb megterhelést a nemre utaló becézett keresztnévből alakult macskanevek mutatnak: *Kati*, *Manci*, *Mici*, *Lili* szukák; *Laci*, *Mikóú*, *Pali*, *Pityu*, *Sanyi* kandurok.

Egy példával az eseményhez kapcsolódó önkényesen keletkezett macskanév is megtalálható: *Cumis* anyja szoptatása idején elpusztult, s üvegből cucli segítségével táplálták.

Érdekesen jelentkezik a macskanevek között egy eddig még nem tapasztalt névtípus. Gyakran a macskahívogató szó adja az alapot a név kialakítására: *Cila*, *Cili*, *Cirmos*; egy esetben az állat hangját utánozó szó segítségével jött létre a név: *Minyu*.

3. Baromfifélék nevei

MÁRTON GYULA szerint a Kolozs megyei Borsavölgyben a szárnyas állatok elnevezése nem szokásos, legfeljebb a kakas kaphat nevet (vö. im. 7). A Szamosszegről kikerült hat adat így tájbeli sajtóságnak minősíthető.

Túlnyomórészt itt is a természeti jegyek alapján keletkezett nevekkel találkozunk: *Bubika*, *Konytyos*, *Gatyóú* tyúknevek a jellegzetes tollazat alapján; *Gavallér* kakasnév az állat természete után; *Zsuska* tojó liba neve a nemre utalással.

Egy esetben itt is találtam példát arra, hogy az állat a hívogató szó fölhasználásával jutott névhez: *Lulica* tyúknév a *lu-lu-lu* baromfihívogató alapján.

BALOGH LÁSZLÓ

Tiernamengebung in Szamosszeg

1. In der Einleitung zum Aufsatz wirft der Verfasser ein theoretisches Problem auf. Er versucht die Funktion der Tiernamen darzustellen und den Hintergrund ihrer Entstehung aufzuklären.

Über die Funktion und den Hintergrund der Entstehung der Tiernamen äußert er die Ansicht, daß der zielstrebige Mensch die Fähigkeit der Tiere, mit der sie etwas beobachten und sich an Namen gewöhnen können, für sich ausnützt und diese Namen zum Erwecken individualisierter Aufmerksamkeit gebraucht und dadurch seinen Anteil an der mit Tieren gemeinsam ausgeführten Arbeit vermindert.

Als ein theoretisches Problem erscheint im Aufsatz auch die Möglichkeit einer Systematisierung der Tiernamen. Der Verfasser unterscheidet: 1. auf natürlicher Grundlage entstandene Tiernamen und 2. willkürlich gegebene Tiernamen. Zu ersteren gehören die Namen, die auf Grund der natürlichen Merkmale der Tiere entstanden sind und deshalb eine Beziehung zwischen Tier und Wirklichkeit herstellen. Je nachdem aber, ob diese Merkmale von der Geburt bis zum Altwerden vorhanden oder erst später zustande gekommen sind, werden auf Grund von primären (Farbe, Geschlecht) und sekundären Merkmalen (Charakter des Tieres) entstandene Tiernamen auseinandergelassen. Zu den willkürlich gegebenen Tiernamen werden jene gerechnet, die von der Natur der Tiere nichts aussagen (traditionsgebundene Namen und solche, die auf bestimmte Ereignisse zurückgehen).

2. Im Sinne der erwähnten methodologischen Gesichtspunkte wird das Tiernamenmaterial der Gemeinde Szamosszeg (Komitat Szabolcs-Szatmár) im zweiten Teil des Aufsatzes in ein System gebracht, wobei das Namenmaterial von Pferden, Rindvieh, Hunden, Schweinen, Katzen und Geflügel voneinander getrennt behandelt wird.

L. BALOGH

Becézőnevek három Békés megyei község iskolai anyakönyveiben (1870—1900)

1. A becézőnevek alaktani problémáival már sokat foglalkozott a szakirodalom. Különösen SZABÓ T. ATTILA, RÁCZ ENDRE és KELEMEN JÓZSEF munkássága példamutató ezen a területen. Az elméleti kérdések tisztázása, a csoportosítási rendszerek felépítése és az irányelvek kidolgozása lehetővé teszi, hogy a történeti, levéltári adatokat biztos alapokon értékeljük és értékesítsük. Az elért eredményekre támaszkodva, előkerülő adatainkat más vonatkozásban is vizsgálhatjuk, így érvényesíthetjük a földrajzi, társadalmi, életkori és funkcionális szempontokat is. Jóllehet, ezt a szakírók sohasem mellőzték. Ha a szükség megkívánta, és lehetőség is volt rá, mindig utaltak a megjelenés helyére s körülményeire. Már arra is történt kísérlet, hogy egy vidék összes becézőneveit megismerjük (GÁLFFY MÓZES: Keresztneveink becéző alakjai a Borsavölgyén, Kolozsvár, 1944.), de akkor még nem állott rendelkezésre aprólékosan kidolgozott csoportosítási rendszer. A beczési módok rendszerezéséhez Gálffy VARGA KATALIN könyvét használta fel. (Becéző keresztneveink, Szeged, 1931), mely tulajdonképpen Horger Antal egyetemi előadásait igyekezett reprodukálni, s ez eléggé vázlatos. A képzők csoportosítását már MELICH JÁNOS: Keresztneveinkről c. munkája alapján (MNy, X. 97—107, stb.) végezte el, s ez alaposabb. Gálffy könyve azonban, más vidékről történő gyűjtés és az összehasonlítás lehetőségének hiányában csak felbecsülhetetlen értékű adatközlés maradt.

2. Most, a Gyulai Állami Levéltárban történt kutatásaim során a becézőnevek bőséges forrására bukkantam a múlt század végi elemi iskolai anyakönyvekben. Egyes községekben általános szokás volt, hogy az iskolás gyerekek, főleg a lányok nevét becéző formában jegyezték fel. Igen sokszor még az anyák nevét is becéző illetve megszólító formában írták be. Három Békés megyei község: Békés, Orosháza és Szarvas anyakönyveinek 1870 és 1900 közötti adatait vizsgáltam meg és hasonlítottam össze. Azért ezt az időszakot választottam, mert csak 1870-től kezdve maradt fenn mind a három községben anyakönyv, az 1900 utáni becézőnevek viszont az élő népnyelvben is jól összegyűjtethetők.

A három község sok tekintetben különbözik egymástól. Békés a Körösök vidéke egységesen magyar nyelvű és református vallású tömbjének legnagyobb községe. Igaz, annak szélén fekszik, és feltételezhető bizonyos szlovák hatás Békéscsaba irányából. Orosháza szintén magyar, de evangélikus vallású, 1744-es dunántúli település. Őslakossága még megőrizte magával hozott nyelvjárási sajátosságait. Szarvas zömmel szlovák és evangélikus lakosú község volt. A magyar tanítási nyelvű iskolák anyakönyveit dolgoztam itt csak fel, s ezekben is igen sok szlovák családnévvel találkoztam. A kötelezően tanított tantárgyak között mindvégig szerepelt a „tót nyelv”.

A feldolgozott anyakönyvek: Békés: 1) Az újvárosi I. II. osztályú fiúiskola felvételi könyve az 1889/90. évben [1900/1-ig], GYÁL. R. 1., 2) A békési ev. ref. elemi népiskola IV—V. oszt. növendékeinek névsora 1870—1888-ig. GYÁL. R. 2., 3) Malomvégi ref. leányiskola [anyakönyve 1871/2—1889/90-ig.] GYÁL. R. 1., 4) [Felirat nélküli anyakönyv 1871/2—1876-ig.] GYÁL. R. 2., 5) [Felirat nélküli anyakönyv 1871/2—1890/1-ig.] GYÁL. R. 3. Összesen 8538 tanuló adata, melyből 5706 leány; 14 különböző kéz írása. Orosháza: 1) Az orosházi ágost. hitv. ev. Felvégi leányiskola növendékeinek kimutatása az 1876-ik évtől 1879/80-ig. GYÁL. R. 1. 2) Iskolai főkönyv az orosházi felvégi leány iskolánál az 1881-ik évtől [1893/4-ig.] GYÁL. R. 2., 3) [Ugyanaz 1894/5—1897/8-ig.] GYÁL. R. 3., 4) A felvégi III. IV. leány osztály előmeneteli és mulasztási naplókönyve 1899/1900. tanévre, GYÁL. R. 4., 5) Az ág. hitv. felsőelemi fiúiskola Névjegyzéke [1876/7—1885/6-ig.] GYÁL. R. 4., 6) [Ugyanaz 1886/7—1889/90.] GYÁL. R. 5., 7) [Ugyanaz 1890/1—1896/7.] GYÁL. R. 7., 8) Az orosházi ág. hitv. ev. egyház VI. fiúosztályának anyakönyve 1896/97-től kezdve 1899-ig, GYÁL. R. 10. Összesen 7246 tanuló, közülük 3589 leány; 16 kéz írása. Néhány évben egészen kezdetleges, gyerekírás is előfordul. Szarvas 1) A szarvasi ág. ev. egyház központi magyar fiúiskolájának anyakönyve 1868/9—1897/8. I. kötet, GYÁL. R. 1., 2) II. kötet. Jegyzőkönyve a Szarvasi ev. Egyház Székesvárosi kisebb növendékek oskolájának 1860/1—1885/6-ig, GYÁL. R. 2., 3) A szarvasi ág. hitv. elemtanoda alsó I, II, III. osztály Anyakönyve 1868. októb. hótól [1900/1-ig], GYÁL. R. 3. 15 025 tanuló, ebből 6363 leány; 15 kéz írása.

Összesen 30 809 tanuló adatait néztem át. Tehát ennyi gyermeknek, csaknem ugyanennyi apának és húszezernél több anyának a keresztnévét vettem vizsgálat alá. Az igen nagyszámú adat és a sok (45) különböző kéz írása alapján az egyes községekre jellemző becéző névalkotásról általánosabb következtetéseket vontam le.

3. Alábbiakban felsorolom mindazokat a névváltozatokat és előfordulási számukat községenként, amelyek bármilyen tekintetben eltérnek a ma és a vizsgált korszakban is hivatalosnak tartott névformától. Külön választottam a gyerekekre (tanulókra) és a felnőttekre (szülőkre) vonatkozó adatokat, de a feldolgozás folyamán ezeket néhol ismét összevonom.

		Békés		Orosháza		Szarvas	
		gyerek	felöltt	gyerek	felöltt	gyerek	felöltt
Amália:	<i>Máli:</i>	—	—	—	—	2	—
	<i>Mália:</i>	1	—	—	—	—	—
Anasztázia:	<i>Anasztáz:</i>	—	—	—	1	—	—
Anna:	<i>Anus:</i>	—	—	—	—	5	—
	<i>Anuska:</i>	—	—	—	—	2	—
	<i>Nina:</i>	1	—	1	—	32	—
	<i>Ninus:</i>	—	—	—	—	3	—
Augusztá:	<i>Guszt:</i>	—	—	1	—	—	—
Borbála:	<i>Borbál:</i>	—	—	—	—	—	1
	<i>Borcsa:</i>	2	—	—	—	—	—
Cecília:	<i>Cili:</i>	1	—	—	—	—	—
Dorottya:	<i>Dora:</i>	—	—	3	1	—	—
	<i>Dóra:</i>	—	—	—	1	—	—
Emília:	<i>Emil:</i>	—	—	—	1	—	—
	<i>Emi:</i>	1	—	2	—	—	—
	<i>Mili:</i>	—	—	—	—	2	—
	<i>Milka:</i>	—	—	1	—	—	—
Ernesztina:	<i>Erneszt:</i>	—	1	—	—	—	—
Erzsébet:	<i>Örsébet:</i>	—	—	1	24	2	—
	<i>Erzséb:</i>	5	2	—	—	—	—
	<i>Erzse:</i>	—	1	244	2	—	—
	<i>Örzse:</i>	—	—	13	83	—	—
	<i>Erzsi:</i>	2	3	—	1	311	646
	<i>Örzsi:</i>	—	—	—	—	374	6
	<i>Erzsike:</i>	—	—	7	—	—	—
	<i>Erzsók:</i>	3	—	—	—	—	—
	<i>Eliza:</i>	—	—	—	1	—	—
	<i>Eliz:</i>	2	1	1	1	—	—
	<i>Liza:</i>	1	—	—	—	—	—
	<i>Lizi:</i>	—	—	—	1	—	—
	<i>Betti:</i>	—	2	—	—	—	—
Eszter:	<i>Eszti:</i>	—	—	7	1	9	4
Ételka:	<i>Etel:</i>	6	—	189	—	43	3
	<i>Eti:</i>	—	—	—	—	4	2
	<i>Telka:</i>	—	—	1	—	—	—
Éva:	<i>Vica:</i>	—	—	6	—	—	—
Franciska:	<i>Fáni:</i>	—	—	—	1	1	—
Gizella:	<i>Giza:</i>	—	—	1	—	1	—
Heléna:	<i>Léni:</i>	1	—	—	—	—	—
Hermina:	<i>Hermin:</i>	1	1	2	2	3	—
	<i>Mina:</i>	—	—	—	—	—	1
Ilona:	<i>Elona:</i>	—	1	—	—	—	—
	<i>Ilon:</i>	—	—	10	—	5	10
	<i>Ilonka:</i>	3	—	15	—	1	—
	<i>Ilka:</i>	60	5	4	1	49	—
Izabella:	<i>Izabel:</i>	—	—	1	—	—	—
Johanna:	<i>Hani:</i>	1	—	—	—	—	—
Jolán:	<i>Jolánka:</i>	—	—	—	—	1	—
Judit:	<i>Juda:</i>	—	2	—	—	—	—
	<i>Judi:</i>	—	—	—	—	3	15
	<i>Jutka:</i>	—	—	—	3	—	—
	<i>Juci:</i>	—	—	—	—	72	4
Julianna	<i>Julián:</i>	8	—	36	—	—	—
	<i>Julesa:</i>	5	—	177	43	1	—
	<i>Julesi:</i>	—	—	2	—	—	—
	<i>Juli:</i>	2	5	16	23	181	74
	<i>Julia:</i>	13	34	402	75	14	17
	<i>Julis:</i>	29	17	5	—	4	—
	<i>Juliska:</i>	8	—	15	—	—	—

Jusztina:	<i>Jusztin:</i>	2	2	—	—	—	—
	<i>Juszti:</i>	2	5	6	—	—	—
Karolina:	<i>Karolin:</i>	—	2	8	11	19	13
	<i>Karol:</i>	—	—	1	—	—	—
	<i>Lina:</i>	—	—	4	—	7	—
	<i>Lini:</i>	—	—	—	—	41	—
	<i>Linka:</i>	—	—	5	—	6	—
Katalin	<i>Katal:</i>	6	1	40	—	—	—
	<i>Kata:</i>	12	12	120	203	—	—
	<i>Kati:</i>	—	3	—	—	159	214
	<i>Katica:</i>	—	—	4	—	—	—
	<i>Tini:</i>	—	1	—	—	2	—
Laura:	<i>Lóra:</i>	—	—	1	—	—	—
Lídia:	<i>Lida:</i>	—	—	1	—	—	—
	<i>Lidi:</i>	—	—	6	4	6	4
Lilla:	<i>Lila:</i>	—	—	—	—	2	—
Lotte:	<i>Lotti:</i>	3	—	—	1	—	—
Magdolna:	<i>Magda:</i>	—	—	—	1	—	—
Margit:	<i>Margita:</i>	1	—	—	—	—	—
Mária:	<i>Marcsa:</i>	—	—	1	—	—	—
	<i>Mari:</i>	4	1	258	25	943	592
	<i>Mári:</i>	1	1	2	1	—	9
	<i>Maris:</i>	—	1	1	—	4	—
	<i>Mariska:</i>	6	—	22	—	5	—
Paulina:	<i>Paulin:</i>	—	—	—	1	2	3
	<i>Paula:</i>	—	—	—	—	1	1
?	<i>Póli:</i>	—	1	—	—	—	—
	<i>Pepi:</i>	—	—	—	—	—	1
Rebeka:	<i>Reb:</i>	7	—	—	—	—	—
	<i>Rébék:</i>	2	32	—	—	—	9
	<i>Rébéka:</i>	9	1	—	—	—	—
Rozália:	<i>Rozál:</i>	—	—	2	—	—	1
	<i>Rozáli:</i>	—	2	—	—	—	—
	<i>Roza:</i>	1	1	138	126	2	—
	<i>Róza:</i>	169	15	307	98	7	3
	<i>Rozi:</i>	—	—	21	2	12	6
	<i>Rózsa:</i>	1	—	—	—	2	—
	<i>Rózs:</i>	—	—	1	—	—	—
Salome:	<i>Salomi:</i>	1	—	—	—	—	—
	<i>Száli:</i>	1	—	—	—	—	—
?	<i>Szándi:</i>	1	—	—	—	—	—
Terézia:	<i>Teréz:</i>	7	1	14	16	48	24
	<i>Teri:</i>	—	—	—	—	3	—
	<i>Tercsi:</i>	—	—	—	—	8	—
	<i>Terka:</i>	1	—	—	—	1	—
Veronika:	<i>Veron:</i>	1	1	—	—	—	—
	<i>Verona:</i>	—	—	—	—	5	—
Viktória:	<i>Viktor:</i>	—	—	8	7	—	—
Zsófia:	<i>Zsófi:</i>	10	10	2	10	9	3
Zsuzsanna:	<i>Zsuzsán:</i>	24	5	46	—	4	—
	<i>Zsuzs:</i>	6	—	7	—	—	—
	<i>Zsuzsa:</i>	53	112	254	427	1	—
	<i>Zsuzsi:</i>	—	1	7	—	910	701
	<i>Zsuzska:</i>	—	—	3	—	—	—
	<i>Zsuzsika:</i>	—	—	3	—	—	—
	<i>Zsanna:</i>	1	—	—	—	—	—
	<i>Zsazsa:</i>	—	1	—	—	—	—
Ágoston:	<i>Ágost:</i>	—	—	—	—	1	1
Benjámín:	<i>Béni:</i>	—	—	—	—	1	—
Dániel:	<i>Dani:</i>	—	—	—	—	41	11
Ferenc:	<i>Feri:</i>	—	—	—	—	13	—
	<i>Ferkó:</i>	—	—	—	—	1	—

Gusztáv:	<i>Gusztí:</i>	—	—	—	—	8	—
György:	<i>Gyuri:</i>	—	—	—	—	40	—
	<i>Gyurka:</i>	—	—	—	—	1	—
István:	<i>Pista:</i>	—	—	—	—	21	—
János:	<i>Jani:</i>	—	—	—	—	119	—
József:	<i>Józsi:</i>	—	—	—	—	8	—
	<i>Jóska:</i>	—	—	—	—	3	—
László:	<i>Laci:</i>	—	—	—	—	12	—
Mátyás:	<i>Matyi:</i>	—	—	—	—	1	—
Mihály:	<i>Misi:</i>	—	—	—	—	2	—
	<i>Miska:</i>	—	—	—	—	16	—
Mózes:	<i>Mojsza:</i>	—	—	—	—	1	—
Pál:	<i>Pali:</i>	—	—	—	—	78	—
Sámuel:	<i>Samu:</i>	2	1	1	—	125	20
	<i>Soma:</i>	—	—	—	—	24	10
Zoltán:	<i>Zolti:</i>	—	—	—	—	1	—
Zsigmond:	<i>Zsiga:</i>	—	—	—	—	9	—

4. Először azt állapíthatjuk meg, hogy nem minden felsorolt névváltozat becéző jellegű, sem alakilag, sem funkciója szempontjából. Néhány esetben felmerül az egyszerű írásrövidítésnek a lehetősége is (*Erzséb, Julian, Katal, Reb, Zsuzs, Zsuzsán.*). Ezeket a névalakokat csak abban az esetben vettem fel a ki-mutatásba, ha lett volna hely a teljes névalak kiírására, a név írója egyébként ponttal vagy más módon jelölte a rövidítéseket, s itt nem használt pontot, sem más jelet. Máskor a nevet kétségtelenül teljes, hivatalos alakban szándékozták leírni, de azt nem ismerték, és vagy az itt használt változatot írták le, vagy „meg-hivatalosították” egy utána tett -a képzővel. (Ilyen nevek: *Mália, Anasztáz, Borbál, Emil* [nő], *Erneszt, Örsébet, Eliza, Eliz, Etel, Hermin, Elona, Ilon, Izabel, Julia, Jusztin* [nő], *Karol, Karolin, Margita, Paulin, Paula, Rébeka, Rozál, Teréz, Veron, Verona, Viktor* [nő]; *Ágost, Samu, Soma.*) Valószínű, hogy a *Dani*-t is teljes névnek tekintették Szarvason bár használatában tapasztalható életkorra való utalás, éppen úgy, mint néha a *Samu* és *Soma* esetében. (Szarvasi anyakönyvek: 3. sz. 1876/7. 65. Polónyi Dani, [apja:] P. Dániel, szabó; 1. sz.: 1882/3. 9. Finta Dani, [apja] Dani, csizmadia; 3. sz.: 1873/4. 18. Liska Soma, [apja:] L. Sámuel, asztalos; 2. sz.: 1877/8. 6. Vostyjar Samu. [apja:] Sámuel; 2. sz.: 1882/3. 39. Misik Samu, (apja:] M. Soma, tímár; 1183/4. 40. Misik Samu, [apja:] M. Samu, tímár.)

Ide kellene még sorolnunk azokat az alakilag kétségtelen becézőneveket, melyeket betelepült németek, zsidók, honoráciorok használtak, s a feljegyzők talán nem is ismerték teljes alakjukat. (Ezek: *Eliza, Eliz, Liza, Lizi, Betti, Hani, Léni, Lotti, Pepi, Salomi, Száli, Szándi.*) Számuk azonban oly csekély, (a három községben együtt 20) hogy nem befolyásolják az alábbi vizsgálat eredményét.

Ha leszámítjuk a felsorolt névváltozatokból a teljes névként használt alakokat és az esetleg írásbeli rövidítéseket, akkor Békésen 629, Orosházán 2752, Szarvason 6147 becézőnévvel szereplő személy marad. (Itt összevontam a gyerekek és felnőttek adatait.) Egybevetve és arányosítva az összes előfordult nevek számával, azt tapasztaljuk, hogy Békésen 13,57, Orosházán 2,63, Szarva-

son pedig 2,44 tanulóra jut egy becézőnév. Vagyis Orosházás és Szarvason szinte teljesen azonos mértékben volt szokás a becéző alakváltozatos megszólítás és lejegyzés, Békésen pedig ennél sokkal ritkábban. (A ma élő becézőnevek gyűjtése során ugyanezt tapasztaltam a Körösök vidékén lévő községekben. A becéző formák száma nem kevesebb, mint másutt, talán több is, de nem szívesen alkalmazzák őket, gyakoribb a teljes névvel történő megszólítás.) Az alábbi aprólékosabb vizsgálat még jobban kiemeli a becézőnevek használatának aránytalanságát a vizsgált községekben. Itt csak a leánytanulók számát és a közülük becézőnévvel feljegyzetteket vetem egybe.

	leányok száma:	közülük becéző névvel feljegyzettek száma	egy becézett névű leányra jutó leánytanulók száma:
Békés:	5706	393	14,53
Orosháza:	3589	1689	2,12
Szarvas:	6363	3190	1,99

Tehát a múlt század végén a három község közül Szarvason használtak leginkább becézőneveket, Békésen pedig legkevésbé.

5. A névváltozatok alaktani összehasonlítása is jelentős különbségeket mutat a három községben. Az alakulási módok csoportosításában SZABÓ T. ATTILA rendszerét követtem (NyIrK. X, 279—84), de figyelembe vettem RÁCZ ENDRE kiegészítéseit is (MNy. LXIII, 292—7). Felvettem továbbá a „név tövében tapasztalható magánhangzó-eltérések” kategóriáját, mely nagyon sok esetben földrajzi és funkcionális szempontból tanulságos lehet. (Pl. labializáltság: *e~ö*; időtartambeli különbség: *o~ó*; nyelvtársbeli különbség: *i~e*; stb.) Természetesen a rendszer teljessé tétele érdekében beszélni kellene a más-salhangzó-eltérésekről is, a vizsgált névanyagban azonban ezt nem láttam szükségesnek.

Az összegyűjtött anyagot csak leíró szempontból elemeztem, és a névváltozatokat a véglegesen kialakult névalakhoz viszonyítottam. Bár ezt a módszert mechanikusnak tartom, mégis emellett döntöttem, mert egyidejű összehasonlítás céljára legalkalmasabbnak látszik. Az egyes községek névváltozatai között így legszembetűnőbbek a különbségek. (Pl.: Ha a *Lidi* névben az *i*-t, etimologikusnak fogom fel, és a kétszótagú nyílt rövidülések csoportjába osztom, nem kerül szembe a *Lida* alakkal, melynél az *-a* képző jellege vitathatatlan, s mint alább bebizonyítom, ez különösen jellemző Orosházára, az *i*-képző pedig Szarvasra. Hasonlóan a *Juli*: *Julcsa*, *Kata*: *Kati*, *Lina*: *Lini*, *Zsuzsa*: *Zsuzsi* becézőnevek is különböző csoportba kerülnének, és utolsó magánhangzójukat nem lehetne összehasonlítani.) Véleményemet megerősíti RÁCZ ENDRE álláspontja, aki határozott különbséget téve a leíró és történeti szempont között, a fenti nevekben leíró szempontból egytagúra rövidült zárt töveket keres (MNy. LXII, 411—2; LXIII, 293).

A) A név tövében tapasztalható magánhangzováltozások közül először az Erzsébet kezdőhangjának labializálódásával foglalkozom. Az *Örsébet*, *Örzse*, *Örzi* számadatait összegezve azt látjuk, hogy Békésen teljesen ismeretlen ez a típus, Orosházán inkább felnőttek körében volt használatos, (az összes Erzsébetre utaló névváltozatnál a leányok között 5,26%, az asszonyok között 94,69% *ö-s* formájú) Szarvason viszont a fiatalabbak esetében jegyezték fel többször. (Leányoknál 54,73%, asszonyoknál 0,92%.)

Az Ilona nevet csak Békésen találtam egyszer *Eloná*-nak írva. A Körösök vidékén máig is élő, de régiesnek számító népnyelvi alakokban találhatunk hasonlóan alsóbb nyelvválással képzett becézőneveket: *Elona*, *Elon*, *Pëla*, (saját gyűjtés), XVIII. századi feljegyzésekben pedig általános.

A rövidebben vagy hosszabban ejtett magánhangzójú alakok közül csak a Rozáliának a *Roza* és *Róza* alakváltozatait szeretném elemezni. Békésen szinte kizárólag hosszú *ó*-val került lejegyzésre. Orosházán és Szarvason viszont a rövid változat is népszerű volt. Funkcionális különbségüket különösen Orosházán lehet megvizsgálni, mert Szarvason a Rozália a ritkább nevek közé tartozott. Orosházán a rövidebb alakot inkább az asszonyok, a hosszabb magánhangzóút pedig a gyerekek viselték. Asszonyok között *Roza*: 56,25%, *Róza*: 43,75%, lányok között *Roza*: 31,01%, *Róza*: 68,99%. (Ez nem írásbizonytalan-ságból ered, mert az idősebbek körében máig él mindkét forma.)

B) A névrövidítéses típusba elsősorban az írásrövidítésnek is felfogható nevek és a teljes név igényével leírt nevek tartoznak. Az előzőket figyelmen kívül hagyom, mert egyelőre nem tudom igazolni, hogy a múlt század végén a *Reb*, *Zsuzs*; *Erzséb*, *Katal*, *Zsuzsán*; *Julián* alakokat a beszédben is használták. (Megjegyzem azonban, hogy ezek szinte kivétel nélkül gyerekek nevéként kerültek feljegyzésre, asszonyok esetében szinte elenyésző a számuk. A jelenkori népnyelv nem él velük.)

A bebizonyíthatóan használt névrövidítések mind zártak és két- vagy három szótagúak. Békésen 62, Orosházán 275, Szarvason 174 esetben fordult elő ilyen névalak. Ha ezekhez hozzávesszük az írásbeli rövidítéseket, (*Katal*, *Zsuzsán*, *Julián*, stb.), amelyek szintén Orosházán találhatók legnagyobb számmal, határozottan állíthatjuk, hogy ez a névalakítási forma itt volt a legaktívabb.

C) Pusztatócsonkulás csak három esetben fordult elő: Békésen: *Amália* > *Mália*, (jöllehet, történetileg ez is a *Máli*-nak hivatalossá tett alakja, tehát *-a* képzővel ellátott forma), Orosházán az *Etelka* > *Telka* és Szarvason a *Hermina* > *Mina*. A Békésen egy ízben található *Zsanna* (< *Zsuzsanna*) alakot íráshibának vélem.

Képzővel ellátott csonkult alakra is csak egy példát találhatunk Békésen. Két asszony viselte a *Betti* (< *Elizabet*) nevet, de ezek kétségtelenül nem magyarok voltak.

D) Együttes törövidítés és töcsonkítás csak továbbképezve található. Ilyen típusú nevet Békésen 8 (ebből 5 zsidó), Orosházán 20, Szarvason 96 eset-

ben használtak. Itt tehát gyakoribb, de az előforduló összes becezőnevek számához viszonyítva itt sem jelentős. Az ide tartozó neveknek rendszerint nincs is másik becező változata, s teljes alakjukban is igen ritkán használt nevek. (Amália > *Máli*; Anna > *Nina*, *Ninus*; Augusztia > *Guszt*; Emília > *Mili*, *Milka*; Elizabet > *Liza*, *Lizi*; Éva > *Vica*; Heléna > *Léni*; Johanna > *Hani*; Karolina > *Lina*, *Lini*, *Linka*.)

E) Ikerítéssel egyáltalán nem találkoztam a vizsgált iratokban. Ez elsősorban a feljegyzések hivatalos voltával magyarázható. Ezen túl azonban a néprajzi kutatásaim is azt mutatják, hogy alig fordul elő ilyen névképzés ezen a vidéken.

F) Ikerítésből kivált becezőnevekként tartja számon szakirodalmunk a Bandi, Böske, Panni, Pista stb. névváltozatokat. Egyes esetekben történeti szempontból helyes lehet ez az elnevezés, de még erről sem mondták ki az utolsó szót. Legutóbb KELEMEN JÓZSEF foglalkozott ezzel a névtípussal, s dolgozata végén ezt írta: „Hogy az egyes névváltozatok származtatásában mennyiben kell az ikerített névtípusra támaszkodnunk, mennyiben gondolhatunk egyéb származtatásra; hogy az elvonással magyarázott vagy magyarázható névváltozatok hogyan függenek össze egymással, s hogy ezekből milyen következtetést vonhatunk a nevek ikerítésének történetére, arra más alkalommal visszatérek.” (Ikerítéssel és ikerítésből való kiválással magyarázott neveinkről. *NyudÉrt.* 40, 186.)

RÁCZ ENDRE feltevése szerint ez ma is élő képzési mód: „... a játszi névkettőzésekből helyenként még ma is válhatnak ki önálló becező alakok, amelyek eleinte csak alkalmi használatúak, de később esetleg állandósulhatnak, majd nagyobb körben is elterjedhetnek.” (Ikerítéssel alakult becező neveinkről, Szeged, 1959. 48.)

Szinkron jellegű, csupán a névalakot figyelembe vevő vizsgálatkor én előmássalhangzóval alakított becezőnevek-ként tartanám számon ezt a névtípust. Ezzel tulajdonképp SZILASI MÓRIC meghatározását módosítom, aki ugyan átvette Kúnos Ignáctól e nevek ikerítésből való származtatását, de a „kezdő járulék mássalhangzó” fogalmával különböztette meg őket (*Nyr.* XII, 252).

Csak egyetlen név, a kizárólag Szarvason feljegyzett *Pista* tartozik itt ebbe a csoportba, így összehasonlítási alapul nem is használható.

G) Legnépesebb és legsokrétűbb a képzéssel alakult névváltozatok csoportja. Mint említettem, RÁCZ ENDRE nyomán (*MNy.* LXIII, 293.) ide soroltam e leíró szemléletű vizsgálatban olyan neveket is, melyek történetileg valószínűleg névrövidítések (*Judi*, *Juli*, *Mari*, *Mári*, *Zsófi* stb.).

Két esetben teljes névhez járult a képző: Szarvason: *Jolánka* és Békésen: *Margita*. (Utóbbinál a teljes névre való törekvés valószínű.)

Négy névnél (*Ilonka*, *Rébéka*, *Rozáli*, *Verona*) kéttagú zárt rövidülés a képzés töve.

Három kivétellel (*Juci; Laci, Misi*), melyek kizárólag a szarvasi anyakönyvekben találhatók, a többi tő mind egyszerű tagos zárt rövidülés.

1. Egyszerű képzők:

-a: Békésen a *Liza, Juda, Kata, Margita, Rébeka, Roza, Róza, Rózsa*, és *Zsuzsa* nevekben fordult elő. Ezek közül jelentősebb számban csak a *Kata* (24), *Róza* (184) és *Zsuzsa* (165) képviseltette magát.

Orosházán a *Dora, Dóra, Eliza, Giza, Lina, Kata, Lida, Lóra, Magda, Roza, Róza* és *Zsuzsa* nevekben volt meg. Itt a *Kata* (323), *Roza* (264), *Róza* (405) és *Zsuzsa* (681) volt gyakori.

Szarvason a *Giza, Lina, Lila, Mina, Paula, Roza, Róza, Rózsa, Verona, Zsuzsa; Pista, Mojsza, Soma* és *Zsiga* névváltozatokban szerepelt. Használata azonban egynek sem volt jelentős. A *Pista* (21) kivételével mindegyik előfordulása 10 alatt maradt. Tehát annak ellenére, hogy itt kapta a legtöbb név (14) az *-a* képzőt, nem erre a községre legjellemzőbb, hanem Orosházára, ahol néhány névváltozatban a használata igen nagyszámú. (Ennek más oldalú bizonyítására még alább visszatérek.)

-e: Békésen az *Erzse* egyszer, Orosházán az *Erzse* és az *Örzse* együttesen 342 ízben fordult elő. Szarvason ezt a képzőt nem használták.

-i: Békés: *Cili, Máli, Emi, Erzsi, Betti, Hani, Juli, Juszti, Kati, Léni, Mari, Mária, Lotti, Póli, Rozáli, Salomi, Száli, Szándi, Zsófi, Zsuzsi*. Csak a *Zsófi* 20 előfordulása jelentősebb.

Orosháza: *Gusztli* (<Auguszt), *Emi, Lizi, Erzsi, Eszti, Fáni, Juli, Juszti, Lidi, Mari, Lotti, Póli, Rozi, Rózsi, Zsófi, Zsuzsi*. Ezekből a *Juli* (39), *Lidi* (10), *Mari* (283) és *Rozi* (23) a gyakoribb.

Szarvas: *Máli, Mili, Erzsi, Örzsi, Eszti, Eti, Fáni, Judi, Juli, Lini, Kati, Lidi, Mari, Mária, Póli, Rozi, Teri, Zsófi, Zsuzsi; Béni, Dani, Feri, Gusztli, Gyuri, Jani, Józsi, Matyi, Pali, Zolti*. Nemcsak az *-i* képzővel használatos nevek száma legnagyobb Szarvason, hanem azok gyakori igénybevétele, abszolút előfordulása is messze felülmúlja a másik két községet. *Erzsi* és *Örzsi* együtt: 1337, *Eszti*: 13, *Judi*: 18, *Juli*: 255, *Lini*: 41, *Kati*: 373, *Lidi*: 10, *Mari*: 1535, *Rozi*: 18, *Zsuzsi*: 1611; *Dani*: 52, *Feri*: 13, *Gyuri*: 40, *Jani*: 119, *Pali*: 78. Határozottan állíthatjuk tehát, hogy Szarvasra jellemző volt az *-i* névképző használata, Orosházára kevésbé, Békésre pedig egyáltalán nem.

-u: Egyszerű *-u* képzőt csak a *Samu* névben találtam (leíró szempontból). Mindhárom községben élt, de 145 előfordulással Szarvason volt leggyakoribb. Ez azonban a Sámuel alpnév gyakoriságát is jelentheti, s a képző földrajzi elterjedésére nem vonhatunk le következtetést.

2. Összetett képzők:

-ci: Csak Szarvason fordult elő a *Juci* (76) és *Laci* (12) nevekben.

-csa: Békés: *Borcsa* és *Julcsa*. Egyik sem gyakori. Orosházán a *Julesa* 220-szor fordult elő a vizsgált időszakban, s így a *Marcsa* egyetlen előfordulása ellenére itt jellemző képzőnek tartom. Szarvason kizárólag a *Julcsa* névben használták egyszer.

-csi: Orosházán a *Julcsi*, Szarvason a *Tercsi* előfordulása azt mutatja, hogy Békésen tartózkodtak e játékos hangulatú képző használatáról.

-ia: Mindhárom helyen csak olyan esetben fordult elő, mikor hivatalos alakban akarták leírni a nevet, s az *-i* képzős formát továbbképezték. A *Mália* csak Békésen, a *Júlia* mindhárom községben megtalálható. (Legtöbbször Orosházán: 477-szer.)

-ica: Orosháza: *Vica* és *Katica*.

-ika: Orosháza: *Zsuzsika*.

-ike: Orosháza: *Erzsike*.

-is: Békésen a *Julis* viszonylag sokszor (46) és a *Maris* egyszer fordult elő. Orosházán és Szarvason ugyanezt a két névváltozatot találtam, de egyik helyen sem jelentős számban. Így ezt a képzési módot Békésre jellemzőnek tartom. (Ezt a véleményemet mai néprajzi kutatásaim is megerősítik.)

-iska: A *Juliska* Békésen és Orosházán, a *Mariska* mindhárom községben megvolt. Legtöbbször Orosházán fordult elő. (Együtt 37 esetben.)

-ka: A Békésen élő *Ilonka*, *Ilka*, *Terka* nevek közül csak az *Ilka* fordult elő többször (65). Orosházán a *Milka*, *Ilonka* (15), *Ilka*, *Jutka*, *Linka*, és *Zsuzska* élt, Szarvason pedig az *Ilonka* és *Ilka* mellett a *Jolánka*, *Linka*, *Terka*, *Gyurka* és *Jóska* is előfordult.

-kó: Csak Szarvason jegyezték le a *Ferkó* névben.

-ók: Csak Békésen használták az *Erzsók* névváltozatban.

Az alábbi képzőkkel ellátott neveket csak Szarvason jegyezték fel néhány esetben: *-si* (*Misi*), *-ska* (*Miska*), *-us* (*Anus*), *-uska* (*Anuska*).

Mint feljebb utaltam rá, az egyes képzők gyakoriságának, földrajzi elterjedésének vizsgálatakor figyelmen kívül hagytam azt, hogy gyerekek vagy felnőttek viselték a neveket, és összevontam adataikat. Ha némelyik képzőnek megnézzük az életkor szerinti használatát a XIX. század végén, akkor bizonyos törvényszerűséget tapasztalunk.

A *-ka*, *-ke* képzőt (természetesen az *-ike*, *-iska* képzőbokrokat is beleértve) az *Ilka* esetének kivételével csak gyerekek viselték mindenütt. Az *Ilká*-nál is sokkal nagyobb a gyerekek aránya (94,96%). Hasonló a helyzet a *-c* típusú (*-ci*, *-ica*) és a *-csa* képzőkkel, valamint az *-i* képzővel olyan vidéken (Orosháza), ahol a használt főtípus inkább az *-a*, *-e*.

Néhány képzőnek a községenkénti gyakoriságát szemléletesebben mutatom be az alábbi táblázaton. A százalékszám a községekben előforduló egy alapnévhez tartozó becéző jellegű névanyagból való részesedést mutatja.

	Békés	Orosháza	Szarvas
<i>Erzsi: Örzsi:</i>	41,6%	0,3%	100,0
<i>Erzse: Örzse:</i>	8,3%	97,7%	—
<i>Erzsók:</i>	25,0%	—	—
<i>Juli:</i>	10,7%	7,5%	98,1%
<i>Julesa:</i>	7,6%	78,9%	0,4%
<i>Julis:</i>	69,6%	1,8%	1,5%
<i>Kata:</i>	88,9%	98,8%	—
<i>Kati:</i>	11,1%	—	99,5%
<i>Roza: Róza:</i>	98,4%	92,2%	37,5%
<i>Rozi:</i>	—	3,3%	56,2%
<i>Zsuzsa:</i>	98,2%	98,1%	0,1%
<i>Zsuzsi:</i>	0,6%	1,0%	99,9%

Ha az elmondottakhoz hozzávesszük, hogy az Orosházán használt teljes neveknek 83,3%-a *-a*-ra végződik, s az öt mássalhangzóra végződő név közül háromnak van alsó nyelvállású magánhangzóra végződő gyakori változata (*Erzse, Jutka, Kata*), továbbá az *-ia, -ika, ike* képzők használata is itt legáltalánosabb, akkor kétségtelen, hogy ebben a községben igen jellemző nyelvi ténnyel, a nyílt magánhangzójú névvégződésre való törekvéssel állunk szemben.

H) Azokat a becézőneveket, melyekben egy hangcsoport többször fordul elő, SZABÓ T. ATTILA „hangcsoport ikerítésével alkotott becenevek”-nek nevezi. (NyIrK. X, 283) RÁ CZ ENDRE a „hangcsoport-kettőztetés” terminust javasolja (MNY. LXIII, 296), hogy ezzel a másutt is szereplő „ikerítés” szót kiküszöböljük. Ezt a típust én szótagismétlő becézőneveknek nevezném, s felosztanám három alcsoportra aszerint, hogy néveleji, névbelseji vagy névvégi szótag ismétléséről van-e szó.

Egyetlen nevet találtam, mely a második alcsoportba tartozna, ez a Békésen egy alkalommal előfordult *Zsazsa*. Lehet, hogy a beszélt nyelvben gyakoribb névalkotási mód volt, s csak a hivatalos jellegű feljegyzés következtében nem fordult elő többször.

Nem osztottam be egyik csoportba sem a *Nina, Ninus* (<Anna), *Pepi* (<Jozefa) és *Tini* (<Katalin vagy Krisztina) neveket, amelyek valószínűleg ezekben a becézett alakjukban való átvételek idegen, elsősorban német nyelvből.

6. A fenti megállapítások azt mutatják, hogy érdemes számszerű előfordulásokkal együtt vizsgálni a becézőneveket, különösen akkor, ha alaki különbségeikből földrajzi elterjedtségükre vagy funkciójukra: életkor és társadalmi helyzet szerinti használatukra akarunk következtetéseket levonni.

A történeti anyag elemzésekor feltétlen ismerni kell a népnyelv becézőneveit, mert bizonyos képzési módok hiányából csak akkor lehet általánosítani, ha

az élő nyelv sem használja ezt a képzési formát, ellenkező esetben a források jellegéből fakadó hiányosságra gondolhatunk.

HAJDÚ MIHÁLY

Kosenamen aus den Schulmatrikeln dreier Gemeinden des Komitates Békés von 1870 bis 1900

Die drei behandelten Gemeinden liegen einander nahe (30—40 km), die Herkunft, Religion und Mundart ihrer Bewohner sind jedoch unterschiedlich. Békés ist eine alte Siedlung im Dialektgebiet an der Theiß. Das Gebiet von Orosháza und Szarvas ist gleichermaßen am Anfang des 18. Jahrhunderts besiedelt worden, während aber die Einwohner von Orosháza aus ungarischen Dörfern Transdanubiens (Pannoniens) gekommen sind, war Szarvas von Slowaken aus Oberungarn bewohnt, bei denen in der 2. Hälfte des 19. Jahrhunderts starke Magyarisierungstendenzen spürbar waren.

Im ersten Teil des Aufsatzes werden die belegten Namensvarianten zusammen mit ihrem Häufigkeitsindex aufgezählt. Diesem folgt die Feststellung, daß die Koseformen am häufigsten in Szarvas, am wenigsten in Békés gebraucht wurden. Während in Szarvas und Orosháza der Name beinahe jeder zweiten Schülerin in der Koseform aufgezeichnet wurde, zeigen die Normal- bzw. Koseformen in Békés ein Verhältnis von 14,5 : 1. Das wird auch durch Forschungen über die Volkssprache der Gegenwart bestätigt.

Die morphologische Gliederung der Namensvarianten wird im zweiten Teil des Aufsatzes auf Grund der Arbeiten von A. Szabó T. und E. Rácz vorgenommen. In den untersuchten Matrikeln wurden nur zwei- und dreisilbige, geschlossene Abkürzungen aufgezeichnet, die meisten in Orosháza. Für die verstümmelten (im Anlaut gekürzten) Formen gibt es verhältnismäßig wenig Beispiele, ihre überwiegende Mehrzahl ist mit einem gemeinsamen Suffix für Stammverkürzung und -verstümmelung gebildet. Die meisten Namen stellen eine Ableitung aus einem einsilbig gewordenen geschlossenen Stamm dar. Von den Ableitungssilben kommen in Békés *-is* und *-ók*, in Orosháza *-a*, *-e*, in Szarvas *-i* am häufigsten vor. Nach der Aussage der funktional gerichteten Untersuchung sind die Suffixe *-ka*, *-ke*, *-ci*, *csi* und *-ica* besonders an Kindernamen angehängt worden, bei der Benennung von Erwachsenen waren eher nichtsuffixierte Kurzformen oder die Ableitungssilben *-a*, *-e* und *-is* üblich.

Abschließend macht der Aufsatz darauf aufmerksam, daß es der Mühe wert ist, die historischen Kosenamen zusammen mit ihrer Belegdichte zu behandeln, besonders wenn aus den Abweichungen in der Form Folgerungen auf die geographische Verbreitung oder auf die Funktion des Suffixes gezogen werden sollen.

M. HAJDÚ

Az ingadozó igei végződések használata

1. A magyar igeragozási rendszerben vannak ingadozást mutató toldalékok, amelyeknek ingadozása a kötőhangzó meglétén vagy hiányán alapszik. Ezek a következők: az alanyi ragozás egyes szám második személyű *-sz*, a többes második személyű *-tok/-tek/-tök*, a többes harmadik személyű *-nak/-nek*; a második személyű tárgyat kifejező *-lak/-lek*; a feltételes mód jele: *-na/-ne*, és ide kell vennünk még a főnévi igenév *-ni* képzőjét. Ezek a végzések általában közvetlenül a szótári tőhöz járulnak (*vársz, vártok, várnak, várlak, várna, várni*), bizonyos esetekben kötőhangzóval bővülve kapcsolódnak (*vedlesz, vedletek, vedlenek, vedlene, vedleni*), de olyan igék is vannak, amelyekből mindkét alak képezhető (*borítsz~borítasz, borítottok~borítotok, borítanak~borítanak, borítna~borítana, borítani~borítani*). Megemlítjük, hogy hasonló jelenség van a múlt idő jele előtt is (*állt~állott; adtam~adott* stb.), ez azonban elválik az előzőktől, így erre ezúttal nem térünk ki. A továbbiakban arra a kérdésre keresünk feleletet a ÉSz. anyagában található összes tőige és képzett ige alapján (az ige-kötős igéket nem vesszük figyelembe), hogy mikor szükséges a kötőhangzó, és mikor lehet a kötőhangzós és a kötőhang nélküli formákat is megképezni ugyanabból a tőből.

Erre a jelenségre már nagyon régen felfigyeltek nyelvtaníróink. A legrégebb nyelvtanokkal most nem kívánunk foglalkozni, véleményüket SEBESTYÉN ÁRPÁD *Tanítani~tanítani* című tanulmányában, amelyben az *-ít* képző utáni kötőhangzó használatával foglalkozik, összefoglalta (MNyj. IV, 43—6). Kiindulásul csupán néhány nyelvten megállapítását mutatjuk be. SIMONYI RÉVAIHOZ kapcsolódva azt írja, hogy a két vagy hosszú mássalhangzóra végződő ige-tövek, továbbá az *-ít* képzősek (minthogy régebben *-jt-re* végződtek) és az *-üt* végűek (*hűt*) megtartják a kötőhangzót (TMNy. 227—38). Hozzáfűzi azonban SIMONYI, hogy a népnyelv ezeket az igéket inkább kötőhangzó nélkül használja (uo.). SZABÓ DÉNES A mai magyar nyelv című egyetemi jegyzetének szabályai szerint kötőhangzó van a feltételes mód jele előtt ha a tő a) két mássalhangzóra, b) hosszú magánhangzóra + *t-re* végződik. Megállapítja továbbá a jegyzet, hogy „A *-ni* képző olyan módon járul az ige-tőhöz, mint a feltételes módnak a

jele”, és ugyancsak ott van az *-sz*, *-tok/-tek/-tök* és a *-nak/-nek* ragok előtt kö-tőhangzó, ahol a feltételes módban is az van (MNyj. IV,37). SEBESTYÉN ÁRPÁD SZABÓ megállapításaihoz hozzáfűzi: „Mai értekező és köznyelvünk valóban szigorúan követi e szabályokat. Mindjárt megváltozik azonban a kép, ha nyelv-járásainkat és szépirodalmi nyelvünket fogjuk vallatóra” (uo. 38). A továbbiak-ban számos példán mutatja be az *-ít* képző utáni kötőhangzó használatát a Szamosháton és különböző nyelvjárásokban, valamint az irodalmi nyelvben. De a köznyelv valóban szigorúan követi a fenti szabályokat?

Legújabb összefoglalása a kérdésnek a MMNyR.-ben található. A nyelvtan az egyalakú, a hangzóhiányos és az *sz*-szel és *d*-vel bővülő *v*-tövű igékkel kap-csolatban foglalkozik a kérdéssel (I, 313—19). Megállapítja, hogy a kérdéses toldalékcsoport kötőhangzóval kapcsolódik vagy kapcsolódhat a két vagy hosszú mássalhangzóra végződő ige-igékhez, a *-t* végű igékhez, ha a *-t* előtt hosszú magánhangzó van. Néhány esetben a részletekre és néhány kivételle-re rámutat a szerző (uo.). Mégis bizonyára nem lesz érdektelen, ha az ÉSz.-ben található egész tőige és képzett ige csoportot megvizsgáljuk ebből a szempont-ból.

A Magyar Szóvégmutato Szótárban együtt találjuk ezeket az igéket for-dított sorrendben, tehát a szótár mindjárt a szóvég szerint rendszerezve adja anyagunkat. De a VégSz. az igéket tövük szerint is csoportosította, 99 tőtípust különböztetett meg. A típusok megállapításánál itt tárgyalt végződéseinket is figyelembe vette a második személyű tárgyat kifejező *-lak*, *-lek* kivételével. Te-hát a VégSz. utat mutathat számunkra az egyes igék raghasználatára vonatko-zóan is. Minthogy azonban a fenti tőtípuskategóriákat az ÉSz. anyagának feldolgozása előtt kellett kialakítani, érthető módon nem utalhat a VégSz. olyan esetekre, amelyek csak akkor derültek ki, amikor az anyag már a tergo sorrend-ben volt, vagyis amikor a szótár már elkészült. A szótár nélkül csak igen hossza-dalmas és körülményes munkával lehetne nyelvünknek ezt az érdekes, mozgás-ban, fejlődésben levő problémáját boncolgatni. Így azonban nagyszámú, bizo-nyos esetekre vonatkozóan az összes szóhajóhető ige ismeretében talán ponto-sabban körvonalazhatjuk a nyelvünkben e téren tapasztalható bonyolult hely-zetet.

2. Először is azt kell számbavennünk, milyen mássalhangzó-kapcsolatok, milyen hosszú mássalhangzók vannak a magyar ige-igék végén, továbbá mi-lyen hosszú magánhangzó *+t* végű igék találhatóak nyelvünkben. PAPP FERENC Tőigéink című cikkében bemutatja, hogy milyen hangokra végződnek a tanul-mánya címében jelzett igék tövei, de kérdéseinkre nem tér ki (Nyr. XCI, 48). A magyar tőigék az alábbi mássalhangzó-csoportokra végződhetnek:

<i>ld</i>	<i>nd</i>	<i>rd</i>	<i>sd</i>	<i>zd</i>
<i>áld, fold, küld, old száguld,</i>	<i>fecskend, mond,</i>	<i>hord,</i>	<i>esd,</i>	<i>kezd, küzd</i>

<i>ng</i>		<i>lyg (jg)</i>					<i>lg</i>	
<i>bong, dong, döng, cselleng, leng, pang ing ring fingik,</i>		<i>kóvályog ~ kóvályg-</i>					<i>enyeleg ~ enyelg-</i>	
<i>dl</i>	<i>hl</i>	<i>nl</i>	<i>nyl</i>	<i>ml</i>	<i>rl</i>	<i>sl</i>	<i>szl</i>	<i>tl</i>
<i>vedlik</i>	<i>ihlik</i>	<i>ajánl</i>	<i>sinylik</i>	<i>bomlik romlik</i>	<i>sárlík</i>	<i>feslik</i>	<i>fo szlik</i>	<i>botlik kotlik ötlik</i>
<i>dr,</i>		<i>gr</i>		<i>pr</i>		<i>tr</i>		
<i>sodor ~ sodr- pödör ~ pödr-</i>		<i>ugrik ~ ugr-</i>		<i>söpör ~ söpr- teper ~ tepr- tipor ~ tipr-</i>		<i>kotor ~ kotr- gyötör ~ gyötr-</i>		
<i>jt</i>	<i>jt</i>	<i>nt</i>	<i>rt</i>	<i>st</i>	<i>szl</i>			
<i>ejt</i>	<i>kiált</i>	<i>int</i>	<i>árt</i>	<i>fest</i>	<i>emészl</i>			
<i>fojt</i>	<i>ölt</i>	<i>ránt</i>	<i>gyárt</i>					
<i>hajt</i>		<i>szánt</i>	<i>írt</i>					
<i>lejt</i>		<i>tekint</i>	<i>márt</i>					
<i>rejt</i>			<i>tart</i>					
<i>sejt</i>								
<i>sújt</i>								
<i>rm</i>		<i>tsz</i>		<i>dz</i>				
<i>terem ~ term-</i>		<i>játszik tetszik metsz</i>		<i>edz pedz</i>				

A táblázatból kiderül, hogy a tőigék tövének végén levő mássalhangzó-csoportok második tagja *-d, -g, -l, -m, -r, -sz, -t, -z*. Ezek a hangok, még az *m* is, igeképzők, vagy igeképzők voltak a magyar nyelvben (vö. D. BARTHA KATALIN, A magyar szóképzés története 20—7). Nyilvánvaló, hogy a fenti szavak egy része képzett szó, amelyekben a mai nyelvérzék a képzőt már nem ismeri fel. Kiderül az is a táblázatból, hogy a mássalhangzó +*l*-re végződő tövű igeik az *ajánl* kivételével ikesek. Úgy látszik, nyelvünk sokáig nem tűrte szó végén a mássalhangzó +*l* kapcsolatot. Az *ajánl* helyett is szívesen mondtunk teljes hasonulással *ajáll-t*¹. Valószínű, hogy az ikes igeik terjedésében ilyen kiejtésbeli nehézségek kiküszöbölése is szerepet játszott. A *romol, bomol* stb. igeikből, mint hogy hangzóhiányos tövűek voltak (*romlok, romlasz, romlott*), létrejött jelen idő egyes harmadik személyben is a hangzóhiányos *roml* változat, amelynek kiejtése szokatlan volt.

Megjegyezzük még, hogy a *dz* és *tsz* végű igeik látszólag tévesen kerültek ide, hisz ezek a betűk egy hangnak a jelei. Mégis itt kell tárgyalnunk őket, mert

¹ Célszerű lenne ezt az igeik a hosszú *-ll* végűeknél tárgyalni, mert végződéseink előtt úgy viselkedik, mint azok. Mégis ide soroltuk, mert kiejtése ingadozik.

vizsgált végződéseink a *dz* és *tsz* után úgy viselkednek, mintha a *tő* végén hosszú vagy két mássalhangzó lenne. Az íráskép miatt soroltuk őket a két mássalhangzóra végződő tövek közé. Figyelemre méltó az is, hogy csupán egy olyan *tő* szerepel a táblázatban, amelynek a végén mássalhangzó + *m* van (*terem*~*term*-). Természetesen a képzett szavak között sem találunk többet, mert *m* ikeképzőnk nincs. Ezt a szót azonnal ki is rekeszthetjük a további vizsgálódásból, mert az itt tárgyalt igealakokat nem a *term*-tőből, hanem a szótári tőből alkotja „szabályosan” kötőhangzó nélkül, mint általában az egy rövid mássalhangzóra végződő igék.

A képzett igék töve az alábbi mássalhangzó-csoportokra végződhet:

<i>ld</i>	<i>nd</i>	<i>rd</i>	<i>sd</i>
<i>told</i>	<i>csikland</i> <i>csiklandik</i> <i>örvend</i>	<i>fürdik</i> ~ <i>fürd- kérd</i>	<i>mosdik</i>

<i>lg (lyg)</i>	<i>lg</i>	<i>ng</i>
<i>sajog</i> ~ <i>sajg-</i> <i>zajog</i> ~ <i>zajg-</i> <i>zsvajog</i> ~ <i>zsvajg-</i> <i>bazsalyog</i> ~ <i>bazsalyg-</i> <i>émelyeg</i> ~ <i>émelyg-</i> <i>hömpölyög</i> ~ <i>hömpölyg-</i> <i>mosolyog</i> ~ <i>mosolyg-</i> <i>somolyog</i> ~ <i>somolyg-</i> <i>támolyog</i> ~ <i>támolyg-</i> <i>tébolyog</i> ~ <i>tébolyg-</i> <i>tévelyeg</i> ~ <i>tévelyg-</i>	<i>rivalg</i> <i>uralg</i> <i>andalog</i> ~ <i>andalg-</i> <i>bájolog</i> ~ <i>bájolg-</i> <i>büzlög</i> ~ <i>büzlög-</i> <i>díszelg</i> ~ <i>díszelg-</i> <i>érzeleg</i> ~ <i>érzelg-</i> <i>fanyalog</i> ~ <i>fanyalg-</i> <i>gőzölög</i> ~ <i>gőzölg-</i> <i>hízeleg</i> ~ <i>hízeltg-</i> <i>oldalog</i> ~ <i>oldalgt-</i> <i>párolog</i> ~ <i>párolgt-</i> <i>tiszteleg</i> ~ <i>tisztelegt-</i> <i>stb.</i>	<i>állong</i> <i>borong</i> <i>csapong</i> <i>cseng</i> <i>dereng</i> <i>feszeng</i> <i>hőzőng</i> <i>jajong</i> <i>kong</i> <i>lappang</i> <i>örjöng</i> <i>rajong</i> <i>sikong</i> <i>stb.</i>

<i>rg</i>	<i>zrg</i>	<i>zsg</i>
<i>acsarog</i> ~ <i>acsarg-</i> <i>ácsorog</i> ~ <i>ácsorg-</i> <i>bizsereg</i> ~ <i>bizserg-</i> <i>bódorog</i> ~ <i>bódorg-</i> <i>csavarog</i> ~ <i>csavarg-</i> <i>csámborog</i> ~ <i>csámborg-</i> <i>csicsereg</i> ~ <i>csicserg-</i> <i>csorog</i> ~ <i>csorg-</i> <i>díderog</i> ~ <i>díderg-</i> <i>dörög</i> ~ <i>dörg-</i> <i>dübörög</i> ~ <i>dübörg-</i> <i>stb.</i>	<i>buzog</i> ~ <i>buzg-</i> <i>rezeg</i> ~ <i>reztg-</i>	<i>nyüzsög</i> ~ <i>nyüzstg-</i> <i>pezseg</i> ~ <i>pezstg-</i>

<i>bl</i>	<i>csl</i>	<i>dl</i>	<i>gl</i>
<i>rabol</i> ~ <i>rabl-</i>	<i>becsül</i> ~ <i>becsl-</i>	<i>ködlük</i> <i>vádol</i> ~ <i>vádl-</i>	<i>döglük</i> <i>sereglük</i> <i>szaglik</i> <i>világlik</i> <i>vonaglik</i>

gyl

irigyel ~ irigyl-

jl (lyl)

*csekélyell ~ csekélyl-
homálylik
fejlik
hajlik
morajlik
rejlik
robajlik
sejlik
zajlik*

kl

*énekel ~ énekl-
mérsékel ~ mérsékl-
nyeldekkel ~ nyeldekl-
vezekel ~ vezekl-
bicsaklik
csuklik
faldoklik
haldoklik
kereklik
kéklik
siklik
tündöklük*

ml

*érdemel ~ érdeml-
káromol ~ károml-
ostromol ~ ostroml-
áramlik
csillámlük
csuszamlük
gyüremlik
hámlük
iramlik
omlik
ömlük
sikamlük
sillámlük
szüremlik
türemlik
villámlük*

nl

igenel ~ igenl-

nyl

*kicsinyell ~ kicsinyl-
vezényel ~ vezényl
aránylik
jénylik
örvénylik
viszonylik*

rl

*bérel ~ bérl-
ingerel ~ ingerl-
kóborol ~ kóborl-
töröl ~ töröl-
udvarol ~ udvarl-
vásárol ~ vásárl-
csömörlik
fehérlük
hírlük
párlük
porlik
torlik*

pl

szerepel ~ szerepl-

szl

*díszlik
oszlük*

sl

*helyesel ~ helyesl-
javasol ~ javasl-
orvosol ~ orvosl-
piroslik
vöröslük*

tl

*gátol ~ gátl-
ismétel ~ ismétl-
pótol ~ pótl-
hanyaglik
sötétlik*

zl

*nehezell ~ nehezl-
gázol ~ gázl-
közöl ~ közl-
tékozol ~ tékozl-
üdvözl ~ üdvözl-
bűzlik
izlik*

zsl

*kuruzsol ~ kuruzsl-
varázsol ~ varázsl-
parázslük*

gsz

*gazdagodik ~ gazdagszik
vastagodik ~ vastagszik
haragszik
nyugszik*

ksz

*cselekedik ~ cselekszik
dulakodik ~ dulakszik
emlékezik ~ emlékszik
gyanakodik ~ gyanakszik
mosakodik ~ mosakszik
tanakodik ~ tanakszik
tolakodik ~ tolakszik
törekedik ~ törekszik
fekszik*

lsz

*alszik
hallszik*

psz

alapszik

tsz

*hallatszik
látszik*

<i>jt</i>	<i>lt</i>	<i>mt</i>	<i>nt</i>	<i>rt</i>	<i>sz</i>
<i>bujt</i>	<i>félt</i>	<i>teremt</i>	<i>bont</i>	<i>ért</i>	<i>erjeszt</i>
<i>fejt</i>	<i>kelt</i>		<i>érint</i>	<i>sért</i>	<i>fagyaszt</i>
<i>felejt</i>	<i>költ</i>		<i>firkant</i>	<i>kisért</i>	<i>füröszt</i>
<i>gyújt</i>	<i>olt</i>		<i>füttyent</i>		<i>gerjeszt</i>
<i>gyűjt</i>	<i>rikolt</i>		<i>kacsint</i>		<i>ijeszt</i>
<i>hajt</i>	<i>sikolt</i>		<i>köszönt</i>		<i>készt</i>
<i>nyújt</i>	<i>süvölt</i>		<i>legyint</i>		<i>kotyvaszt</i>
<i>ojt</i>	<i>tölt</i>		<i>ment</i>		<i>veszt</i>
<i>sóhajt</i>	<i>üvölt</i>		<i>önt</i>		<i>stb.</i>
<i>szakajt</i>	<i>vált</i>		<i>dönt</i>		
<i>szalajt</i>			<i>pillant</i>		
<i>veszejt</i>			<i>stb.</i>		

bz

gz

gyz

kz

*koboz ~ kobz-
sebez ~ sebz-
habzik*

*bélyegez ~ bélyegz-
végez ~ végz-
bagzik
fogzik
hangzik
hólyagzik
lélegzik
magzik
pattogzik
rögzik
virágzik*

jegyez ~ jegyz-

*patakzik
tajtékzik*

jz (lyz)

*segélyez ~ segélyz-
szegélyez ~ szegélyz-
fajzik
rajzik*

lz

*céloz ~ célz-
túloz ~ túlz-
nyálzik*

mz

*himez ~ himz-
jellemez ~ jellemz-
szemez ~ szemz-
nemz
fogamzik
hullámzik*

nz

*ellenez ~ ellenz-
kínoz ~ kínz-
ösztönöz ~ ösztönz-
rögtönöz ~ rögtönz-
viszonoz ~ viszonz-
vonz
burjánzik*

nyz

*irányoz ~ irányz-
versenyez ~ versenyz-
dohányzik
hiányzik
horgonyoz ~ horgonyz-*

pz

képez ~ képz-

rz

*cseresz ~ cserz-
érez ~ érz-
őríz ~ őrz-
szerez ~ szerz-
szoroz ~ szorz-
toboroz ~ toborz-
bogárizik
érezik
ivarzik
párizik
porzik
sugárizik
vérezik
viharzik*

dz

*akarószik
borsószik
bőröszik
csokolószik
dobálószik
dörgölőszik
fiadzik
hallgatószik
kéredzik
leledzik
nyáladzik
tekerőszik
stb.*

A képzett igetövek végén levő mássalhangzó-csoport második tagja a *d*, *g*, *l*, *sz*, *t*, és a *z*. Tehát a tőigékhez viszonyítva az *m*-en kívül csak az *r* hiányzik. Ez érthető, mert az *-r* képző már régen nem produktív nyelvünkben. A táblá-

zatból kiderül, hogy *d* és *sz* végű mássalhangzó-csoportra végződő igénk viszonylag kevés van, viszont annál több *g*, *l*, *t* és *z* végű található. Itt jegyezzük meg, hogy ott, ahol túlságosan sok adat volt, nem soroltuk fel mindet, de a feldolgozásban figyelembe vettük őket. Azt is megfigyelhetjük, hogy az *l*, *sz* és *z* végűek a *dz*-re végződő tőigék kivételével ikések, vagy pedig hangzóhiányos tövűek, és csak a hangzóhiányos tőváltozatukban jön létre a megfelelő mássalhangzó-kapcsolat. Ezzel szemben a *g*-re végződők általában iktelenek, és az *ng* végűek kivételével hangzóhiányos tövűek. Az ÉSz. anyagában található még két régies szó, az *uralg* és a *rivalg*, amelyekben abszolút szóvégen van *lg*. A *t* végű mássalhangzó-kapcsolatra végződő igék mind iktelenek, és nincs köztük hangzóhiányos tövű. Érdekes, hogy van egy *mt*-re végződő igénk: *teremt*. Vajon miért nem működött a részleges hasonulás törvénye itt is, mint például az *omlik~ont*, *romlik~ront*; *szánt* stb. szavakban? Talán azért, mert fiatalabb származék, mint a többiek, vagy azért, mert egy szótaggal hosszabb mint amazok?

Be kell mutatnunk azt is, milyen hosszú mássalhangzók lehetnek a magyar ige-tövek végén. A tőigék végén előfordul *dd*: *fedd*; *gg*: *agg*, *csügg*, *függ*; *ll*: *áll*, *dall*, *hall*, *hull*, *kall*, *kell*, *pall*, *száll*, *vall*; *ellik*, *illik*, *hallik*, *mállik*, *pállik*, *pitymallik*, *züllik*; *rr*: *forr*, *varr*; *zz*: *izzik*. A képzett igék végén viszont csak hosszú *ll* van, minthogy ez az egyetlen igeképzőnk, amely hosszú mássalhangzóból áll, vagy hosszú mássalhangzóra végződik. Az *-ll* képzős igék között van néhány hangzóhiányos tövű is: *csekélyell*, *kevesell*, *kicsinyell*, *nehezell*, de a többség nem tartozik ehhez a tőtípushoz: *átall*, *drágáll*, *furcsáll*, *fuvall*, *gyengéll*, *hátall*, *hosszall*, *javall*, *késöll*, *lövell*, *nagyoll*, *restell*, *rivall*, *rosszall*, *rühell*, *sarkall*, *sokall*, *sugall*, *szégyell*, *szökell*, *vénell*, *vétkell*, *zöldell*. Van néhány *-ll* képzős ikes ige is, amelyek azonban személytelenek vagy többnyire személytelen használatúak: *barnállik*, *feketéllik*, *hajnallik*, *langallik*, *nyilallik*, *párállik*, *rózsállik*, *rozsdállik*, *sárgállik*, *sarkallik*, *szögellik*, *szürkellik*, *tarkállik*, *torkollik*.

Végül a hosszú magánhangzó +*t* végű igék számbavétele következik. Már tudjuk, hogy az *-ít* képzős igéken kívül mindössze tíz olyan ige van nyelvünkben, amelyekben a *-t* előtt hosszú magánhangzó van. Ezek a következők: *bocsát*, *dűt*, *fűt*, *hűt*, *műt*, *lát*, *lót*, *szít*, *tát* és a *vét* (vö. JAKAB, MNy. LXIII, 194).

Az itt felsorolt ige-csoportok azok, amelyekhez vizsgált végződéseink kötőhangzóval vagy mindkét formában járulhatnak. A továbbiakban nézzük meg, hogy az egyes végzések, hogyan kapcsolódnak az itt bemutatott igékhez.

3. Kezdjük talán az alanyi ragozás jelentő mód jelen idő egyes szám második személyű *-sz* rag előtti kötőhangzó problémájával. Általánosan ismert, hogy az iktelen ragozásban általában *-sz* rag van, amely közvetlenül kapcsolódik a szótári tőhöz, de a MMNyR. szerint kellemetlen mássalhangzó-kapcsolatokra végződő tövek után az *-sz* előtt *-a/-e-* kötőhangzó van (I, 500). Természetesen az ige-tövek tárgyalásánál ennél bővebben nyilatkozik a nyelvtan (I, 313 kk.).

Megállapítja továbbá a MMNyR., hogy az ikes és iktelen ragozás keveredik, az *s*, *sz*, *z* végű iktelen igék második személyben *-sz* helyett *-l* ragot kapnak, az *-l* végű ikesek pedig *-sz-t* (I, 500).

Az ÉSz. nem adja meg az alanyi ragozás jelen idejének egyes második személyű alakját rendszeresen. A szótár szerkesztői azonban azt írják: ha a ragos alakoknak változataik vannak vagy eltérnek a szabályos formától, akkor azokat is közlik (I, XXII—XXIII). Sajnos azonban ebben nem következetes a szótár, mert például az *áll* igének megadja *állasz~állsz* változatait, de a *száll* igénél vagy a *tanít* stb. igéknél nem tér ki az egyes második személyre. Így a Magyar Szóvégmutato Szótár munkatársai részben támaszkodhattak az ÉSz. útmutatásaira, de ahol ez nem adott útbaigazítást, saját nyelvérzékük alapján döntöttek (vö. PAPP F.—JÁNOSKA S., MNy. LXIII, 138—43).

A) Először azt vizsgáljuk meg, hogy milyen tövégi mássalhangzó-csoport kívánja meg feltétlenül a kötőhangzót az *-sz* rag előtt.

a) Szükséges a kötőhangzó, ha a mássalhangzó-kapcsolat *g*-re végződik, kivéve az *ng* végű igéket. Az idetartozó szavak az *uralg* és a *rivalg* kivételével hangzóhiányos tövűek, de a *rivalg*-nak is volt *rivalog* változata (vö. ÉSz.). Ha az *uralg* és a *rivalg* igékből még egyáltalán képezzük a második személyt, akkor kötőhangzó szükséges. A többiek azonban inkább a szótári töből alkotják ezt az alakot, és természetesen kötőhangzó nélkül: *enyelegsz*, *kóvályogsz*, *zajongsz*, *mosolyogsz*, *ácsorogsz*, *andalogsz*, *bájologsz* stb. Némelyiknek azonban ritkán még előfordul a hangzóhiányos töből alkotott kötőhangzós formája is: *zshivajgasz*, *émelygesz*, *enyelgesz*, *oldalgasz*, *csicsergesz*, *zörgesz*, *rezgesz*, *pezsgesz*.

b) Ugyancsak kötőhangzóval kapcsolódik az *-sz*, ha a *tő* végén levő mássalhangzó-csoport *l*-re végződik. Az ilyen *tő*igék az *ajánl* kivételével mind ikesek. Az utóbbiak kötőhangzóval képezik második személyüket: *vedlesz*, *ihlesz*, *sinylesz*, *bomlasz*, *romlasz*, *sárlasz*, *feslesz*, *foszlasz*, *botlasz*. Az *ajánl*-nak mindkét változata él: *ajánlasz~ajánlsz*, a kiejtésben: *ajálsz~ajálsz*. Némely ikes ige a fentiek közül a hangzóhiányos *tőtípus*ba tartozik, és a másik *tő*véből is megalkothatja a második személyt, nyilván kötőhangzó nélkül, minthogy a *tő*végén nincs mássalhangzó-torlóadás: *bomolsz*, *romolsz*, *feselsz*, *botolsz*. Ezek a formák azonban csak ritkán fordulnak elő.

Az idetartozó *-l* (*-ll*) képzős igék között is vannak ikesek és iktelenek. Az utóbbiak mind a hangzóhiányos *tőtípus*hoz tartoznak, és általában a szótári *tő*vükből képezik az egyes második személyt. Pl.: *rabolsz*, *becsülsz*, *irigyelsz*, *érdemelsz*, *szerepelsz*, *gátolsz*, *varázsolysz* stb. Némelyiknek még a hangzóhiányos *tő*véből is megalkotható ez az igealak, de természetesen csak kötőhangzóval: *érdemlesz*, *káromlasz*, *ostromlasz*, *nyeldeklesz*, *kicsinylesz*, *nehlezsz*. Ezek azonban régies és nyelvjárási színezetűek. Az ikes igéknél pedig — amennyiben használatos második személyű alakjuk — a kötőhangzós forma az általános: *döglesz*, *szaglasz*, *vonaglasz*, *csuklasz*, *siklasz*, *hámlasz*, *fénylesz*, *fehérlesz*, *piros-*

lasz, hanyatlasz, bűzlesz stb. Vannak köztük olyanok is, amelyeknek a másik tövéből is megalkotható a második személy: *dögölsz, fuldokolsz, tündökölsz, omolsz, bűzölsz, oszolsz*. Az idetartozó ikes igéknél az *-l* ragos forma nem él, mert a *tő* végén *l* hang van.

c) Szükséges a kötőhangzó, ha a *tővégi mássalhangzó-csoport r-re* végződik. Ezek az igék mind hangzóhiányos tövűek: *sodrasz, pödresz, ugrasz, söpresz, tepresz, tiprasz, kotrasz, gyötresz*. Mindegyiknek a másik tövéből is képezhető a második személy, és napjainkban ez az általánosabb: *sodorsz, pödörsz, söpörsz* stb. Kivételként csak az *ugrik* igét említhetjük, ennek az *ugrasz* változata a gyakoribb. Érdekes, hogy a „szabályos” *ugrol* formánál még az *ugorsz* is elevenebb.

d) Kötőhangzó van az *-sz* előtt akkor is, ha a mássalhangzó-kapcsolat első eleme *s, sz, z*. A következő igéket soroljuk ide: *esd, mosdik, fest; emészt, kész, vesz; kezd, küzd*; és természetesen az összes *-sz*t képzős igét, mint például *erjeszt, fagyaszt, fűrészt, gerjeszt, ijeszt, kotyvaszt* stb. Láthatjuk, hogy a *tő* végén levő mássalhangzó-csoport második eleme *d* vagy *t* (a *zg, sl, szl* és *zl* végűeket már az előző pontokban tárgyaltuk). A *d* és *t* hangokkal a kötőhangzó nélkül járuló *-sz* összeolvadhatna *c*-vé a kiejtésben, tehát nem lenne három mássalhangzó a szó végén. Mégis elengedhetetlen a kötőhangzó, mert *s+c-t, sz+c-t, valamint z+c-t* nem tudunk egy szótagban ejteni. Talán éppen azért, mert *s, sz, z* van a mássalhangzó-kapcsolatban, ezeknek az igéknek kialakult *-l* ragos második személyük is, mégpedig nemcsak az egyetlen ikes (*mosdik*), hanem az ikteleneknél is: *festel, kezdél, küzdöl, vesztel, emésztel, fagyasztol, fűrésztől, kotyvasztol* stb.

Megjegyezzük, hogy a VégSz. a mássalhangzó *+d* végű igéket egy típusban foglalta össze. Ezeknek egyes második személyben általában két alakjuk van: *küldsz~küldesz*. Ebbe a típusba került az *esd, kezd* és a *küzd* ige is, bár ezeknek kötőhangzó nélküli változatuk nincsen. Azt azonban, hogy a mássalhangzó *+d* végűek között néhány kivétel van, csak most állapíthattuk meg, amikor éppen a VégSz. alapján összeállítottuk anyagunkat. Ezek mellé negyedikként még idesoroltuk a *mosdik* igét is, minthogy az ikes *mosdol* formája mellett csak *mosdasz* lehet a másik variáns.

e) A többi mássalhangzó *+d* végű igék közül még a *fürdik* ige tartozik ebbe a típusba. Ha a *fürd-* tövből alkotjuk a második személyt szükséges a kötőhangzót *fürdesz*. Használatos azonban a másik tövéből kötőhangzó nélkül alkotott *fürödsz* alak is.

f) Ha a *tő* végén levő mássalhangzó-csoport *sz-re* vagy *-z-re* végződik, a második személy ragja *-l* akár ikes az ige, akár iktelen. De még ma is találkozhatunk ritkán régies *-sz* ragos alakokkal, amelyekben a végződés természetesen csak kötőhangzóval kapcsolódhat a *tő*höz. Ilyen például némely *tsz* végű ige, ezekben a *tsz* tulajdonképpen hosszú *cc*-nek a jele: *játszasz, metszesz, tetszesz*. Megtalálhatjuk ezt a formát néhány mássalhangzó *+z* végű igénél is: *edzesz,*

pedesz, célzasz, nemzesz, fogamzasz, kínzasz, vonzasz. Ezek kétségtelenül régies alakok, de talán a nyelvjárásokban még szélesebb körben élnek.

B) Az alábbiakban bemutatjuk, milyen tövégi mássalhangzó-csoport után lehet kötőhangzós és kötőhangzó nélküli egyes második személy.

a) Mindkét alak elképzelhető, ha a tövégi mássalhangzó-kapcsolat második eleme *d*, kivéve az *sd* és *zd* kapcsolatokat, valamint a *fürdik* igét (vö. 3. A. *d*. és *e*. pont). Pl.: *áldsz~áldasz, oldsz~oldasz, mondsz~mondasz, hordsz~hordasz* stb. A kiejtésben az összeolvadás miatt a kötőhangzó nélküli változatokban csak két mássalhangzó van, így ejtése nem okoz nehézséget. Az ÉSz. nem utal ezekre a kettős alakokra, a VégSz. munkatársai mindkét változatot elfogadják. Magunk úgy látjuk, a kötőhangzós formák az elevenebbek.

b) Párhuzamos alakok keletkeznek akkor is, ha a *tő* végén *ng* van. Pl. *ingsz~ingas, lengsz~lengesz, ringsz~ringasz, zengsz~zenges, sikongsz~sikongasz, ujjongsz~ujjongasz*. Egy *ng* tövű ikes igénk van: *fingik*, amelynek az ÉSz. szerint második személyben csak *fingas* változata van. De mi hallottuk már a másik két lehetőséget is. Számos *-ng* képzős igének azonban ma már inkább a kötőhangzó nélküli változatát használjuk: *dühöngsz, esengsz, feszensz, fetrengsz, forrongsz, hőzöngsz, jajongsz, lázongsz, lézensz, merengsz, ödöngsz, őrjöngsz* stb. Szokatlanak hangzik az *esengesz, merengsz, tolongasz, versengsz, visongasz* stb. alak. A fejlődés kétségtelenül a kötőhangzó nélküli formák elterjedésére mutat. Ez annál is érdekesebb, mert itt szóvégi helyzetben három mássalhangzó van. A kiejtés mégsem okoz nehézséget, mert az *n* képzés helye szerint hasonul a *k*-hoz: *-ηksz*, és a palatális nazális zárának felpattanásából keletkezik a *k*. Így tehát egy képzésmozzanatot megtakarítunk. Megfigyeltük, hogy egyesek kiejtésében a nazális beleolvad a magánhangzóba, nazalizálja azt: *csapoksz* stb.

c) Ugyancsak mindkét variáns él, ha a *tő* végén mássalhangzó *+t* van, kivéve az *st* és *szt* végű igéket (vö. 3. A. *d*. pont). Pl.: *ártsz~ártasz, értsz~értesz, gyártsz~gyártasz, tartsz~tartasz* stb.; *ejtsz~ejtesz, fojtsz~fojtasz, gyújtsz~gyújtasz* stb.; *féltsz~féltesz, kiáltsz kiáltasz, öltsz~öltesz, üvöltsz~üvöltesz* stb.; *teremtsz~teremtesz; dobbantsz~dobbantasz, intsz~intesz, kacsintsz~kacsintasz, legyintsz~legyintesz, mentsz~mentesz, rántsz~rántasz, szántsz~szántasz* stb. A rövidebb formában két mássalhangzó van, mert a kiejtésben összeolvadás történik: *t+sz > c*. Megjegyezzük, hogy az ÉSz. nem utal ezekre a párhuzamos alakokra, a VégSz. azonban mindkét változatot felveszi. Valóban mind a kötőhangzós, mind a kötőhangzó nélküli előfordul köznyelvi használatban.

Összegezésül megállapíthatjuk: ha a *tő* végén két mássalhangzó van, a fejlődés a kötőhangzó nélküli rövidebb formák létrejötté és elterjedése felé halad azokban az esetekben, amikor a mássalhangzó-csoport végén olyan hang van, amely az *-sz* raggal összeolvadhat (*d*, *t*), illetőleg ha a *tő* végén *ng* áll.

Gátolja ezt a fejlődést, ha a *d* és *t* előtt *s*, *sz* vagy *z* van, mert ekkor feltétlenül szükséges a kötőhangzó.

C) A továbbiakban azt vizsgáljuk meg, hogyan viselkedik az egyes második személy kötőhangzója hosszú mássalhangzó után.

Egy igező végén találunk hosszú *zz* hangot: *izzik*. Ezt az igit rendszerint csak harmadik személyben használjuk (ÉSz.), de átvitt értelemben második személyben is előfordul. Minthogy *ikes* ige, *izzol* a szabályos formája, de az *izzasz* is él, és ez utóbbi el sem képzelhető kötőhangzó nélkül.

Ha hosszú *dd* vagy *gg* van a tő végén, mindkét formát képezhetjük: *feddsz~feddesz*; *csüggsz~csüggesz*, *függsz~függesz*. Az *agg* ige régies és ritka, de ebből is elképzelhető mindkét változat.

Két ige van, amelyeknek a töve hosszú *rr*-re végződik: *forr*, *varr*. Az előbbit az ÉSz. szerint csak harmadik személyben használjuk. Ha netalán mégis átvitt értelemben kellene élni vele egyes második személyben, mindkét változatot elfogadhatnánk. A *varr* viszont csak kötőhangzó nélkül képzelhető el.

Bonyolultabb a helyzet a hosszú *ll* végűeknél. Az iktelen tőigéknek általában mindkét változatuk megvan: *állsz~állasz*, *hallsz~hallasz*, *hullsz~hullasz*, *szállsz~szállasz*, *vallsz~vallasz*. Idetartozik a *dall*, *kall* és a *pall* ige, ezek azonban régiesek illetőleg nyelvjárásiak, így nagyon ritkán fordulnak elő. Az előzőek analógiájára mindkét változatuk elképzelhető. A *kell* igeének azonban csak a *kellesz* második személyű alakja él. A *kellsz* teljesen idegen, és egybeesik a *kel* ige megfelelő formájával. Talán éppen ez gátolja az elterjedését. Az *ll* tövű *ikes* tőigéknél, amennyiben előfordulnak egyes második személyben, kötőhangzót találunk: *ellesz*, *illesz*, *mállasz*, *pállasz*, *züllesz*. Minthogy tövük *l*-re végződik *ikes* alakjuk ma már nemigen él. Más a helyzet viszont az *-ll* képzős igeéknél, itt a kötőhangzó nélküli változat az általános. A hangzóhiányos tövűeket már tárgyaltuk a mássalhangzó *+l* végűeknél, a szótári tövűkből azonban ezek is kötőhangzó nélkül alkotják a második személyt: *csekélyellsz* stb., mint a többiek *drágállsz*, *hosszallsz*, *lövellsz*, *nagyollsz*, *restellsz* stb. Ennek az a magyarázata, hogy az *-ll* képző eredetileg rövid *-l* volt (vö. D. BARTHA, i. m. 36). Analogikusan némely igeének kialakult a kötőhangzós változata is: *su-gallasz*, *szégyellesz*, *szökellesz*, ezek azonban ritkán fordulnak elő. Az *-ll* képzős *ikes* igeék, ha nem személytelenek, kötőhangzóval alakítják ezt a személyt: *barnállasz*.

Hosszú mássalhangzóra végződő tőből tehát ugyancsak háromféle módon jöhet létre az alanyi egyes második személy. Vannak olyan igeék, amelyekből egyaránt megalkotható a kötőhangzós és a kötőhangzó nélküli alak, de vannak olyanok is, amelyeknek vagy csak a kötőhangzós, vagy csak a kötőhangzó nélküli változatuk él.

D) Végül hogyan képezik az egyes második személyt a hosszú magánhangzó *+t* végű igeék? Az *-ít* képzősöknek mindkét változatuk megvan: *borítsz~borítasz*, *készítsz~készítesz*, *tanítsz~tanítasz* (vö. SEBESTYÉN, MNyj.

IV, 37—47). A *lát* és a *lót* kivételével a többi is hasonlóképpen viselkedik: *bocsátsz~bocsátasz*, *dűtsz~dűtesz*, *fűtsz~fűtesz*, *műtsz~műtesz*, *szítsz~szítasz*, *tátsz~tátasz*, *vétsz~vétesz*. A *lát* és a *lót* igéknek viszont csak a rövidebb alakjuk él: *látsz* és *lótsz*. Az *-ít* képzősök, valamint a *dűt*, *fűt*, *hűt* és a *szít* korábban *-jt* mássalhangzó-csoportra végződtek, a *bocsát*nak pedig ma is van *bocsájt* formája. Így érthető, hogy ezek úgy viselkednek, mint a mássalhangzó *+t* végűek. Ezekhez azután analogikusan hozzáidomult a *tát* és a *vét* ige. A *műt* új szó, amely teljesen a *dűt*, *fűt*, *hűt* mintájára ragozódik. Miért nem alkalmazkodik a *lát* és a *lót* is a többi hosszú magánhangzó *+t* végű igehez? A *lót* ige csak a *lót-fut* összetételben szerepel, és a *fut*-nak szabályosan *futsz* alakja van, így a *fut* segítségével a *lót* ellenállhatott az analógiának. A *lát* ige pedig gyakori használatú, és nemcsak ebben a személyben, hanem minden tekintetben úgy viselkedik, mint a rövid magánhangzó *+t* végűek, vagyis az analógiának ellenáll (vö. JAKAB: MNy. LXIII, 196).

Az ÉSz. az itt tárgyalt igék párhuzamos alakját nem jelöli. Úgy látszik a szótár szerzői az ingadozást nem tartják köznyelvinek. De ma már nyugodtan feltehetjük a kérdést, hogy akkor melyik változatot tartják annak? A VégSz. munkatársai mindkét alakot elfogadták.

4. Az alanyi ragozás jelentő mód jelen idő többes szám második személyének végződése *-tok -tok/-tek/-tök, -ték² -tök*, amely rendszeren közvetlenül járul az ige-tőhöz. A MMNyR. megjegyzi, hogy „nehéz kiejtésű mássalhangzó-csoportok feloldása végett” *o~ö~ö* kötőhangzó előzheti meg a ragot. A nyelvtan a következő példákat említi: *oldotok* (vagy *oldtok*), *értetek* (vagy *érttek*), *küldötök* (vagy *küldtök*) (I, 502). Amint látjuk, csak olyan példákat hoz, amelyeknek megvan a kötőhangzó nélküli változatuk is, pedig vannak olyanok is, amelyeknek csak kötőhangzóval képezhető a többes második személyük.

A) Először azt mutatjuk be, milyen mássalhangzó-csoportok kívánják meg feltétlenül a rag előtti kötőhangzót.

a) Szükséges a kötőhangzó, ha a tő végén levő mássalhangzó-kapcsolat *g*-re végződik, kivéve az *ng*-t. Az idetartozó igék az *uralg* és a *rivalg* kivételével hangzóhiányos tövűek. A MMNyR. azt állítja róluk, hogy többes második személyt a szótári tőből alkotják. Kétségtelenül igaz, hogy mindegyik szótári tövéből meg lehet formálni ezt az alakot. Van azonban közöttük néhány ige, amelyeknek még a hangzóhiányos tövékből alakult kötőhangzós második személy is használatos, *kóválygotok*, *rezgetek*, *nyüzsgötök*, *pezsgetek*. A nyelvjárá-sokban bizonyára több ilyen is található. Az *uralg* és a *rivalg* igék többes második személye a régiségben is nagyon ritka lehetett.

b) Nem hagyható el a kötőhangzó, ha a tő végén *-l*-re végződő mássalhangzó-csoport van. A tőigék az *ajánl* kivételével mind ilyen típusúak: *vedletek*, *ihletek*, *sinyletek*, *bomlotok*, *romlotok*, *sárlotok*, *fesletek*, *foszlotok*, *botlotok*, *kotlotok*, *ötlötök*. Az *ajánl*-nak mindkét változata él: *ajánltok~ajánlotok*.

² A zárt *ë* jelölésétől a₂ továbbiakban *eltekintünk*.

A képzett ikes igék szintén kötőhangzósan alkotják a második személyt: *döglötök, szaglotok, vonaglotok* stb. De néhánynak a másik tövéből is megalkotható: *dögöltök, fuldokoltok, tündököltök, omlotok, bűzlötök, oszoltok*. Az iktelen *l* képzős igék hangzóhiányos tövűek, és a többes második személyt általában a szótári tövékből képezik: *raboltok, becsültök, irigyeltek* stb. Némelyiknek azonban a hangzóhiányos tövéből is létrejön ez az alak: *káromlotok, ostromlotok, nyeldekelték, kicsinyletek*. Ezek régies vagy nyelvjárási formák.

c) Szükséges a kötőhangzó, ha a mássalhangzó-csoport végén *r* van, és a hangzóhiányos tövből formálódik ez a személy: *sodrotok, pödrotök, ugrotok, söprötök*. De általánosabb a szótári tövből alakuló *sodortok, pödörtök, söpörtök, tepertek, tiportok, kotortok, gyötörtök, az ugortok* viszont még szokatlan.

d) Ha a tövégi mássalhangzó-kapcsolat *sz-re* végződik elkerülhetetlen a kötőhangzó: *játszotok, metszettek, tetszettek; haragszotok, nyugszotok; cselekszettek, dulakszotok, gyanakszotok; alszotok; látszotok* stb. A *gsz* és a *ksz* kapcsolatot egyformán *ksz-nek* ejtjük, és ezeknek inkább a másik tövékből képzett többes második személyük a gyakoribb: *gazdagodtok, vastagodtok; mosakodtok, tolakodtok* stb.; *emlékeztek*. Kivételként csak a *haragszik, nyugszik* és a *fekszik* igét említhetjük.

e) Ha a *tő* végén mássalhangzó *+z* van, a *dz* kivételével kötőhangzóval kapcsolódik a többes második személy ragja: *bagzotok, tajtékszotok, fajzotok, rajzotok, nemzetek, vonzotok* stb. A *dz* végű tőszavaknak is általánosabb a kötőhangzós változatuk: *edzettek, pedzettek*, de hallottunk már *edztek* formát is. A *dz* végű képzett igékből viszont inkább kötőhangzó nélkül jön létre ez az alak, és a kötőhangzós egészen szokatlan lenne: *csokolództok, dörgölődztok, hallgatództok, leledztek* stb.

f) Szükséges a kötőhangzó, ha a *tő* végén mássalhangzó *+t* van. Pl.: *bujtotok, ejtetek, fojtotok, hajtotok; kiáltotok, öltötök, oltotok; intetek, teremtetek, ártotok, sértetek; festetek, emésztetek, gerjesztetek* stb. A MMNyR. azt írja, hogy a mássalhangzót követő *t* végűeknél a kötőhangzós alakok a gyakoribbak (I, 314), vagyis megengedi a kötőhangzó nélküli változatokat is. Szerintünk azonban a *fest-tek, gyárt-tok, gyűjt-tok, ért-tek* stb. formák holt alakok. Ezen azt értjük, hogy csak írásban fordulhatnak elő, kiejtésben nem. Könnyen megtéveszthet bennünket, hogy a *tő* végén *t* van, ehhez járul még egy *t*, tehát a kiejtésben hosszú *tt* lenne. A rövidülés törvénye értelmében azonban mássalhangzó után hosszú mássalhangzót nem ejtünk (vö. PAPP ISTVÁN, Leíró magyar hangtan 144; MMNyR. I, 103). A *tt* hosszúságát lehetne érzékeltetni a zár mozzanat megnyújtásával vagy intenzitásával, ez azonban megtöri a beszéd folyamatosságát. Tehát a fenti példák a normális kiejtésben így hangzanak: *festek, gyártok, gyűjtök, értek* stb. Ezek pedig azonosak az alanyi ragozás egyes szám első személyével. Bár igaz, hogy a beszédhelyzetből kiderülhet, hogy például az *értek* mikor jelent egyes első személyt és mikor többes másodikat, mégis a két alak egybeesése gátolja, hogy a többes második személyű rag

közvetlenül, kötőhangzó nélkül járuljon a mássalhangzó +*t* végű igékhez (vö. még 4. B) a pont).

B) A következőkben azt vizsgáljuk meg, milyen mássalhangzó-csoportok után lehet mindkét, tehát kötőhangzós és kötőhangzó nélküli többes második személy.

a) Általában mindkét változat képezhető, ha a tő végén mássalhangzó +*d* van. Pl.: *küldtök~küldötök, száguldtok~száguldotok; csiklandtok~csiklandotok, fecskendtek~fecskendetek, mondtok~mondotok, örvendtek~örvendetek; hordtok~hordotok, kezdtek~kezdetek, küzdtek~küzdötök*. A többi ide tartozó ige viszont kivétel. Először is a *fürdik* említhető, minthogy a két mássalhangzóra végződő tövéből csak kötőhangzóval lehet vizsgált alakunkat létrehozni: *fürdötök*, általánosabb azonban a másik tövéből képzett *fürödtek* forma. Ugyancsak kötőhangzóval találjuk a következő igék második személyét: *áldotok, foldotok, oldotok, toldotok; kérdetek; esdetek, mosdotok*. A MMNyR. megadja az *oldtok* alakot is (I, 502), ez azonban holt alak, a kiejtésben nem él. A *d+t*-ből ugyanis hosszú *tt* lenne, viszont mássalhangzó után hosszú mássalhangzót nem ejtünk (vö. 4. A. f pont). A kötőhangzó nélküli változatok tehát a folyamatos beszédben így hangzanának: *áltok, foltok, oltok, toltok, kértek, estek, mostok*, mintahogy a *kültök, szágultok, montok* stb. szavakban sem mondunk *d*-t, vagy hosszú *tt*-t. Míg azonban ez utóbbiak nem esnek egybe a szó más alakjával, vagy más ige többes második személyű alakjával, addig az előző igéknél ilyen veszély fennáll. Egyesek más ige többes második személyű alakjai (*áll, tol, kér esik, mos*), az *oltok* pedig ugyanazon szónak egyes első személyű formája, a *foltok* pedig a *falt* főnév többes száma. Kétségtelen, hogy ezek a megértési nehézségek gátolják ezeknek a kötőhangzó nélküli alakoknak a meghonosodását.

b) Párhuzamos alakok képezhetők, ha a tő végén *ng* van. Pl.: *bolyongtok~bolyongotok, csellengtek~csellengetek, dühöngtök~dühöngötök, hőzöngtök~hözöngötök, jajongtok~jajongotok, lengtek~lengetek, rajongtok~rajjongotok, versengtek~versengetek, zsongtok~zsongotok* stb. A kötőhangzó nélküli változat a gyakoribb (vö. MMNyR. I, 314).

C) Az alábbiakban megvizsgáljuk, hogyan alakul a többes második személy hosszú mássalhangzó után.

Ha a tő végén *zz* van, szükséges a kötőhangzó: *izzotok. Izztok* már csak azért sincs, mert a kiejtésben *isztok* lenne. Ha *dd, gg* vagy *rr* van a tő végén mindkét variáns képezhető, ha egyáltalán használjuk az idetartozó igék többes második személyét (vö. 3. C.). Pl.: *feddtek~feddetek; aggtok~aggotok, csüggtök~csüggötök függtök~függötök; forrtok~forrotok*. Kivétel a *varr*, mert ennek csak kötőhangzó nélküli alakja él.

Az *ll* tövű igék itt sem viselkednek egyöntetűen. Az *ikes* tőigéknél kell kötőhangzó: *illetek, mállotok, pállotok, züllötök*. De így viselkednek azok a tőigék is, amelyeknek a tövében levő magánhangzó *a* vagy *e*: *hallotok, vallotok,*

kelletek. (A *halltok, kelltek* a kiejtésben: *haltok, keltek* — más igék többes második személye lenne.) Így viselkedik a *dall, kall, pall* ige is, amennyiben használjuk őket. A többi tőigének azonban mindkét variánsa él: *álltok~álltotok, hulltok~hulltotok, szálltok~szálltotok*. Az *-ll* képzős igéknek viszont inkább csak a kötőhangzó nélküli formájukkal találkozunk: *csekélyelltek, lövelltek, nagyolltok, rivalltok, sarkalltok, szökelltek* stb., de *barnálltotok*. A jelenséget itt is a képző eredeti rövid voltával magyarázhatjuk (vö. 3. C.).

D) Végül vessünk egy pillantást arra, hogyan viselkedik a többes második személyű igerag előtti kötőhangzó a hosszú magánhangzó +*t* végű igéknél. Általában mindkét alak megvan: *állítottok~álllítottok, borítottok~borítottok, hevítettok~hevítettek* stb.; *bocsáttok~bocsátotok, düttök~dűtötök, fűttök~fűtötök, hűttök~hűtötök, műttök~műtötök, szítottok~szítotok, táttok~tátotok, véttek~vételtek*. A *lát* és a *lót* igének csak kötőhangzó nélküli alakja van: *láttok, lóttok (-futtok)* (vö. 3. D).

5. A többes szám harmadik személyű *-nak/-nek* rag, a feltételes *-na/-ne* módjel és a főnévi igenév *-ni* képzője előtti kötőhangzó használatát együtt tárgyalhatjuk, mert mindhárom bizonyos esetekben kötőhangzóval járul a tőhöz, ez a kötőhangzó mindhárom előtt *-a/-e-*, és végül mindegyik *n* hanggal kezdődik. Tehát nagy a valószínűsége annak, hogy általában egyforma módon járulnak az itt tárgyalt igékhez.

A) Először azt mutatjuk be, milyen mássalhangzó-csoportok után szükséges feltétlenül kötőhangzó.

a) Szükséges a kötőhangzó, ha a tövégi mássalhangzó-kapcsolat végén *g* van, kivéve az *ng* végű igéket. Pl.: *rivalganak, rivalgana, rivalgani; uralganak, uralgana, uralgani*. A hangzóhiányos tőtípushoz tartozók inkább szótári tövükből képezik ezeket az alakjaikat: *sajognak, sajogna, sajogni; tisztelegnek, tisztelegne, tisztelegni* stb., viszont némelyik igének megvan a hangzóhiányos tőből képzett kötőhangzós változata is: *kóvályganak, kóválygana, kóválygani; rezgenek, rezgene, rezgeni; nyüzsgenek, nyüzsgene, nyüzsgeni*. Ilyenek még a *tévelyeg, ácsorog, csorog, dörög, dübörög, pezseg* igék is.

b) A mássalhangzó +*l* tövű tőigékhez szintén kötőhangzóval kapcsolódnak ezek a járulékok: *vedlenek, vedlene, vedleni; ihlenek, ihlene, ihleni; sinylenek, sinylene, sinyleni* stb. Az *ajánl*-nak mindkét változata megvan: *ajánlnak (ajánlnak), ajánlna (ajálna), ajánlni (ajálni)~ajánlanak, ajánlana, ajánlani*. A képzett ikes igék szintén kötőhangzóval alkotják ezeket az alakokat: *hámlanak, hámlana, hámlani; fénylenek, fénylene, fényleni* stb. Némely ikes igének azonban a másik tövéből is megformálhatók: *dögölnék, dögölné, dögölni*; ilyenek még a *fuldoklik, tündöklük, bomlik, omluk, romlik, büzlik* és az *oszlik*. A hangzóhiányos tőtípushoz tartozó iktelen *-l* képzős igék itt vizsgált alakjaikat általában szótári tövükből képezik: *vádolnak, vádolna, vádolni; vezényelnek, vezényelne, vezényelni* stb. Néhálynak azonban a hangzóhiányos tövéből is megformálhatók ezek az alakok: *csekélylenek, csekélylene, csekélyleni; káromlanak, káromlana,*

káromlani. Ilyenek még a *nyeldekkel, érdemel, ostromol, kicsinyell, vezényel* és a *nehezell*.

c) Nem hagyható el a kötőhangzó, ha a mássalhangzó +*r* végű igéknek a hangzóhiányos tövéből jönnek létre ezek az alakok: *sodranak, sodrana, sodrani; ugranak, ugrana, ugrani; tipranak, tiprana, tiprani* stb., de csak *tepernek, teperne, teperni* él.

d) Szükséges a kötőhangzó a *tsz* mássalhangzó-kapcsolat után: *hallatszanak, hallatszana, hallatszani; játszanak, játszana, játszani; metszenek, metszene, metszeni* stb.

e) A többi mássalhangzó +*sz* végű (*gsz, ksz, lsz~llsz, psz*) tövekből csak a többes harmadik személyű alakot képezhetjük: *gazdagszanak, haragszanak, nyugszanak, vastagszanak; cselekszenek, fekszenek, gyanagszanak, alszanak; alapszanak* stb., de a *furagszanak, maragszanak, tanagszanak* és *emlékszenek* már nagyon is nyelvjárásiak. A feltételes mód és a főnévi igenév más tőből alakul: *gazdagodna, gazdagodni; nyugodna, nyugodni; emlékezne, emlékezni* stb.

f) A *z* végű mássalhangzó-csoportra végződő töveknél bonyolultabb a helyzet. Szükséges a kötőhangzó, ha a szótári tő végén két mássalhangzó van: *nemzenek, nemzene, nemzeni*, ilyen ige még a *vonz, edz, pedz*. Ugyancsak elkerülhetetlen a kötőhangzó használata az *ikes* igék egy részénél: *habzik (habzanak, habzana, habzani), bagzik, fogzik, magzik, pattogzik, hangzik, rögzik, fajzik, patakkzik, fogamzik, hullámmzik, érzik, ivarzik, párizik, porzik, sugárzik, viharzik*. Ezek közül némelyiknek látszólag másik változata is van, például: *haboznak, habozna, habozni; poroznak, porozna, porozni; sugároznak, sugározna, sugározni*. De a két tőváltozat között jelentéshasadás történt, ez utóbbiak más igének a megfelelő alakjai (*habozik, poroz, sugároz*). A többi *ikes* igének mindkét tövéből képezhetők ezek az alakok, kötőhangzó nyilván csak akkor kell, ha a két mássalhangzóra végződő tőből alkotjuk őket. Ilyen igék a következők: *lélegzik (lélegzenek~lélegeznek, lélegzene~lélegezne, lélegzeni~lélegezni), hólyagzik, virággzik, tajtékkzik, nyálzik, burjánzik, dohányzik, hiányzik, bogárzik, vérzik*. A *dz* végű *ikes* igékből általában kötőhangzó nélkül alakulnak: *csókolódnak, csókolódná, csókolódnai* stb. De némelyiknek mindkét alakja él: *fiadzanak—fiadznak, fiadzana~fiadzna, fiadzani~fiadzni*, ilyenek még: *bőrödzik, kéredzik, leledzik, nyáladzik, pelyhedzik*.

A hangzóhiányos tőtípushoz tartozó szótári alakjukban magánhangzó +*z*-re végződő igék inkább szótári tövéből alkotják ezeket az alakokat: *túloznak, túlozna, túlozni*, ilyen még a *koboz, végez, szegélyez, jellemez, ellenez, viszonz, ösztönöz, rögtönöz, irányoz, képez, őriz, szerez, toboroz* ige. Olyanok is vannak, amelyeknek a hangzóhiányos tövéből is létrejöhetnek ezek az alakok: *sebeznek ~sebeznek, sebezne~sebezene, sebezni~sebezni*, továbbá *céloz, cserez, hímez, jegyez, kínoz*. De egészen mást jelent a *szemzenek, szemzene, szemzeni*, mint a *szemeznek, szemezne, szemezni*. Itt tehát jelentéshasadás történt, egyébként a kötőhangzós formák régiesek és nyelvjárásiak.

B) Az alábbiakban megvizsgáljuk, milyen mássalhangzócsoportok után alakulhatnak egyaránt kötőhangzóval vagy kötőhangzó nélkül az itt tárgyalt igealakok.

a) A többes harmadik személyben mindkét alak használatos, ha a *tő* végén mássalhangzó +*d* van: *küldnek~küldenek*, *kezdenek~kezdenek*, *hordnak~hordanak* stb. A feltételes mód és a főnévi igenév kötőhangzó nélkül már fokozottabban nyelvjárási színezetű: *küldne (küдне)~küldene*, *küldni (küdni)~küldeni* stb. A MMNyR. szerint a mássalhangzó +*d* végű többől alkotott kötőhangzó nélküli alakok mindhárom esetben régies vagy nyelvjárási színezetűek (I, 314). Különösen szokatlannak tartjuk az *nd* és *sd* kapcsolatra végződő szavakból kötőhangzó nélkül született alakokat: *mondnak*, *mondna*, *mondni*; *mosdnak*, *mosdna*, *mosdni*. Éppen ezért a VégSz. csak a kötőhangzós alakot fogadja el ebben a típusban.

b) Párhuzamos alakok élnek, ha a *tő* végén *ng* van: *bongnak~bonganak*, *bongna~bongana*, *bongni~bongani*; *döngnek~döngenek*, *döngne~döngene*, *döngni~döngeni*; *lázognak~lázonganak*, *lázongna~lázongana*, *lázongni~lázongani* stb. A főnévi igenév kötőhangzó nélkül itt is elég szokatlan.

c) Mindkét változat képezhető, ha a *tővégi* mássalhangzócsoport végén *t* van: *felejtnek~felejtének*, *felejtne~felejtene*, *felejtni~felejtteni*; *teremtnek~teremtének*, *teremtne~teremtene*, *teremtni~teremtteni*; *sikoltnak~sikoltanak*, *sikoltna~sikoltana*, *sikoltni~sikoltani* *kotyvasztnak~kotyvasztanak*, *kotyvasztna~kotyvasztana*, *kotyvasztni~kotyvasztani* stb. A MMNyR. a kötőhangzó nélküli alakokat régieseknek vagy nyelvjárásiaknak tartja (I, 314). A VégSz. nem jelöli az ingadozást, csak a kötőhangzós alakokat fogadja el.

d) Ugyancsak mindkét alakjuk él a mássalhangzó +*z* tövű igék egy részének (vö. 5. A. f pont).

C) Hogyan viselkednek végződéseink, ha a *tő* végén hosszú mássalhangzó van?

Az *izzik* igének kötőhangzóval jönnek létre ezek az alakjai: *izzanak*, *izzana*, *izzani*. A *dd*, *gg* és *rr* végűekből mind a két forma képezhető, pl.: *fornak~forranak*, *forrna~forrana*, *fornni~forrani* stb. De a *varr* igének csak *varrnak*, *varrna*, *varnni* alakjai léteznek.

Az *ll* végű *tőigék* egy részének ugyancsak párhuzamos alakjai vannak: *állnak~állanak*, *állna~állana*, *állni~állani*: *hullnak~hullanak* stb., *szállnak~szállanak* stb. De azokból az igékből, amelyeknek a tövében *a* vagy *e* magánhangzó van, csak kötőhangzóval módosulhatnak ezek az alakok: *hallanak*, *hallana*, *hallani*; *kellenek*, *kellene*, *kelleni* stb.; és ugyancsak kötőhangzóval jönnek létre az *ikes* *tőigékből*: *illenek*, *illene*, *illeni* stb.

A hangzóhiányos tövű *-ll* képzős igék nem kapnak kötőhangzót, ha szótári tövükből jönnek létre ezek az alakok: *csekélyellnek*, *csekélyellne*, *csekélyellni* stb. (vö. 5. A. b pont). A többi képzett igéből általában mindkét alak képezhető: *drágállanak~drágállnak*, *drágállana~drágállna*, *drágállani~drágállni*; *sárgál-*

lanak~sárgállnak, sárgállana~sárgállna, sárgállani~sárgállni stb. De a *sarkallanak, sarkallana, sarkallani* a *sarkallik* igéhez, a *sarkallnak* stb. pedig a *sarkall* igéhez tartoznak. Ugyancsak jelentéskülönbség van a *nagyollanak, nagyollana, nagyollani*, valamint a *nagyolnak, nagyolna, nagyolni* között. Megjegyezzük, hogy a kötőhangzós formák már régiesnek vagy nyelvjárásinak tűnnek, így némely igének inkább csak a kötőhangzó nélküli változatát használjuk: *lövell, restell, rivall*.

D) Általában mindkét változatuk él a hosszú magánhangzó + *t* végű igéknek: *borítanak~borítanak, borítana~borítana, borítani~borítani; bocsátanak~bocsátanak, bocsátna~bocsátana, bocsátni~bocsátani* stb. Kivétel a *lát* és a *lót* ige, ezeknek csak kötőhangzó nélküli változatuk van.

6. A második személyű tárgyra utaló ragunk a *-lak/-lek*, amely a „mássalhangzó-torlóadás elkerülésére esetleg *a~e* kötőhangzós” (MMNyR. I, 508). Az alábbiakban ennek a problémáit mutatjuk be.

A) Vizsgálódásainkból kirekeszthetjük az intranszítív igéket. Így azt állapíthatjuk meg, hogy olyan eset nincs, amikor feltétlenül szükség lenne kötőhangzóra. Egyes mássalhangzócsoportok után, mint például a *gsz, ksz, lsz, psz* kellene ugyan magánhangzó a rag előtt, de az ilyen tövű igékből nem képezzük ezt az alakot (*haragszik, emlékszik* stb.) Tehát csak olyan igék vannak amelyeknek két mássalhangzóra végződő tövükből kötőhangzóval és a nélkül is létrehozható a második személyű tárgyra utaló igealak. Ezek a következők:

a) Ha a *tő* végén mássalhangzó + *d* van: *áldlak~áldalak, csiklandlak~csiklandalak, kérdlek~kérdlek* stb.

b) Ha a *tővégi* mássalhangzócsoport *g*-re végződik az ige intranszítív. Egyik-másik *ng* végű szóból olykor mégis létrejön ez az alak: *zenglek~zengelek*.

c) A mássalhangzó + *sz* tövű igék ikések és intranszítívok. De van egy iktelen és tranzitív is: *metsz*. Ebből — amennyiben élünk a második személyre utaló tárgyas formával —, képezhető mindkét változat: *metszlek (meclek)~metszelek*. Az ikések közül a *játszik* kivétel, tárgyas ige és olykor találkozhatunk ezzel az alakjával is: *játszлак~játszalak*.

d) A mássalhangzó + *t* végű igékből is megalkothatjuk mindkét formát: *rejtlek~rejtelek, fejejtlek~fejtelek, féltlek~féltelek, teremtlek~teremtelek, érintlek~érintelek, köszöntlek~köszöntelek, értlek~értelek, ijesztlek~ijesztetek* stb.

e) A *dz* végű tőigéknek is párhuzamos alakjaik vannak: *edzlek~edzelek*. A képzett igék azonban ikések és intranszítívok (*akarószik, borsószik* stb.)

f) A többi mássalhangzó + *z* tövű közül a *nemz* és a *vonz* igéknek mindkét formájuk él: *nemzlek~nemzelek, vonzлак~vonzalak*. Az idetartozó hangzóhiányos tövűek szótári alakjukból hozzák létre ezt a formát természetesen kötőhangzó nélkül: *sebezlek, célozлак, kínozлак* stb. De némelyiknek a hangzóhiányos tövéből is alakulhat, például: *jegyzelek*. Az ebbe a csoportba tartozó ikés igék intranszítívok.

g) Megjegyezzük, hogy a hangzóhiányos tövükben mássalhangzó + *l*, valamint mássalhangzó + *r* végű igék ezt az alakot szótári tövükből formálják: *töröllek, nehezellek, varázsollak* stb.; *sodorlak, ugorlak, gyötörlek* stb. A nyelvjárásokban azonban a mássalhangzó + *r* végű tövből is létrejöhet: *ugralak* stb.

B) Hogyan keletkezik ez az igealak a hosszú mássalhangzóra végződő tövekből. Csupán három idetartozó tőigéből képezhetjük ezt a formát: *fedd, hall, vall*. A többiek vagy intranszitivok, vagy nem használatosak ebben az alakban. A *fedd* igének mindkét változata megvan: (*meg*) *feddlek~feddelek*, a *hall* és a *vall* igének viszont csak kötőhangzó nélküli változata lehetséges: *hallak, vallak*. A tranzitív -*ll* képzős igékből szintén csak kötőhangzó nélkül módosulhat ez az alak: *drágállak, sokallak, rühellek* stb.

C) Arra is vessünk egy pillantást, hogyan viselkedik ragunk a hosszú magánhangzó + *t* végű igéknél. Ha használjuk az igének ezt az alakját, akkor mindkét variánst képezhetjük: *borítlak~borítalak; bocsátlak~bocsátalak* stb., csupán egy kivétel van, a *lát (látlak)*, minthogy a *lót* ige intranszitiv.

7. A MMNyR. rámutat, hogy néhány más igéhez is úgy járulhatnak az itt tárgyalt végződések, mint a két vagy hosszú mássalhangzó, valamint hosszú magánhangzó + *t* végűekhez. Nyelvtanunk a *nyílik* és a *szól* igéket hozza példának (I, 314). Valóban a *szól* kaphat kötőhangzót ezek előtt a végződések előtt: *szólsz~szólasz, szóltok~szólotok, szólnak~szólanak, szólna~szólana, szólni~szólani*. Előfordulhat a második személyű tárgyra utaló alakja is, ez azonban csak kötőhangzó nélkül: (*meg*)*szóllak*. A *nyílik* ritkábban mondható kötőhangzóval, talán a *nyílotok, nyílanak, nyílana* még használatos. Az előző fejezetekben láttuk, hogy a hosszú *ll* után igen változatos e ragoknak az alakja, sokszor már a tőigékben sincs kötőhangzó, viszont olyan -*ll* képzős igék is vannak, amelyekben él a kötőhangzós változat, annak ellenére, hogy a hosszú *ll* nyúlás eredménye. És ha figyelembe vesszük még azt is, hogy hosszú magánhangzó után levő hosszú mássalhangzó a szó végén gyakran megrövidül, akkor nem csodálkozhatunk azon, hogy a *szól* úgy viselkedik mint az *áll* ige. Sok ember kiejtésében pedig magánhangzó közti helyzetben a *szól l* hangja is geminálódik. Vagyis a tő végén levő írott rövid *l* és hosszú *ll* a kiejtésben igen sok esetben azonos időtartamú.

Vizsgáljuk meg tehát az összes hosszú magánhangzó + *l* tövű igét, hogyan járulnak hozzájuk az itt tárgyalt végződések. Az egytagúak tartoznak ide: *dől, dúl, fül, gyúl, hül, nyúl, szól; fülük, gyűlük, múlúk, nyílik, nyúlik, válik*. Ezek közül talán a *válik* az, amelynek — érthető módon — a legtöbb alakja fordul elő még kötőhangzóval: *válotok, válanak, válana*. A többi igének csak a többes második személyben használható a kötőhangzós változata, de ezek is régies vagy nyelvjárási színezetűek: *dőlötök, fülötök, fületok, gyűlötök, múlotok, nyúlotok, gyúlotok*. Nyilvánvaló azonban, hogy a nyelvjárásokban a többi rag is járulhat még kötőhangzóval. A *dúl* és a *hül* igéket azonban már nemigen mondjuk kötőhangzóval. A fenti adatok tehát azt mutatják, hogy a hosszú *ll* végűek hatá-

sára, a hosszú magánhangzó +*l* végű igék is tovább őrzik egyes esetekben a kötőhangzós változatokat.

8. Végül utalnunk kell arra, hogy JÁNOSKA SÁNDOR a VégSz. kézírata alapján kidolgozta a magyar ige automatikus toldalékolásának egy modelljét (NytudÉrt. 58. sz., 464—8). Jelen dolgozatunk értelmében ezt a modellt néhány ponton módosítani kell. Megemlítjük továbbá, hogy ezen dolgozat eredményeinek egy részét a VégSz. nyomtatott kiadásában már hasznosítottuk.

Összefoglalásképpen megállapíthatjuk, hogy az itt tárgyalt végződéses előtti kötőhangzó megléte vagy hiánya a mai magyar nyelv egyik bonyolult problémája. Egyes típusokban szinte igék szerint változik a használat módja még a köznyelvben is. Nem lenne érdektelen ezt a kérdést megvizsgálni egyes írók nyelvében és az egyes nyelvjárásokban. Nyilvánvaló, hogy a nyelvjárások még érdekesebb, változatosabb képet mutatnak az itt bemutatottnál.

JAKAB LÁSZLÓ

L'emploi des terminaisons verbales variables

Dans le système verbal du hongrois, il y a des terminaisons variables dont la variabilité repose sur l'existence ou l'absence d'une voyelle de liaison. Ces terminaisons sont les suivantes: *-sz* de la 2e personne du singulier dans la conjugaison subjective, *-tok/-tek/-tök* de la 2e personne du pluriel, *-nak/-nek* de la 3e personne du pluriel; *-lak/-lek* renvoyant à un objet de 2e personne; les suffixes *-na/-ne* du conditionnel, à quoi on peut ajouter encore le suffixe *-ni* de l'infinitif. Ces terminaisons s'ajoutent, en général, directement à la racine de la 3e personne sing. du présent, parfois par l'intermédiaire d'une voyelle de liaison. Certains verbes présentent à la fois une variante avec voyelle de liaison et une autre sans voyelle de liaison. L'auteur se propose précisément d'établir quels sont les cas où le recours à une voyelle de liaison est indispensable et ceux où subsistent les deux variantes. A cette fin, il a dépouillé tous les verbes simples et dérivés qui figurent dans le Dictionnaire de la Langue Hongroise.

A partir du Dictionnaire inverse du hongrois, l'auteur a d'abord recueilli les verbes dont la racine se termine par deux consonnes, par une consonne géminée ou par une voyelle longue suivie de *t*. Puis, il a établi comment les terminaisons ci-dessus mentionnées s'ajoutent aux différents types. Cette question est l'une des plus complexes du hongrois actuel, puisque l'emploi de la voyelle de liaison n'a rien de fixe. Souvent, à l'intérieur du même type, les verbes se différencient de ce point de vue. L'auteur fait ressortir enfin le fait que certaines des terminaisons étudiées peuvent s'ajouter, par l'intermédiaire d'une voyelle de liaison, non seulement aux verbes qui se terminent par deux consonnes, par une consonne géminée ou par une voyelle longue suivie d'un *t*, mais même aux verbes dont la racine se termine par une voyelle longue suivie de *l*.

L. JAKAB

Gyűrű(fa) és sörgye(fa)

Az összegyűjtött és rendelkezésre álló adatok, az elvégzett előző kutatások eredményeinek rendszerezése lehetővé teszi, hogy fény derüljön erre a két érdekes növénynévre.

Az elsővel a magyar nyelvstudomány kitűnősége, GOMBOCZ ZOLTÁN foglalkozott tüzetesen „Gyűrű” című dolgozatában (NyK. XXXI, 243—6). Össze gyűjtve a történeti, tájnyelvi adatokat, értelmezéseket, hangalakja nyomán (szókezdő *gy*, szóközépi és szóvégi *ű*) a török nyelvek között keresi eredetét, s onnan ki is mutatja (i.m. 244). Nehézséget lát abban, hogy mind a magyarban, mind az átadó nyelvekben igen sokféle jelentése van e szónak, gyakran nyelvjárásonként változik a növényfaj, amellyel azonosítják. Ettől függetlenül az etimológiája jó, származása nem vitás. Megállapítását véglegesnek tekinthetjük (GOMBOCZ, TörJSz. 48, BTLw. 83, ÖM. I, 113—7, BÁRCZI, Szók.² 73, TESz. 1141).

GOMBOCZ ZOLTÁN tételesen összeállítja, hogy a magyar nyelvben mit értenek a *györő~gyűrű* növénynév alatt. Magyarázata — bizonyos növénytani helyesbítésekkel — ma is megfelelő. Dolgozatában történeti adatokat is idéz okmánytárakból, amelyeket az OklSz.-ből kibővíthetünk. Azonban ezek ismétlésétől eltekintek, mert lényegesen nem viszik előbbre ismereteinket, olyan értelemben, hogy azokból növénytani fajokra következtetést vonhatnánk le. Kiegészítve mégis az újabb irodalmi adatokkal, a NSz. és az ÚMTsz. gyűjtésével, a következő módosított eredményt kapjuk:

Helyes növénytani azonosítások

1. 25/I.* *Acer tataricum* L. Feketegyűrű.

Nevének magyarázatához ismerni kell a következőket. Természetes elterjedésének nyugati határa nagyjából Magyarország nyugati szélével esik egybe. Ettől nyugatra csak mint a fagyot kitűnően viselő díszcserjét ültetik. Keleten, különösen Oroszország területén (Kharkovi kormányzóság), különféle válfajai

*Az arab szám a családot, a római ezen belül a genus sorszámát jelenti Soó Rezső, A magyar növényvilág kézikönyve. Bp., 1951. munkájában.

egészen Mandzsuföldre, Mongóliáig és az uszuri területig elterjedtek. Elsősorban az árterületi, ligetes mocsári tölgyerdők bokorszintjében fordul elő. A Volgográd (Cáricin) melletti Szárepta hasadék erdőegyüttese a következő: uralkodó fafaj a mocsári tölgy (*Quercus robur* L.), középszintben a mezei szil (*Ulmus campestris* L.), jellemző fafaja a *fekete gyűrű* (*Acer tataricum* L.) (RÜBEL, EDUARD, Pflanzengesellschaften der Erde, Bern-Berlin, 1930, 146). Hazánkban jelentőségre — bár mindenütt megtalálható — tömegével csak a temesközi erdőkben jut. Igen kemény fáját ostornyelnek, esztergályos áruknak, de főképpen pipaszárnak használták (HEGI, Flora v. M.-Europa. V/1, 273—4 és elterjedési térképpel, a továbbiakban: HEGI; FEKETE — MÁGÓCSY-DIETZ, Erd. növénytan. Bp., 1896, II, 742, a továbbiakban: FEKETE—MÁGÓCSY).

1503: *Fekethe gywrewfa*, arbor — Alsószuha, Gömör m. (ILA B., Gömör m. II, 54); 1807: *Feketegyűrű* jávor (MFüvK. 251); 1808 *Fekete györö*. Ki dohányzott sürgye fa pipaszár, melyet györöként öszve hajthatni. Sürgyefa. *Ebből* szokott lenni a' *fekete Györö* pipaszár. (SÁNDOR, Told. 88, 339); 1825: *Gyűrű fa* (KRESZN. 210); 1826: A' *fekete gyűrű-fá*-nak (*Acer tataricum*) haját félnap főzd vízben (FAY A., Hasznos házi jegyz. 88 NSz.); 1896: *fekete gyűrűfa*, *fekete gyűrű* juhar (FEKETE—MÁGÓCSY II, 741); 1901: *fekete gyűrű* Zemplén m. (Nyr. XXX, 529); 1912: *Fekete gyűrű* (MNY. VIII 286—7); 1914: *gyűrűcske* Somogy m., *gyűrűcsészár* 'parasztpipába való, hitvány *feketegyűrű*bokorból való pipaszár' (HERMAN, MPNyK. 213, 667 > SzegSz. „gyűrűcsészár [!]''); 1925: népi *gyűrűcske*, régi *feketegyűrű*, növt. *feketegyűrű* juhar (JÁVORKA, MFlóra 694); 1966: *feketegyűrű*, *feketegyűrű*juhar, *gyűrűcske* (CSAPODY—PRISZTER, M. növénynevek szót. 187, a továbbiakban: CSAPODY—PRISZTER).

INCZEFI GÉZA, Gyűrűs, MNY. LXII, 223-4 (pipafa '*Acer tataricum* L.' Makó vidéke, *gyűrűce* 'ua.' Tápé, kihalóban).

A német botanikai irodalomban előforduló *Schwarzring*-Ahorn (HEGI, V/1, 272 > MARZELL, Wb. der d. Pflanzennamen I, 78, a továbbiakban: MARZELL) német név a magyar *feketegyűrű* juhar név tudatos fordítása. Miután a növény Németországban csak mint díszcserje terjedt el, valószínűleg gróf AMBRÓZY-MI-GAZZI ISTVÁN neves magyar dendrológus, a malonyai világhírű park építője nyomán.

2. 35/I. *Cornus sanguinea* L. Vörösgyűrű.

E faj az európai növényelemek közé tartozik. Ágainak, leveleinek egy anthocyan-vegyület okozta vérvörös elszíneződésével különösen télen szembe-tűnő. Keleten Oroszország rjazani és tambovi kormányzóságában egészen a doni kozákok területéig általánosan ismert (HEGI, V/2, 1546). A ligetes (napsütötte) és nedves lombdők, a vegyes (lomb — fenyő) erdők bokorfája. Kérgét háncsnek használják, fája igen kemény, esztergályos és bognármunkára igen alkalmas (I.m. 1548, 1553).

XVI. sz. első fele: De brillo — wlgó *verews gyrywfa* (MNY. XXI, 142); 1583: *Cornus femina*. *gyreu fa* (CLUSIUS—BEYTHE ISTVÁN, Nomenclator 4 >

GOMBOCZ E., MBotTört. 129 után, továbbiakban: Nomencl.); 1595: *Gyüröfa*, nehezkős azzonyallatoknak artalmas (BEYTHE ANDRÁS, Fives könyv 24 > GOMBOCZ E.i.m. 56—9); 1767: *gyürö-veßßö*, *virga sanguinea*, Hartriegel (PPB. 116).; Itt helyesbítenem kell GOMBOCZ ZOLTÁN javítását — a NySz.-nak adva igazat — ugyanis ott semmi esetre sem a *Ligustrum vulgare* L. 'fagyal'-ról van szó. A német *Hartriegel* néven elsősorban a *Cornus sanguinea* L.-t nevezik (vö. MARZELLI, 1173). Már hasonló zavart okozott a magyar nyelvészetben a német név kettős értelme. Ezt FABRICIUS-KOVÁCS FERENC kitűnő érzékkel megírt „Fagyal” tanulmányában (MNY. LXI, 26) oszlatta el. GOMBOCZ is — helyes megfigyelése nyomán — ezt írja: „A népnelvben nem akadtam e jelentés [t.i. *Ligustrum*] nyomára.”. 1783: *Cornus sanguinea* (femina) ... *Gyürüfa*, vagy fattyú som fa N.[émetül] *Spindelbaum*, melynek ízetlen folytós fekete gyümölcsseit a gerlitzék kiváltképen szeretik, néhol a paraszt gyermekek-is megészik. Majd hasonló gyümölcsű a *Kutya-fa* (*Alnus nigra*) [vö. a továbbiakban a *Frangula alnus* Mill. alatt elmondottakkal]. (MÁTYUS J., Ó- és Új-Diaet. 368 > NyK. XXXI, 243); 1798: a' [*veresgyűrűs* som] kemény fájjából tsinált szegekkel a' német vargák szokták a' saru és tzipő-sarkakat meg-erősíteni (VESZELSZKI 174); 1807: *veresgyűrű*, *veresgyűrű* som (MFÜVK. 131); 1825: *Cornus sanguinea* L. *gyűrű* vagy *gyűrűfa* (Lex. Bud. 607 NSz.6); 1864: *vörös gyűrű*, *vörösgyűrű-somfa* (CzF. II, 1258, figyelemre méltó, hogy két alakot jegyez: *gyűrű~gyűrű*); 1892: *Gyűrűfa* (*Cornus sanguinea* L.) Csallóköz. Egyenes hajtásait ostornyelekül használják. (Ethnogr. III [1892.], 57); 1901: *vörös gyűrű* Göcsej, *veres gyűrű* Bihar, Szabolcs m., Hétfalu (NyK. XXXI, 243); 1886: *vörös gyűrű* (Termtud. Közl. XVIII, 349); 1912: *vörös gyűrű* (MNY. VIII, 286—7); 1925: népi *gyűrűfa*, régi *gyűrű*, *veresgyűrű*, növt. *veresgyűrű* som (JÁVORKA, MFlóra 795); *gyűrűfa* — ostornyelnek Csallóköz, Szentgál, *gyűrűfa* Cserszegtomaj, *györöce* Bogyiszló *gyűrűcefa* Bába, *gyűrűcske* Nemespátró, *gyűrűce* Apátfalva, *gyűrűce* Szeged (ÚMTsz.); *gyűrűcske*, *gyűrűcsike*, *büdössomfa* (kertvégen eleven-kerítésnek ültetik, seprőt készítenek belőle) (OrmSz. 62, 203); *gyűrűcskefából* 'egy fafajta' Cún (ÚMTsz.); 1966: *veresgyűrű*, *vörösgyűrű*, *vörösgyűrűsom*, *gyürice*, *gyürkefa*, *gyürkicefa*, *gyűrűfa* (CSAPODY—PRISZTER 207); 1967: *büdös som* Magyaregregy, *gyürice* Matty, Lankapuszta, *gyürűcske* Szentlőrinc (Sgyűjt.).

A *gyűrű~györö* névhez kapcsolódónak tartom a következő tárgyi néprajzi kifejezéseket is — habár úgy látszik az elsőt a népetimológia már inkább Győr városunk nevéhez tartozónak érzi. — *Győri garaboly* (< *györö garaboly) 'karravaló kosár' Hódmezővásárhely, 'vesszőből font kézi kosár' Szentes (ÚMTsz.). 1798: A' *gyűrűfa*' vesszőből jó sövény-kerteket fenni, a' vékony sugáriból pedig kés, 's kanál kosarakat kötni. VESZELSZKI 174. *Gyűrűcskelésza* 'gyűrűcske ágakból készített rekesztő [,] halászati eszköz' (OrmSz. 203).

A magyar *gyűrű* 'Ring' szóval összefüggő nevek és téves értelmezések.

1. 9/XIII. *Crataegus* [*oxyacantha* L. ?] Cseregalagonya.

Gyüricskefa 'galagonya' Légrád (ÚMTsz.). Téves adatközlés, féreértett jelentés lehet.

2. 13/II. *Daphne Gnidium* L.

GOMBOCZ ZOLTÁN *Daphne Cnidium* [recte *Gnidium*!] L. faja földköziten-geri növény, nálunk nincsen. MELIUS PÉTER ezt is LONICERUS könyvéből vette át (GOMBOCZ E., MBot Tört. 43), s azóta vándorol a magyar növénytani (és innen egyéb) irodalomban.

1578: *Thymelea gyűrófa* Kellerhals ['*Daphne mezereum* L.' MARZELL i.m. I, 1101] (MELIUS, Herb. 10 > NyK. XXXI, 243 nyomán); 1745: *Grana Gnidia*, seu *Coccognidia* Farkas hárs, *Gyűrűfa* Magva Kellers Hals-Saamen (TORKOS, Pharma. 4 NSz); 1783: *Daphne: Thymelaea ... Gyűrő-fa* (MOLNÁR J., Könyvház I, 362 BENKŐ J., Fűsz. nev. NSz.); 1808: *Daphne Thymea gyűrűfa* (VARGA M., TermTud. I, 540 NSz.).

3. 13/II. *Daphne Mezereum* L. Farkas boroszlán.

CasGl.: farkashas (MNy. II [1905.] 252; 1578: *Gyalog olay fa ... földi Olay fa*, *Ebfa ... bűdös Ebfa* (MELIUS, Herb. 20 a > GOMBOCZ E., i.m. 43 után); 1783: *Daphne Mezereum*, Farkas hárs, *Wolfsbast* (MOLNÁR J., Könyvház I, 362, BENKŐ J., Fűsz. nev. NSz.); 1864: *gyűrűfü, gyűrű-fű* 'farkas boroszlán' (CzF. II, 1258); 1873: *gyűrű-fű* (növt.) (BALLAGI I, 497).

MELIUS hibás átvételének sorozatos felbukkanása, népnyelvi adattal nem tudtam igazolni. Hasonló, hibásan használt népi elnevezések igen sok nehézséget okoznak a magyar növénynevek kutatásában. Jelentéstani egyezés, illetőleg nem egyezés a szómagyarázatban súlyos nehézséget okoz.

4. 36/XXX, *Oenanthe silatfolia* M.B. Gyűrűs métegykóró.

Gyűrűs borgyökér — Hortobágy (ÚMTsz.).

5. 43/11. *Lavathera thuringiaca* L. Parlagi mályva.

Gyűrűsfűj 'papsajt; ~' Felsőőr (ÚMTsz.). „*Gyűrűsfűj* főzetéből készült ülőfürdővel nemi bajokat gyógyítanak.” (CSABA J., Vasi Szemle VI, 180 ÚMTsz.). A név valószínűleg összefügga magyar *gyűrű* 'végbélnyílás (tulajdonképpen az azt záró gyűrűalakú izom)' névvel. Az ülőfürdővel például az arany-ér (haemorrhoids) megbetegedéseket is gyógyították.

6. 43/III. *Althea officinalis* L. Fehér mályva (Orvosi ziliz).

Gyűrűfüi 'fehér mályva; ~' Őrisziget (ÚMTsz.); *Gyűrűfü* 'vad mályva (latin név nem volt adva)' — levelének szárából a gyermekek gyűrűt kötnek. Beregszász. (ÚMTsz.); *Gyűrűmájva* ~-mályva 'ua.' Garbolc (ÚMTsz.).

7. 43/IV. *Malva neglecta* Wallr. Papsajt (mályva).

silvestris L. Erdei mályva.

1578: A masic *Malua apro malua* (MELIUS, Herb. 166a > GOMBOCZ E., i.m. 47 után); *Gyűrűgaz* (SzamSz. I, 345); *Gyűrűzsgaz, gyűrűfü, gyűrűfi, gyűrűfi* 'M. *silvestris* L., M. *neglecta* Wallr.' Nagyváty (ÚMTsz.).

8. 52/V. *Ligustrum vulgare* L. Fagyal.

1578: Fagyol fa (MELIUS, Herb. 25 > GOMBOCZ E. i.m. 47); 1786: fenyős, fűzes, *gyűrűs* erdő (FALUDI FERENC, Jegyzőkönyv [1. kiad. a „Költeményes Maradv.” függelékében] > 'ligustri; hartriegel' NySz. I, 1216 > NyK. XXXI [1901.], 243); 1809: *Gyűrű-fa*: Ligustrum vulgare (SIMAI KR., VSzót. I,4 NSz.); 1967: fagyócsa Magyaregregy, fagyócska Bakonya (Sgyűjt.).

Téves értelmezés, lásd a *Cornus sanguinea* L. 1767 évi adatánál elmondottakat.

9. 80/II. *Bryonia dioica* Jacq. Piros földitök.

Gyűrűvirág 'ua.' Szászfenes (ÚMTsz.).

10. 82/III. *Solidago virga-aurea* L. Erdei aranyvessző.

1583: Mezei aranios vezzo (CLUSIUS—BEYTHE, Nomencl. 8 > GOMBOCZ E. i.m. 132 után); 1775: [1792 ? 2. kiad.] *Veres gyűrű fű* (CSAPÓ 13 > MNy. VII, 374); 1864: *vörösgyűrű fű* (CzF. II, 1258); 1925: népi *veresgyűrűfű* (JÁVORKA, MFlóra 1099); *gyűrűcefa* 'Solidago' (SzegSz.); 1966: *veresgyűrűfű* (CSAPODY—PRISZTER 203).

Nem valószínű, hogy ezt valaha is *veresgyűrűfűnek* nevezte volna a magyarság. Valószínűleg CSAPÓ től kiinduló hibás (félreértett) elnevezés, amely azóta könyvből könyvbe vándorol. Súlyosabb kérdés a SzegSz. „*gyűrűcefa*” adata. De e körül is valami félreértés lehet, mert 1. azt írja róla: „Ostornyélnak különösen alkalmas.”, holott évente újra hajtó növény, szára nem fásodik, ostornyélnak semmiesetre sem használható (de vö. a *Cornus sanguinea* L. népnyelvi újabb adataival, amelyekből nyilvánvalóan látható a félreértés), 2. a *Solidago* egy északamerikai faja (*S. gigantea* Ait. [= *serotina* auct.] var. *leiophylla* Fernald) terjedt el, ez lehet a szegedi Tisza mentén is, de ez is csak élelő. A Dráva mentén „jágerkender” néven ismerik. Így a *S. virga-aurea* L. törlendő a *veresgyűrű* magyar értelmezései közül, az észak-amerikai *Solidago* faj pedig szóba sem jöhet.

11. 82/XLVIII. *Calendula officinalis* L. Körömvirág.

Már GOMBOCZ ZOLTÁN helyesen mutat rá, hogy magyar neve a *gyűrű* 'Ring' szóval függ össze. MARZELL HENRIK (i.m. I, 715—723) közel tucatnyi, a *gyűrű* jelentéssel összefüggő német nevét említi e virágnak. Ismeri a magyar *gyűrűvirág* (*Graumann* után) és a finn sormuskukka, rinkelplumma, ringellumma, lingerlumma (SUHONEN után) jövevényneveket. Ezek után növényünk teljes bizonyossággal törölhető a *györő*—*gyűrő* növénynév értelmezései közül. Egyébként is mediterrán származású kerti növény, amely néha elvadul (Soó-JÁVORKA, i.m. II, 695). GOMBOCZ ENDRE i.m.-ban írja (34, 37), hogy „*Melium* valamennyit [növényfaját] *Lonicera* könyvéből vette át (amely szintén elég gyenge kompiláció), anélkül, hogy hazai előfordulásukról meggyőződött volna”. A nevek egy részét bizonyára maga csinálta, amikor a német szöveget fordította (RAPAICS, A m.-ság virágai 222).

1578: *Calthula*. *Gyűrű* vrág [!]. Ringelblumen. (MELIUS, Herb. 71a > GOMBOCZ E., i.m. 41 után); 1583 *Caltha*, siue *Calendula*. teuz verag (Nomencl. 3a >

GOMBOCZ E., i.m. 128 után); 1745: Acetum Calendulae Gyűrű virág Etzet Ringel-Blumen Essig (TORKOS, Taxa Pharmac. 17 NSz.); 1759: Gyűrű-Virágrul. Vegyék az ember Eger fark füvet, Tűz, avagy gyűrű virágot. (SZATTMÁRY KIRÁLY GY., Méheskert 116, Barmokrul 71 NSz.); 1783: Calendula officinalis ... Gyűrű (magu virág (MOLNÁR J., Könyvház I, 420, BENKŐ J., Fűsz. nev. NSz.); 1794: Gyűrű virágból (HANDERLA, Új méhészt 160 NSz.); 1797: ... [végy] ... sárga gyűrű virágot, ... [Ringelblume] (VERES M., Gazda-asszony 167, 198 NSz.); 1814: A' virágok ezek lehetnek: ... Gyűrű virág (RAJNIS, Verg. Georg. 225 NSz.); 1871: sárga viola, És kék s bíborszín és gyűrű virág Szőnyeg gyanánt terüljön sírodon (LŐRINCZI Zs., Shaks. Perik. 178 NSz.).

12. 103/III. Coryllus Avellana L. Monyoró.

1499: Corillus Gywreffa (Új M. Múz. VII, 467). Az itt közölt növény-névjegyzékben vagy eredendő, vagy kiadási hiba lehet. Ugyanis a névsor következetes összefüggéseiből kiolvasható, hogy a latin és magyar név tévesen került össze. 1583: Corylus avell.: monyaró fa (Nomencl. > Nyr. VIII [1879.], 318).

E rostálás után visszamaradó két növényfaj azután valóban hasonló felhasználhatóságot mutat. Az *Acer tataricum* L. és a *Cornus sanguinea* L. ismeretét őseink valóban magukkal hozhatták. Nem tudom, hogy e két fajt nem az a közös felhasználhatóság tette oly jól ismertté a magyarság előtt, amelyre RÁSONYI NAGY LÁSZLÓ „A Kiskunság középkori helyneveihez” című dolgozatában az „Orgowan” fejezetben mutat rá, — s ez a nyílvevzőkészítés (MNy. LXII [1966.] 168). Mindkét növényfaj egyenes vesszei (s majd mint látjuk a továbbiakban tárgyalt bokros növények is) sudárlósak, szívósak, szálkamentesen, kitűnően csiszolhatók, másfelől meglehetősen vastag belűek, tehát a nyílfej felerősítése sem volt nehéz. Későbbiekben ugyanezek a tulajdonságok tették e vesszőket pipaszárnak alkalmassá (illetőleg itt már megkülönböztetés történt a vesszők íze miatt, a keserűek alkalmatlanoknak minősültek). Az *Acer tataricum* L. másik igen fontos felhasználhatósága — a kemencében, saját levében való párolás után — rostjainak fonhatósága (Malek Mátyás 1920-ban, 102 éves korában elhunyt endrőci parasztember gyakorlata után ;Sgyűjt.). E növények elterjedése is egybeesik a magyarok nyugat felé vonulásának útjával.

GOMBOCZ ZOLTÁN a gyűrű növénynév szöfejtése során megállapította, hogy a (fekete) gyűrű néven kívül az *Acer tataricum* L.-t magyarul *sürje* vagy *sürgye* fának is nevezik. Ő a gyűrű és *sürje* nevekben olyan kettős átvételt látott, mint a gyűrű és a szűrű. A köztörök j-ből várható sz hang helyett jelentkező s-re példának a m. *süveg* szót hozza fel (később idekerül a *sőreg* is, vö. ŐM. I. 114), míg a szabálytalan szövéget a *gyapjú* szóval, és egy idevont földrajzi névvel — Nagy-Sűrű puszta, Somogy m. (Hnt. 1863) — igyekszik valószínűsíteni.

1938-ban BÁTKY ZSIGMOND (MNy. XXXIV, 173—4) „Csörökösár” című tanulmányában kísérlete meg, hogy az említett növénynevek közötti viszonyt tisztázza, illetőleg idevonta a *csörő* (fa) növény nevét is.

GOMBOCZ ZOLTÁNTÓL és BÁTKY ZSIGMONDTÓL — igen helyesen — idevont növényneveket (*sörgyefa*~*sürgyefa*, *sörjefa*, *csörjefa*, *csörőfa* stb.) újabb adatok összegyűjtésével az alábbiak szerint kíséreltem meg rendszerezni, az előzőkhöz hasonlóan egy-egy növénytani névhez kapcsolni. Már most rá kell mutatnom arra, hogy e magyar nevek nem növényfajtákat jelentenek, hanem azonos felhasználhatóságú háncsot — kérget — rostot és fát szolgáltatató bokrokat, kisebb fákat.

1. 25/I. *Acer tataricum* L. Feketegyűrű.

1808: Fekete gyűrű. Ki dohányzott *sürgye fa* pipaszár, mellyet gyűrűként öszve hajthatni. *Sürgyefa*. Ebből szokott lenni a fekete Gyűrű pipaszár. (SÁNDOR, Told. 88, 339); 1831—2: *sürgyefa*, ebből szokott lenni a fekete pipaszár (KRESZN. II, 190); 1833—36: *sürgye-fa* Duna-mellék (KASSAI II, 327 NSz.); 1870: *sürje*, *sürgye-fa* (CzF. V, 946); 1881: *sörgyefa* 'fekete gyűrű' Somogy m. (Nyr. X [1881.], 477); 1901: *sürje-fa*, *sörgye-fa* (NyK. XXXIV [1901.], 245—6; XXXV [1905.], 237); 1911: *csörő* (*sörje*)-fából (amiből a pipaszárt csinyálék) hasított *csörőfagyertya* (NéprÉrt. XII, 224); 1914: *sörgyefa* Kálmánca, Somogy m. (HERMAN O., MPNyK. 670); 1925: népi *sörgyefa*, *feketesörje* (JÁVORKA MFlóra 694); 1932: hétéves *sörgyefa*-pipaszár Murakeresztúr (Ethn. XLIX, 217); 1938: *csörőfa* Ormánság (MNY. XXXIV 173—4); 1950: *csörje* 'erdei cserjefajta' Ormánság (Ethn. LXI, 228); *csöréfa*, *csörjefa*, *csörőfa* (OrmSz. 90); 1966: *csörjefa*, Ormánság, *sörgyefa* Somogy m. (CSAPODY—PRISZTER 170); 1967: *csörőfa* Bakócza, *csörőgefa* — pipaszárt és szipkát készítenek belőle — Bakonya, *sörgyefa* — vesszejét kaskötésre, pipaszárnak használják — Kisvaszar, Hetvehely, Páprád (Sgyűjt.).

1889: *Csörőkosár* 'karra való kosár' Csúza (Nyr. XVIII [1889.], 93 > MNY. XXXIV, 173—4); 1904: *csörő-kosár* 'vékony vesszőből font tojásdad vagy más idomú kézi-kosárka' Sárköz (Nyr. XXXIII, 337 > ÚMTsz.); 1938: *csörőgyertya* Szlavónia (M. tárgyi népr. I, 299, 303); 1950: *csörjefapálcika* 'világításra használt hasogatott füstölt fapálcika' Ormánság (Ethn. LXI, 228).

A nevet elsősorban a tárgyi néprajz révén ismertetik, sajnálatos azonban, hogy jóformán egyetlen esetben sincs meghatározva — szabatos latin növénytani névvel — hogy mit is értenek rajta. Így bizony egyes adatok idevonása kérdéses lehet (mint említettem azonban, bajt nem okoz, mert nem növény-, hanem *anyagnévről* van szó). A saját gyűjtésemből közölt adatok itt — és a tanulmányomban másutt is, a megfelelő növényfajjal történt azonosítás alapján soroltattak be.

2. 31/I. *Staphylea pinnata* L. Hólyagfa.

1583: *Staphylodendron*: Halyag fa (Nomencl. > Nyr. VIII, 364); 1966: *sörjefa* Veszprém m. (CSAPODY—PRISZTER 170); 1967: *sörgyefa* Mecsekszabolcs, *csörőgefa* Szentlőrinc, Velény (Sgyűjt.); *csörgyefa* Nagyváty (ÚMTsz.)

„Das sehr harte, schwer spaltbare, gelblichweisse, sehr dichte, gleichmässige Holz wird hie und da zu Drechslerarbeiten verwendet.” (HEGI, V/1, 260). Mint érdekeséget említem meg e fáska Mánfa községben ismert: *ferkófa* nevét. A faluban élő, ügyeskezű Kis Tóth Ferkó neve után, aki e bokor fájából nagyon szép, színezett krizantém virágokat tud szálkásítani, szirmukat megfordítja, háziiparban árusítja.

3. 32/II. *Rhamnus catharticus* L. Varjútövis benge.

1583: *Rhamnus solutiv.*: eb tövisk (Nomencl. > Nyr. VIII, 364); 1925: *sürjefa* (JÁVORKA, MFlóra 699); 1966: *sürjefa* (CSAPODY—PRISZTER 172); 1892 *sürjefa* Sorok, Vas m., pipaszárak készítésére használják (Ethn. III, 60 > ÚMT sz.). *Sürgyefa* — pipaszár készítésére használták Káld, Vas m. (Sgyűjt.).

„Das gelbliche, harte, oft zierlich geflammte oder marmorartig geäderte Holz wird zu kleinen Drechsler- und Tischlerarbeiten verwendet.” (HEGI, V/1, 335). Tövises, sárga kérge (hánca) festéket ad (FEKETE—MAGÓCSY II, 783).

4. 32/III. *Frangula Alnus* Miller (*Rhamnus Frangula* L.) Kutya benge.

1583: *Frangula Matth.* v. [agy] *Alnus Dodon.*: bidős fa (Nomencl. > Nyr. VIII, 318); 1900: *sürjefa* Vas m. (Nyr. XXIX, 540); 1925: *sürjefa* (JÁVORKA, MFlóra 700).

„Das Holz findet ausser zur Pulverkohle zur Herstellung von Drechslerarbeiten, Fournieren, Schuhstiften, Holznägeln, Zapfen und Hähnen Verwendung. Im Oberhaslital in der Schweiz, wo der Strauch „Hautbaum” heisst, werden die Zweige zu Besen gebunden, die dauerhafter sein sollen als Birkenbesen. Ferner dienen die Aeste dort als Bindematerial wie Weiden und *Viburnum lantana* L.” (lásd ott! HEGI, V/1, 348).

Tövis nélküli, szilánkokra hasogatva fonómunkára alkalmas. Nedves talajon a völgyekben. . . az égerfa társaságában, amelyhez első tekintetre különben hasonlít (FEKETE—MAGÓCSY II, 787). Az égerhez való hasonlósága miatt idegen nyelvekből a következő neveket közölhetem: Schwarzerlä, Schwarzhasla (St. Gallen) — sötét kérge miatt, Alno nero, Aune noir, Bois noir stb. (HEGI, V/1, 344—5).

5. 35/I. *Cornus sanguinea* L. Vörösgyűrű.

Sörgye-fa 'Cornus sanguinea L.' Szenna, Somogy m. (NYÍRI A., A zselicéi Szenna 99 ÚMTsz.). Erősen kérdéses, hogy a jelentés feljegyzése vagy az adatközlő ismerete helyes-e. (Égyébként lásd az előzőkben).

6. 38/II. *Viburnum opulus* L. Kánya bangita.

1583: *Opulus* (*Sambuc. aqua.*) Ostormen fa (Nomencl. > Nyr. VIII, 362); 1925: *sörgyefa* (JÁVORKA, MFlóra 1048); 1966: *sörgyefa* Veszprém m. (CSAPODY—PRISZTER 170); 1967: *sörgyefa, csörgefa* Kán (Sgyűjt.).

„Der Strauch hat im nicht blühende Zustände mit gewissen Ahorn-Arten grosse Aenlichkeit.” (HEGI, VI/1, 245). Kérge göröcsoldó anyagot tartalmaz, fája kemény, esztergályos munkákra, például pipaszárakra alkalmas (HEGI, VI/1, 245, FEKETE—MAGÓCSY II, 1138). Termése, virága hasonlósága miatt

JÁVORKA (MFlóra 1048) szerint régen magyarul vízi bodza (~olaszul sambuco aquatico, németül Wasserholler), népiesen kányaborza néven is nevezik. „Nach einer äusserlichen Aenlichkeit wird er mit dem Holunder (Holler, Flieder) verglichen, daher Gosflirra, -flerer, -fleder (plattdeutsch), Witthuöllern (Westfalen).” (HEGI, VI/1, 243—4).

A vele rokon, de csak száraz helyen növény, s hozzá külsőre kevésbé hasonló Viburnum Lantana L. egyik német neve: „Pfeifenstrauch” (Karintia, HEGI, VI/1, 242). Hajtásait fonásra és kévekötésre használták.

Az elmondottakat a következő szemléltető táblázatba foghatjuk össze:

Népi elnevezések	Növénytani név	Népi elnevezések
gyűrű	Cornus sanguinea L.	
vörös — 35/I.	Acer tataricum L.	cserő~csörő
fekete — 25/I.	Staphylea pinnata L.	(*csere)
serje~cserje	Rhamnus catharticus L.	
(sörgye~csörgye)	Frangula Alnus Miller	
	Viburnum opulus L.	
	Quercus robur L. —	csere
	Alnus glutinosa L. Gaertn. —	cserfa

A kis táblázat összefüggéseiből tisztán látjuk, hogy felhasználhatóságban közel azonos tulajdonságú, de különböző méretű, fás növényekről van szó. Világos tehát, hogy a magyar népi elnevezések határozottan az azonos felhasználhatóságra utalnak, de semmi esetre sem a növénytani különbségekre. E nevek tehát nem növénytani értelemben vett növénynevek, hanem közel azonos tulajdonságú növényi részekre vonatkozó, különböző növények által szolgáltatott azonos célra alkalmas anyagoknak (kéreg, hancs, rost, fa) az azt szolgáltató növényekre átvitt nevei.

A valamely (csuvas?) török nyelvből átvett *gyűrű* név eredeti (alap-) jelentését nem ismerem. De sikerrel kísérhetjük meg a magyar *csörő*, *csörje*~*csörgye*, *sörje*~*sörgye* népi elnevezések jelentésének megfejtését.

Látjuk tehát, hogy a többi neveknél (*csörő* és *sürje*) nem a *gyűrűfa* névvel kell az összefüggést keresnünk. Ez egy török jövevényszó nyelvünkben, amely csak a *gyirő*~**györő*~*györő*~*gyűrő* változatokat mutatja, s e név alatt a magyarság csakis az *Acer tataricum* L. és a *Cornus Sanguinea* L. fajokat ismeri. Érthető, ha azután a közismert *gyűrű* 'Ring' szóval azonosították, s első szótagját is hosszú *ű*-vel írták, s ejtették.

Ezzel a megállapítással kiküszöböltük azt a — GOMBOCZ ZOLTÁNTÓL is érzett — nehézséget, hogy a köztörök *j*-nek a magyarban *s* (*sürje*~*sürgye*) feleljen meg. Így nem kell a *sürje*~*sürgye* alakból sem kiindulni, amelyet valószínűleg a *gyűrű* *ű*-jével gondolt kapcsolatba hozni.

A *csörje~csörgye*, *sörje~sörgye* elnevezés megfelel a magyar *cserje~serje* szók *ö-ző* nyelvjárási alakjának s benne az *rj* hangkapcsolat Baranyában is ismert *rgy* változása látható. A *cserje~serje* alak (eltekintve az okleveles adaktoktól) kikövetkeztetése a magyar *rj > rgy* változás nyomán lehetséges. Ugyanis a *perje > pörgye*, *borjú > borgyú* szók hangzóváltozása alapján feltételezhetünk egy *sürgye~sörgye < sörje* sor nyomán egy **serje* kiinduló alakot. Ezt a hangváltozást BENKŐ LORÁND a Dunántúl délnyugati részén a XVI. századra teszi Nyj.tört. 100. Így BÁRCZINAK az *ö-zésre*, BENKŐNEK az *rj > rgy* hangváltozásra vonatkozó megfigyelése nyomán a **serje > sörgye* alakulást ez időtől kell figyelembe venni. Tételünket igazolja a *perje > pernye* 'Agropyrum', *pörnyefű* (Nyr. XLIV, 90), *borjú > bornyú* hangzóváltozás nyomán megtalálható *cserje > csernye* alak is (vö. EtSz. I, 984 és REUTER, A cservágás. Nyr. LXXXVIII, 62). Talán ezek után bővebben nem is kell részleteznem, hogy *csérjē (~sérjē)* szónk jelent olyan fát (bokros növényt), amelynek *csēr (~sēr)*-je 'kéрге, lével telt hánca' bizonyos meghatározott célra szolgált. Így *csere* lett a tölgy, *cserfa* lett a tölgy és éger, de a fenyő is (Surkuscher. Nyr. LXXXVIII, 198—200), ha cserzőkérget szolgáltatott. Azután a *csērē > csērő > csörő ~ csörő* lett az a növény is, amelynek *cser-jét* 'kérgét, háncaát', fiatal cserjes vesszejét, hasított rostját, ágát kötözésre, szapukötésre (Népr. és Nyelvt. II, 112) stb., fonásra (szövésre) használták.

E szavakból azután a *cserje~serje* szó magyarázata könnyű. A magyar *cserje (~serje)* szó azonos az OrmSz.-ban is feljegyzett *cserje* szóval. Fejlődése, kialakulása pedig így következett:

Cser (~ser) 'kéreg, hánca', amely a 'fa *csere*' a 'fa kéрге' kapcsolatból *csērē (~sērē)* alakban vált ki (vö. a már említett *ēpē*, *vēsē* stb. szókat. Már közel hasonlóan így HORGER, A nyelvtud. alapelvei.² 49—50 lap, hasonló adat *fana* 'fűzfaszőr' Nyr. XLIV, 90). E *csere~sere* szó maradt fenn azután keleti nyelvterületünkön, ha módosult értelemben is. A *csēr > csērē* szó bekapcsolódott az *ö-zésbe*, s az Ormánságban a *Csertelek* helységnév is a XVI. századtól már *Csörtelek* (KÁLDY—NAGY, Baranya m. török adóösszeírása 669) alakban él. Magyarszentiván község határában van a *Csörehát* és *Csöreháza* dülő (1842: *Csöre-hát* — sztó PÁL. BiU. 841; 1866: *Csöreháza* — sztó Uo. BiU. 844/1). E terület és Dél-Somogy igen erős *ö-zésére* már BÁRCZI GÉZA felhívta a figyelmet (Htört. 99). Nem véletlen tehát, hogy ugyaninnen ismerjük a *csērē > csörő > csörő* és *csörje~csörgye*, azután a *sērē > sörje~sörgye* változatait. A *csēre ~sērē* szó önálló fogalomná változásával már régen nem érezték az *-ē-t* a 3. sz. birtokos személyragnak, hasonlóan más, gyakran 3. birtokos személyragos alakban használt szóinkhoz (pl. *ēpē*, *vēsē* stb.). Akkor kezdett az újabb *csērējē ~sērējē* szóalakból a HORGER törvény szerint kialakulni a *cserje~serje* szónk. Ez azután nyelvjárásainknak megfelelően módosult, s kialakult (GRÉTSY, MNY. LV, 203) egyrészt a tájnyelvi *csörje~csörgye~csernye* (LAZICZIUS, MNY. XXIX, 302), másrészt dezaffrikálódással a *sörje~sörgye~sürgye*. Értelme, olyan bo-

kor, fa amelynek élő kérge könnyen hántható, s vagy cserzésre (esetleg festésre), vagy rostja valamilyen fonás (szövés-) munkára alkalmas. Azután e népnyelvi szót vételezték vissza a XIX. század elején a magyar növényteni szaknyelvbe egyrészt *csere*, másrészt *cserje* alakban 'bokor; Strauch' értelemben botanikai terminus technicusként.

A *cs*~*s* váltakozás a magyarban egyrészt, a *cs* > *s* különösen az ősmagyarban gyakori fejlődés másrészt (vö. BÁRCZI, Szók.² 75).

Van a magyarban egy érdekes szócsoport — általánosságban etimológiájuk bizonytalan vagy ismeretlen — amely azonban a *csēr*—*sēr* szóhoz nagyon hasonlóan viselkedik, s valamennyi egy szótagú, s feltehetően mindegyikhez hozzátapadt a 3. sz. birtokos személyrag, az *-e*. Ilyen szó például a *red*, amelynek *rēd*, *red*, *röd*, *rēgy*, *rögy* alakjait ismerjük, s jelentése: 1. 'rovátka, repedés a fakéregben', 2. 'ráncos fakéreg', 3. 'a fa évgyűrűje', 4. 'ránc, redő'. KNEZSA ISTVÁN (SzlJsz. I/2, 729) szerint a „legvalószínűbb, hogy a magyar *red*-nek a déli szláv *red*-hez (és így a *rend*-hez) semmi köze sincsen”. Meglátásom szerint, ahogyan a *cser* 'kéreg, háncs' szóhoz tapadt az *-e* birtokos személyrag, úgy a *rēd*-hez is. Vagyis a fa *csērē* 'a fa kérge' után kialakult a *cser*, kéreg *rēdē* 'a kéreg repedése' szó. Innen viselkedésük már azonos. *Csēr* > *csērō*, *rēd* > *rēdō* (vö. CALEPINUS „kōnuō, fūrto, földō” stb. MELICH, MNy. XI, 361—2). Azután mindkettőben a valamiféle, -szerű jelentésű *-ó*, *-ō* képzők hatására, esetleg a hangsúly közbejöttével a szóvégi rövid *ō* megnyúlt. Így viselkedik — meglátásom szerint — azután a *gyep* > *gyēpē*~*gyepō*~*gyepū*, a *becs* > *becse*~*becsō*~*becsū*, a tájnyelvi *beg*~*bög* > *bögō* 'bükköny' (vö. a gomboshere kifejezéssel), a *böt*~*büt* > *bütō*~*bütū* stb. Ide, ebbe az igen érdekes szócsoportba kapcsolódik a nemrégén többször vizsgált *kēgy*~*kögy* 'iv; spatium, stadium' jelentésű szó is, amely véletlenül a magyar *gy* > *cs* változás egyik jellegzetes példája (vö. Isten kecskéje 'szivárvány') is.

A bekövetkezett *ō*-zés, majd *rj* > *rgy* változás azután *csērē*~*sērē*, *cserje*~*serje* szónkat szóhasadás formájában elszigetelt jelentéssel ruházta föl — amit a dezaffrikált *sērē* > *sērjē* kiindulási formák csak elősegítettek. Ma már a *csörō*-és *sörgyefa* gyakorlatilag egy olyan növénycsoportot jelent, amelynek vesszejét — ma elsősorban — pipaszár készítésére használták.

Fenti következtetéseimből végeredményben az derül ki, hogy megismertük a *csēr*~*sēr* szó egyik eredeti jelentését, amely 'kéreg, háncs' volt. Az így megismert új 'kéreg, háncs' jelentésű szóval népünk a maga szóalkotó készségével növény- és faneveket teremtett. Az így kimutatott — nyelvjárási szinten élő — *csere* 'tölgy', *cserfa* '1. tölgy, 2. éger', azután *csörō*- és *sörgyefa* növénynev kitűnően beleillik a *háss* > *hárs*, *száldob* 'háncs, kéreg' jelentésű magyar, és a többi hasonló jelentésű finnugor fanevek sorába.

Gyűrű(fa) and sörgye(fa)

In Hungarian, according to ZOLTÁN GOMBOCZ's accepted etymology, the plant names *veresgyűrű* 'Acer tataricum L.', (Engl. "Tartar mapletree") and *feketegyűrű* 'Cornus sanguinea L.' (common dogwood) are Turkish loan-words from one of the Chuwash Turkish languages.

In the Hungarian language area we know of two other plant names, *csörőfa* and *sörgyefa*, related to the previous and whose origins have not yet been investigated.

The semantic range of "csörőfa" includes the following species: 1. *Acer tataricum* L., 2. *Staphylea pinnata* L., 3. *Rhamnus catharticus* L., 4. *Frangula Alnus* Miller, 5. *Viburnum opulus* L., varying according to county and occurrence.

Csörő is semantically identical with the word *csere* as used in the eastern part of the Hungarian language area, the "ö" being variant.

The term *sörgyefa* includes — similarly varying according to geographical distribution, the following plant species: 1. *Acer tataricum* L., 2. *Staphylea pinnata* L., 3. *Rhamnus catharticus* L., 4. *Frangula Alnus* Miller, 5. *Viburnum opulus* L.

The term *sörgye* is interchangeable with the word *cserje* generally used in standard literary Hungarian and in botany, the former being the affricate and "ö" form with the additional change of *rj* > *rgy*. Cf. also the Hungarian words *perje* — *pörgye*, *borjú* — *borgyu* — *bornyú*; for the disaffrication cf. the *csángó* (Hungarian of Moldavia) *sere*, *sászár*, *sép*, *ső*, variants of the standard Hungarian *csere*, *császár*, *csép*, *cső*.

These forms, modified phonetically, then underwent a semantic change too, and as a result of this process live in the dialects and in botany as separate words.

For centuries the sap of all these plants has been used in dyeing and weaving, while the fibreless, easily polished wood is excellent for making pipe-stems. It is likely that in the past arrows were made from one or other of the types, because owing to the relative thickness the arrowhead could be easily fitted to the stem.

C. REUTER

Ismertetések, bírálatok

SZATHMÁRI ISTVÁN: **Régi nyelvtanaink és egységsülő irodalmi nyelvünk**

Bp., 1968, Akadémiai Kiadó. 454 l.

Bár nyelvemlékeink egyéb típusaihoz mérve aránylag későn jelentkeznek, nyelvtörténeti kutatásunk mindig tudatában volt régi nyelvtanaink forrásértékének, s a maga szempontjai szerint többé kevésbé ki is aknáztta a bennük rejlő lehetőségeket. De nemcsak hagyományos nyelvtörténeti kézikönyveink tartják számon e forrástípust, hanem az utóbbi évtizedekben szép fejlődésnek indult nyelvjárástörténeti tudományos szakirodalmunk szerzői is, akik ugyancsak sok értékes adalékot találnak e művekben. Szathmári István most egy még frissebben kialakuló, de máris tetszetős eredményeket felmutató tudományos szakterület, az irodalmi nyelv története szempontjából fedezi fel régi nyelvtanaink különleges jelentőségét. A tudomány fejlődésének irányából ez a felismerés akár előre megjósolható lett volna: hiszen amikor a figyelem a nyelvtörténet nyelvjárásiasságára, majd a nyelvjárástörténetre irányul, szükségszerűen fel kell figyelnie a normanyelv alakulásainak mozzanataira. A területi nyelvváltozatok létezésének tudatosulása a legjobb tudósokban legtöbbször együtt jár a norma megteremtésének igényével: vagy úgy, hogy saját anyanyelvjárássukat kívánják normává emelni, vagy úgy, hogy egyéb megfontolások szerint kiformált normát kívánnak követni és előírni.

A nyelvtanírás már a szerző szándékától függetlenül is normaalkotó tevékenység, s nemcsak a múltban, hanem a jelenben is, hiszen a nyelv bonyolult szövedékében egymásba kapaszkodó változatok viszonyában sokszor nem világos a mellé- vagy alárendelődés; az elemek gyakran nem annyira a „természet”, mint inkább a grammatikus elrendezése szerint csoportosulnak vagy minősülnek. A normanyelv alakulásának kutatása a nyelvtanírók gyakorlatában kézenfekvő, helyes, gazdag eredményekkel kecsegtető vállalkozás.

Szathmári Istvánt korábbi kutatásai alapján főleg a stilisztika szakembereként tartotta számon a tudományos közvélemény: e területről önálló kötete és egyetemi tankönyve jelent meg számos tanulmányon kívül. Nem előzmények nélkül való azonban jelenlegi kötete sem, melynek első kidolgozása 1963-ban kandidátusi értekezésnek készült. Az irodalmi nyelv elvi kérdéseivel, illetőleg a régi nyelvtanírók norma-alkotó tevékenységével is több tanulmányban fog-

lalkozott (pl. De l'interprétation du terme „langue littéraire”: Annales Univ. Scient. Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Phil., Tomus VI, 37—42; Szenczi Molnár Albert és irodalmi nyelvünk: NytudÉrt. 40. sz. 345—54; Kövesdi Pál grammatikája és a nyelvi normai alakulása: MNy. LXI, 428—36; A quelle époque ont pris naissance les principes de notre orthographe?: Studia Slavica Acad. Scient. Hung. Tomus XII, 397—404; Mit mutatnak Komáromi Csipkés Györgynek a Károli-biblián végzett helyesírási és nyelvi módosításai?: Néprajz és Nyelvtudomány X, 63—8; stb.).

Jelen kötetének mondanivalóját a következő négy nagyobbfejezet rendjében tárgyalja szerzőnk: I. Az irodalmi nyelv általános kérdései (9—22); II. E munka jellege, sajtósága (23—39); III. A XVI—XVII. századi nyelvtanok és nyelvtanfélék vallomása egységesülő irodalmi nyelvünkről (41—409); IV. Összegezés (411—435). A kötet végén rövidítésjegyzék, valamint név- és tárgymutató található.

Az első fejezet főleg a magyar irodalmi nyelv vizsgálatának mai állását, problémáit tekinti át. Tüzetesen foglalkozik az „irodalmi nyelv” terminussal, ennek jelentésével a magyar és a nemzetközi szakirodalomban, illetőleg a nyelv rétegződésének elvi kérdéseivel, saját terminológiájának indoklásával. A magyar nyelvtudománynak újabb, főleg az ötvenes évek eleje óta napvilágot látott termését áttekintve megállapítja, hogy az irodalmi nyelv kutatása ma már önállósult nyelvtudományi disciplinának tekinthető.

A második fejezetben először azt bizonyítja a szerző, hogy az irodalmi nyelv vizsgálata szempontjából mind a választott korszak, mind pedig a választott forrástípus vallatóra fogása indokolt, sikerrel kecsegtető: egyrészt a kor politikai, társadalmi, művelődéstörténeti stb. viszonyai lehetővé tették a normalizálódás nagyobb mérvű megindulását, másrészt e viszonyok között ki is nevelődtek olyan kiváló, az európai tudományosság legmagasabb szintjére eljutott tudós szerzők, akik felismerték és vállalták az egész nép számára közös nyelvi norma kifermálását és leírását. — A továbbiakban csoportosítja forrásanyagát, és kifejti, hogy a vizsgált kor (1527—1708) irodalmi nyelvünk fejlődésének viszonylag önálló fejlődési szakaszának tekinthető.

A szerző vizsgálati módszeréről megtudjuk, hogy — bár „a nyelvtanok, nyelvtanfélék valamennyi reguláját, megjegyzését, nyelvi adatát” számba vette — az összehasonlítás mérőeszközéül kiválasztott egy sor olyan nyelvi jelenséget, amelyek korábbi változatosságuk fokozatos elmaradása révén alkalmasak az egységesülés nyomon követésére. Ilyen „kulcsjelenségek” a következők: Hangtaniak: *i(i)~é; e(ě?)~ö; i~ü; ő~ű; a-zás o-val szemben; magánhangzónyúlás; a hiátus és megszüntetése; az l kiesése; palatális—apalatális hangviszony (a szóvégi n-et és l-et véve figyelembe); mássalhangzónyúlás. Alaktani, de gyakran hangtani jelenséget is tartalmazó kulcsjelenségek: 1. Névszóragozás: -tól, -tól, -ról, -ról, -ból, -ből, -val, -vel; -ban, -ben, be, -be; -n és -t, -tt locativus-rag; -ul, -ül. — 2. Birtokos személyragozás: egyes harmadik, többes első és harmadik*

személy; a birtoktöbbség jelölése; az *engem, téged; házam, házad; engemet, tégedet; házamat, házadat* váltakozás. — 3. Középfok. 4. Igeragozás: alanyi iktelen egyes 2., többes 1. személy; tárgyas felszólító egyes 2. személy (*gyűjtsed, gyűjtsd~gyűjts* típus); jövő idő; alanyi ragozás befejezett múlt többes 3. személy; tárgyas ragozás elbeszélő múlt többes 1. személy; tárgyas ragozás, feltételes mód többes 1. személy; egyes 3. személy; ikes ragozás; szenvedő ragozás; az *sz-szel* bővülő *v* tövű igék és a *megy; vagon van; vadnak vannak* igealakok. 5. Képzők: *-ít; -ú, -ű; -ul, -ül*. — 6. Határozott névelő. — A nehezen megfogható mondattani sajátságok közül kiemelt kulcsjelenségek: az egynél többet jelentő számnevek utáni jelzett szó alakja; az *aki, amely, ami* használata.

Látni való, hogy a szerző a fentiekben olyan finom szövésű hálót alakított ki magának, amelynek segítségével szinte minden lényeges nyelvi jellemzőt ki lehet szűrni az összevetés számára. Ez azonban még mindig csak a vizsgálat egyik fele. A nyelvtanfélék esetében az is jelentős, hogy a normatív szándékkal kialakított regulákat szembeesítsük a gyakorlati nyelvhasználattal: így derül ki az elvek realitása vagy fiktív jellege. Csak helyeselhetjük tehát, hogy minden nyelvtaníró esetében megvizsgálja szerzőnk azt is, hogyan érvényesíti saját szabályait a saját írásaiban, tartja-e magát hozzájuk. Nem feledkezik meg végül arról sem, hogy a mű a maga korában vagy később mekkora tekintélyre emelkedett, akadtak-e követői, milyen volt a hatása, változtatott-e a későbbi kiadások szövegén a szerző vagy a kiadó, s ha igen, vajon ez a változtatás mennyiben mutat az egységesülés irányába.

Az egyes nyelvtanokat részletesen elemző harmadik nagy fejezetet négy kisebb szakasz vezeti be. Az elsőben (Irodalmi nyelvünk csirái az első nyelvtanok megjelenése előtt) foglalkozik az irodalmi nyelv történeti fejlődésének korszakaival, illetőleg a középkori írásosságban megfigyelhető helyesírási kiegyenlítődés jelenségeivel; a másodikban (A XVI—XVII. századi gazdasági, politikai, társadalmi, művelődési viszonyokról) az egységesülést lehetővé tevő, elősegítő külső körülményekkel; a harmadikban (A nyelvtanirodalom indulása, a vulgáris nyelvek első nyelvtanai) a görög, illetőleg latin grammatikák középkori uralmával, majd a nemzeti nyelvtanok első korszakának nyelvtantípusaival; a negyedikben pedig (Nyelvünk grammatikai sajátságaira vonatkozó megjegyzések Sylvester fellépése előtt) a néhány ide vonatkozó szemelvényt veszi számba.

Az egyes nyelvtanírók és nyelvtanfélék sorát természetesen Sylvester János kezdi (70—139). Megjelenésük sorrendjében először két kisebb művét elemzi szerzőnk: „*Rvdimenta grammatices Donati . . .*” (Krakkó, 1527), illetőleg: „*Pveriliŭ Colloqviorum Formulae . . .*” (Krakkó, 1527). A fő figyelmet természetesen a „*Grammatica Hvngarolatina*” kérdéseire fordítja, hiszen ez kínál legtöbb adatot Sylvester nyelvi eszményéről, és — bármilyen bő irodalma van is — megítélése ma sem lezárt: még az is vitatott, hogy lényegében magyar vagy latin nyelvtannak kell-e tekintenünk elsődlegesen. A nyelvi szabványosítás kérdéseit a mű keletkezéséről, forrásairól, felépítéséről adott tömör

tájékoztató után a hangtan, helyesírás, alaktan és műszavak szerinti tagolásban tárja fel a szerző, külön figyelmet szentelve mindenütt a maga választotta kulcsjelenségekre.

Mielőtt Sylvesternek saját normáihoz való alkalmazkodását egyéb műveiből vett nyelvi minták anyagán ellenőrizné, külön is megvizsgál szerzőnk még egy kisebb Sylvester-művet: „Az oll'an ighikrűl valo tanuság, mell'ek nem tulaydon ieğzisen vîtetnek” (könyvvégi jegyzet az Újtestamentum fordításához az átvitt értelmű, képes szóhasználatról). Érthető, hogy Szathmári, a stíluskutatás szakembere nagy lelkesedéssel és szakértelemmel bontja ki ennek a szinte legkorábbi stilisztikai fejtegetésünknek értékeit. A szerző egyébként Sylvester elveinek és nyelvhasználatának szembeállításában is követi az elemzés szempontjait (helyesírás, hangtan, alaktan, mondat; különös tekintet a kulcsjelenségekre), de meg is toldja ezeket a szókincs és stilisztika szakaszaival. A Sylvesterről szóló fejezetet életművének hatásáról és jelentőségéről írt méltatás zárja le.

Szinte lehetetlen feladatra vállalkoznék, aki a szerző számtalan finom megfigyeléséből egy-két fontosabbat ki akarna emelni: elemzései a mikrofilológia mintaszerű termékei. A Sylvesterről szóló fejezet alig 70 oldal terjedelemben bravúros összegzést ad szinte minden kérdésről amely életművében és az arra vonatkozó szakirodalomban valaha is felvetődött.

Dévai Bíró Mátyás nyelvi eszményét az „Orthographia Vngarica” (Krakkó, 1549) elvein és más műveinek gyakorlatán méri le az előbbieken jelzett alapos vizsgálat során (141—56). Szenczi Molnár Albert „Novae Grammaticae Ungaricae . . . libri duo” (1606) című nagy nyelvtanának tüzetes értékelésén kívül kitér 1604-ben megjelent magyar—latin szótárára is (167—231.) Geleji Katona István működését a „Magyar Grammatikatska” mellett (1645) az „Öreg Gradual” előszavának figyelembe vételével rajzolja meg (233—70). Komáromi Csipkés György elveit a „Hungaria Illustrata” (1655) című nyelvtanában vizsgálja végig (271—300). Pereszlényi Pál felfogását egyetlen nyomtatásban megjelent műve, a „Grammatica Linguae Ungaricae” (1682) alapján bontja ki (301—38), Kövesdi Pálét pedig az „Elementa Linguae Hungaricae” (1686) és a vitathatóan tőle származó „Excerpta Linguae Hungaricae” nyelvtantörredék alapján elemzi (339—360). Misztótfalusi Kis Miklós helyesírási elveit az „Apologia Biblorum”-ban megjelent „Ratiocinatio de Ortographia” (1697), Tsétsi Jánosét pedig a Pápai Páriz szótárához kapcsolt „Observationes Orthographico-Grammaticae” (1708) alapján mutatja be (361—80; 381—91). A szerzők és művek sorát még néhány töredék zárja le (393—409).

A negyedik „Összegezés” című fejezet (411—35) hosszmetsetet ad a vizsgált két évszázad egységesülési folyamatáról a helyesírás, hangtan, alaktan, mondat, szókincs és stilisztika, nyelvművelés és egyéb területeken, majd lezáró

szakaszként egybeveti a kapott normákat a nyelvhasználat más területén mutatkozó egykorú és későbbi nyelvi képpel.

Szathmári István könyvéről csak az elismerés hangján beszélhetünk. Az irodalmi nyelv fejlődése szempontjából kritikusként tekinthető két évszázad nyelvtanirodalmát részleteiben és egészében feltárva olyan hatalmas mennyiségű, gyakran eddig rejtve maradt nyelvi megfigyelést hozott felszínre, amelyből az általa levont hiteles következtetéseken kívül még számos egyéb témához is értékes anyagot kapunk. Különösen fontos kézikönyv lesz ez a munka azok számára, akik nyelvünk grammatikai rendszerének, történeti alakulásának egyik vagy másik részletét, nyelvtani kategóriáink felismerésének történetét kívánják nyomon követni.

Ez a könyv arról is meggyőzhet bennünket, hogy milyen gazdagok vagyunk: mennyi kitűnő meglátás lapul régi nyelvtanszerzőink műveiben. Hadd kérdezzük meg: vajon nem lenne itt az ideje, hogy közzétegyünk egy új „Corpus Grammaticorum”-ot? Történeti nyelvtudományunk minden nagy eredménye mellett is elég mostohán bánt a rendszer — ha úgy tetszik a struktúra — alakulásának, változásának kutatásával. Bizonyára nem maradna eredmény nélkül, ha a mai, rendszer-szemléletre nevelődő fiatal kutatógárda kezébe kaphatná régi nyelvtanaink sorozatát. Szathmári István fenti könyve után egy új „Corpus . . .” szerkesztőjét sem lenne nehéz megtalálni . . .

SEBESTYÉN ÁRPÁD

MEZŐ ANDRÁS: A baktalórántházi járás földrajzi nevei

Nyíregyháza, 1967. 225 l.

Zala megye példamutató kezdeményezése után egy újabb értékes gyűjteménnyel gyarapodott névtani forrásaink száma, Szabolcs-Szatmár megye is követte Zala példáját. A megye és az említett járás a nyíregyházi pedagógiai főiskola, valamint a debreceni egyetem magyar tanszékének irányításával és segítségével megkezdte a megye földrajzi neveinek közzétételét. A sort a Baktalórántházi járás nyitotta meg. A szerkesztőbizottság elnöke dr. Gulyás Emilné, a megyei tanács elnökhelyettese és a Népművelési Tanács elnöke, tagjai pedig Bachát László főiskolai tanár, Jakab László egyetemi adjunktus, Mező András főiskolai tanársegéd és Sebestyén Árpád egyetemi docens. A gyűjtés irányítói mellett a helyszíni munkát önkéntes gyűjtők végzik, főleg pedagógusok, de nagy számban működnek közre egyetemi és főiskolai hallgatók is.

Az itt ismertetendő első kötet Mező András munkája. A szervezésen és ellenőrzésen kívül a szerkesztést is ő végezte. Ugyancsak ő gyűjtötte a történeti anyagot és írta meg az egyes községek elé az összefoglalókat. A kötet több szempontból többet nyújt, mint „Zala megye földrajzi nevei,” és szerkezetében is más.

A rövid bevezető (3—5) ismerteti a munka létrejöttének körülményeit, célját, szerkezetét. Ezután következik a községek betűrendjében közölt anyag (6—180). Minden községről kapunk rövid tájékoztatót, nevének történeti adatait, magyarázatát, valamint a község rövid történetét. Majd a falu belterületének, ezután külterületének névanyaga olvasható szócikkekben földolgozva. Külön jellel látja el a szerző a hivatalos, ismét mással a ma már nem élő történeti névanyagot. A szócikkek felépítése a következő: irodalmi nyelvi adat, a név mai helyi kiejtés szerint (határozóragos alakokban is), utalás a térképre, a név történeti adatai és népi magyarázatai. Ez utóbbiak részben Pesty Frigyes 1864-es anyagából valók, másrészt mai adatközlőktől. A mai nyelvjárási adatok fonetikus írásmódja sokkal pontosabb, mint Zala megyéé, jelöli a kettőshangzót, a magánhangzónyúlást stb.

Ezután következnek a rövidítések és források jegyzéke (181—2), majd a térképek a helynevek egyszerű alakjaival. A szerkezet logikus, áttekinthető. A szöveges részekben a szerző tárgyilagos, tömör, mindenütt tartózkodik a bőbeszédűségtől. A községnevek magyarázatában az eddigi irodalmat jól ismeri. A helytelen, laikus magyarázatok (Nyárádi) cáfolatának azonban érdemük-nél nagyobb helyet szentel. Gyakran elég volna ennyi: másképp, de helytelenül... Saját következtetéseiben óvatos, az ellentétes magyarázatok közül jól választ, vagy ha sajátmaga nyilvánít véleményt, akkor analógiákra épít. Nem törekszik minden áron magyarázatra, néha nyitva hagyja a kérdést. Dülönevekben csak a népies magyarázatot közli, de sajátmaga rendszerint állást foglal, valószínűnek vagy tévesnek tartja-e a magyarázatot.

A térképek jók, áttekinthetők. Jó lett volna, ha a vízrajzra nagyobb súlyt helyez a szerző, mert a vízrajzi nevek száma a vártnál és az átlagosnál jóval kevesebb. Az egyes községek térképein (bár ez a járási térkép segítségével általában könnyen pótolható) nem ártott volna a szomszédos községek nevét is jelezni. A sajtóhibák száma csekély.

Csak futólagos áttekintésre is sok nyelvtörténetileg és nyelvjárásilag érdekes névre bukkanunk nem is szólva a névélettani szempontokról. Csak egészen rendszertelenül említek néhány adatot. Számos — részben ma már a helyszínen meg sem értett — elavult szót őriznek a helynevek, mint *Haraszt*, (Apagy, száraz talajú erdő), *Pece* (uo. időszakos vízfolyás), *Ludas-tó* (uo. és Levelek, ma csak a *liba* szó használatos), *Irotvány*, *Korhány* (Baktalórántháza és Ófehértó), *Kenderátó* (Apagy, Nyírjákó), *Gánás* (Nyírtét, Laskod, egy növény-névből), *Kutyafás* (Apagy, növénynévből). *Bese-tó* (Levelek, egy ragadozó madárról), *Gárdony* (Apagy, Levelek, Magy), *Bödönös-kút* (Magy, Nyírkércs), *Csere* (Nyíribrony, cserfa), *Csinálos* (uo. csalános), *Páskom* (uo., legelő), *Pipis-*

kés (uo., a búbos pacsirtáról), *Eresztvény* (Nyírkércs, Petneháza, erdő), *Cakós-hegy* (Nyírtét, gólyás), *Cserebokor* (uo.) stb.

Fennmaradt számos elpusztult község neve a dűlőnevekben, mint *Félegyháza* (Baktalórántháza, Levelek, Nyírkércs), *Almás* (Baktalórántháza), *Iklód* (Laskod, Nyírjákó, Rohod), *Büs* (Nyírkércs, Nyíribrony, Levelek), *Terecse~Tiricse* (Nyírjákó), *Csokaly* (Nyírmada), *Sige* (Nyírmada, Petneháza, Rohod), *Mérgesd* (Petneháza), *Jánosfalva* (Ramocsaháza), *Őze*, *Juha* (Székely).

A *-si* képző egyik újabb alkalmazására is találunk példát: *Flóراسi-út* (a Flóra-tanyán át vivő út, Baktalórántháza). Nagyon sok faluban fordul elő a *Bánom-hegy*, *Bánom-tag*, a *Cseszpítális~Seszpítális* stb., szinte jellemző e vidék névanyagára. A nevek szerkezetére is sok érdekes megfigyelést lehet tenni, de egy ismertetés célja nem lehet egy adattár sokszempontú feldolgozása.

Mező András munkája nemcsak a névtudományok, hanem a nyelvtudomány egyéb ágainak és a településtörténetnek is sok értékes tanulsággal szolgál. A Györffy Györgytől megindított sorozat is bizonyára nagy hasznát veszi az elpusztult községek helyhez kötésében. Ez a kis kötet névtani irodalmunk becses alkotása, reméljük, hogy a sorozat többi tagja is hamarosan követni fogja.

KÁLMÁN BÉLA

Nyelvjárási adatok

A nemeskéri evangélikus artikuláris gyülekezet anyakönyveinek névtani anyaga (1689—1781)

A Sopron megyei Nemeskér a XVI. században a közeli falvakkal együtt „Felvidék” néven a Kanisayak, majd Nádasdy Tamás és Kanisay Orsolya házassága révén a Nádasdyak sárvári uradalomához tartozott. Mint a Nádasdy birtokok nagy része, Nemeskér is a lutheri reformációhoz csatlakozott. A XVI. század közepétől 1633-ig Herpács filiája volt. 1633-tól 1644-ig Lövé filiájaként szerepel. 1644-ben Musay Gergely püspöknek Lövéről Nemeskérré történt átköltözésével egyidejűleg Nemeskér anyagyülekezetté vált. A soproni országgyűlés 1681-ben a 26. törvénycikkben Sopron megyében két helyen, Nemeskéren és Vadosfán engedélyezi az evangélikusok vallásgyakorlatát. Nemeskér így 1681-től 1781-ig artikuláris gyülekezetté vált. (Artikuláris annyi, mint törvénybe — artikulusba — iktatott egyházközség.)

E száz év alatt Nemeskérenek 32 filiája volt. Hozzá tartozott Sopron megyéből a csepregi járás és Vas megyéből a sárvári járás felső része a Rábáig. Ennek a 32 leányegyházközségnek az anyakönyvezése ezen idő alatt három anyakönyvben történt. Az első anyakönyv 1689—1739., a második 1739—1773., a harmadik pedig 1773—1782-ig tart. Az elsőbe csak a keresztelteket és házásokat, a másodikba már a halottakat is bevezették. A bejegyzések azonban hiányosak: a kereszteltek anyakönyvéből hiányzik az 1701—1711. időszak; az esketésiből 1699—1749; a halottak bevezetése csak 1771-ben kezdődik.

E három anyakönyv tartalmából sok történeti, egyháztörténeti, család és helytörténeti, valamint névtani következtetés vonható le. Névtanilag majdnem két járás evangélikus lakosságának névanyagát nyújtják. Az evangélikusok e 32 község lakosságának mintegy felét tették ki.

Az alábbiakban az anyakönyvek családnév anyagát mutatjuk be. A név után álló szám az első előfordulás éve; a második oszlop az illető néven szereplő családok száma az egész anyagban; a harmadik és negyedik pedig a személyek száma és aránya százalékban.

Családnév	Első előford.	Családszám	Személyszám	% arány	Családnév	Első előford.	Családszám	Személyszám	% arány
Nemeskér									
1. Adorján	1695	2	9	0,09	56. Bősze	1690	1	2	0,02
2. Ajkay	1734	6	23	0,24	57. Bratyerin	1717	1	1	0,01
3. Alapi	1717	7	18	0,18	58. Braun	1766	1	2	0,02
4. Alsószopori	1692	1	2	0,02	59. Bundárki	1734	1	1	0,01
5. Andreadis	1714	3	8	0,08	60. Burger	1720	1	3	0,03
6. Antal	1735	1	1	0,01	61. Buza	1731	4	9	0,09
7. Armpuzdor	1734	3	4	0,04	62. Büki	1690	14	28	0,29
8. Asbóth	1695	2	20	0,21	63. Csaplovits	1696	15	67	0,70
9. Atting	1772	1	1	0,01	64. Csapó	1715	1	1	0,01
10. Ábrahám	1690	7	16	0,16	65. Csávai	1691	1	1	0,01
11. Ágoston	1712	85	192	2,02	66. Csereti	1712	1	6	0,06
12. Ágoston tizedes	1776	1	1	0,01	67. Csérkő	1714	1	2	0,02
13. Babócs	1712	1	1	0,01	68. Csider	1776	1	1	0,01
14. Babulc	1715	1	1	0,01	69. Csikor	1750	3	16	0,16
15. Bak	1703	5	16	0,16	70. Csirke	1718	1	1	0,01
16. Bakó	1721	12	22	0,23	71. Csisetrin	1696	1	1	0,01
17. Bakody	1727	3	13	0,13	72. Chite	1721	5	7	0,07
18. Balaskó	1692	4	5	0,05	73. Csizmadia	1690	16	27	0,28
19. Balika	1716	1	2	0,02	74. Csizmadia Horváth	1777	1	2	0,02
20. Banyó	1691	1	1	0,01	75. Csonka	1715	2	3	0,03
21. Barassay	1689	2	4	0,04	76. Csordás	1696	2	3	0,03
22. Barbél	1696	4	16	0,16	77. Csöglei	1690	3	3	0,03
23. Baráth	1752	8	12	0,12	78. Cuvemics Molnár	1713	1	2	0,02
24. Bartos	1690	1	1	0,01	79. Cutmuli	1689	1	1	0,01
25. Bárány	1752	4	4	0,04	80. Czigán	1714	1	2	0,02
26. Bátor	1734	3	9	0,09	81. Cziklin	1717	1	1	0,01
27. Belák	1714	1	1	0,01	82. Czirkos	1691	1	1	0,01
28. Belák Németh	1690	1	2	0,02	83. Czompó	1699	1	1	0,01
29. Beleznay	1719	4	9	0,04	84. Czöndörei	1701	17	31	0,32
30. Bendi	1691	2	3	0,09	85. Czuczor	1758	4	9	0,09
31. Bendi Csizmadia	1715	1	2	0,02	86. Czuppon	1690	12	18	0,18
32. Bene	1697	1	1	0,01	87. Dan	1696	3	4	0,04
33. Benefli	1723	1	4	0,04	88. Darás	1690	2	3	0,03
34. Benes	1695	1	1	0,01	89. Deák	1690	4	9	0,09
35. Benkő	1736	4	6	0,06	90. Deselvich	1691	3	4	0,04
36. Bentsik	1735	8	51	0,53	91. Dénes	1734	3	15	0,15
37. Berki	1719	1	1	0,01	92. Disznópásztor (Karajtzár)	1691	1	2	0,02
38. Berta (Mészáros)	1715	4	4	0,04	93. Diviki	1713	1	1	0,01
39. Binder	1690	1	1	0,01	94. Dobaj	1767	1	3	0,03
40. Birnberger	1749	1	1	0,01	95. Doktorits	1718	6	31	0,32
41. Baskovits	1774	1	1	0,01	96. Doma	1718	11	27	0,28
42. Blosz	1718	1	1	0,01	97. Domján	1717	8	26	0,27
43. Bloda	1712	4	13	0,13	98. Dörögdy	1763	1	1	0,01
44. Bognár	1696	9	14	0,14	99. Ehrfreud	1717	1	1	0,01
45. Bokány	1691	1	1	0,01	100. Elbel	1757	2	6	0,06
46. Bokkon	1690	7	10	0,10	101. Enesei	1712	3	3	0,03
47. Beltger	1776	1	1	0,01	102. Eölbei	1781	1	1	0,01
48. Borgátai	1728	1	2	0,02	103. Erdéli	1731	1	1	0,01
49. Boros	1734	12	33	0,34	104. Erdő	1716	1	1	0,01
50. Borsodi	1718	1	2	0,02	105. Erdős	1716	1	1	0,01
51. Bosnyák	1690	4	7	0,07	106. Erős	1696	16	23	0,24
52. Bosoki	1766	1	1	0,01	107. Fajt	1739	1	1	0,01
53. Bozzay	1766	1	4	0,04					
54. Bő	1698	3	4	0,04					
55. Börsönj	1769	1	1	0,01					

Családnév	Első előford.	Családszám	Személyszám	% arány	Családnév	Első előford.	Családszám	Személyszám	% arány
108. Farkas	1721	10	32	0,34	164. Hollósi	1692	4	7	0,07
109. Fábán	1698	10	23	0,24	165. Horváth	1690	398	704	7,39
110. Fábán Kovács	1713	1	1	0,01	166. Huszár	1690	24	42	0,44
111. Fábri	1720	6	12	0,12					
112. Fejes	1753	1	3	0,03	167. Ibriczki	1734	1	1	0,01
113. Felber	1760	1	1	0,01	168. Iga	1750	4	13	0,13
114. Felkai	1721	1	1	0,01	169. Ighász	1690	11	24	0,25
115. Finta	1738	3	3	0,03	170. Ilenkovics	1690	3	3	0,03
116. Fizi	1690	1	1	0,01	171. Imre deák	1690	1	1	0,01
117. Fodor	1712	1	26	0,27	172. Ismeretlen	1741	1	2	0,02
118. Fördös	1695	8	28	0,29	173. Istenes	1690	1	2	0,02
119. Frantz	1759	1	5	0,05	174. Izim	1769	1	1	0,01
120. Frieber	1760	1	9	0,09	175. Jagodits	1752	3	11	0,01
121. Futter	1690	1	1	0,01	176. Jankó	1750	1	1	0,01
122. Füstös	1690	2	2	0,02	177. Jánbör	1701	1	1	0,01
123. Gadináti	1720	1	1	0,01	178. Jelenics Szabó	1718	1	4	0,04
124. Galavics	1690	1	3	0,03	179. Jótán	1691	1	1	0,01
125. Galoriánszki	1714	1	1	0,01	180. Jóna	1736	6	13	0,13
126. Gazdag	1696	10	17	0,17	181. Jucserü (Patsa)	1716	1	2	0,02
127. Gál	1748	8	12	0,12	182. Jugovits	1731	3	3	0,03
128. Gándor	1718	2	2	0,02					
129. Getsei	1747	2	1	0,01	183. Kajári	1756	1	3	0,03
130. Gerencsér	1691	2	2	0,02	184. Kapocsi	1691	1	1	0,01
131. Gerecsi	1736	2	2	0,02	185. Karajzár	1690	2	2	0,02
132. Gitzl	1753	9	27	0,28	186. Karlovitz	1738	1	16	0,16
133. Gitter Schesterin	1721	1	1	0,01	187. Karó	1714	1	1	0,01
134. Glaser	1690	1	1	0,01	188. Kaszás	1695	1	3	0,03
135. Gofi	1691	1	1	0,01	189. Kasznár	1713	1	1	0,01
136. Gömbös	1713	15	33	0,34	190. Katona	1699	1	3	0,03
137. Göntz	1734	1	1	0,01	191. Kaufen	1724	1	1	0,01
138. Göntzöl	1720	13	13	0,13	192. Káldy	1740	5	15	0,15
139. Graindlin	1712	1	1	0,01	193. Kálmán	1730	1	1	0,01
140. Gyarmati	1692	14	38	0,39	194. Kárlóczy	1697	1	1	0,01
141. Györky	1698	1	2	0,02	195. Károly	1692	5	12	0,13
142. György	1719	1	1	0,01	196. Kelen	1731	1	1	0,01
143. Gyuritz	1690	1	2	0,02	197. Keller	1778	1	1	0,01
144. Gyülevészi	1691	1	3	0,03	198. Kemén	1731	7	19	0,19
145. Hajas	1736	10	19	0,19	199. Keppel	1761	1	1	0,01
146. Halász	1751	13	50	0,52	200. Kébai	1746	1	4	0,01
147. Hasza	1735	12	20	0,21	201. Khan	1723	1	1	0,01
148. Hauck	1779	1	1	0,01	202. Király	1691	34	70	0,73
149. Hanffiel	1746	1	2	0,02	203. Kirmann	1720	1	2	0,03
150. Hazi	1719	1	1	0,01	204. Kiss	1690	150	301	3,46
151. Hegedűs	1714	7	13	0,13	205. Kisfaludy	1722	8	25	0,26
152. Henyi	1691	13	18	0,18	206. Klutovszki	1753	1	5	0,05
153. Heissler	1753	1	6	0,06	207. Knor	1718	2	3	0,03
154. Heller	1690	1	3	0,03	208. Kocsmáros	1691	1	1	0,01
155. Hendl	1750	1	1	0,01	209. Kohári	1752	1	1	0,01
156. Herenkovics	1735	2	9	0,09	210. Kontor	1691	3	17	0,17
157. Herényi	1737	1	22	0,23	211. Kopsándy	1717	3	3	0,03
158. Hermann	1772	2	2	0,02	212. Koronczay	1690	6	9	0,09
159. Hevey	1691	23	59	0,61	213. Kovács	1691	143	217	2,77
160. Hérmis	1718	1	3	0,03	214. Kovácsits	1718	9	22	0,23
161. Héritz	1716	1	5	0,05	215. Körmenédi	1698	5	5	0,05
162. Himpler	1776	1	3	0,03	216. Kötel	1751	1	6	0,06
163. Hoardics	1715	1	1	0,01	217. Kövesdi	1696	1	1	0,01
					218. Kránitz Takács	1690	2	2	0,02

Családnév	Első előford.	Családszám	Személyszám	% arány	Családnév	Első előford.	Családszám	Személyszám	% arány
330. Ruhlauter	1757	1	2	0,02	386. Talabér	1690	11	16	0,16
331. Sabrátsák	1691	1	1	0,01	387. Taller	1728	1	1	0,01
332. Sandi	1721	1	1	0,01	388. Tankó	1728	2	18	0,18
333. Sax	1697	1	1	0,01	389. Tankó alt. Veres	1726	2	2	0,02
334. Sági	1774	3	3	0,03	390. Tapótzai	1779	1	1	0,01
335. Sámuel	1749	1	1	0,01	391. Taródi	1690	7	11	0,11
336. Sándor	1691	4	6	0,06	392. Tasi	1701	1	1	0,01
337. Sári	1696	8	20	0,21	393. Teufel	1744	2	2	0,02
338. Sárosi	1734	12	35	0,36	394. Timosits	1716	1	1	0,01
339. Schiller	1714	2	2	0,02	395. Tislér	1715	2	3	0,03
340. Schindler	1778	3	6	0,06	396. Tóközi	1716	2	3	0,03
341. Schneller	1757	1	1	0,01	397. Tolnaj	1764	1	1	0,01
342. Schuhmacher	1772	1	1	0,01	398. Tomcsics	1719	2	2	0,02
343. Scriba	1691	17	39	0,40	399. Tompa	1696	73	116	1,21
344. Seratoris	1737	1	4	0,04	400. Torma	1718	1	1	0,01
345. Serf	1729	1	2	0,02	401. Tóth	1691	173	267	2,80
346. Siglin	1714	4	4	0,04	402. Tömböl	1754	6	18	0,18
347. Simaházi	1691	5	5	0,05	403. Tribe	1698	1	1	0,01
348. Simon	1698	40	60	0,63	404. Trstyszky	1766	3	3	0,05
349. Simovits	1713	1	1	0,01	405. Tulok	1722	2	2	0,02
350. Sipos	1691	14	14	0,14	406. Udvardy	1697	7	11	0,11
351. Solnai	1691	1	1	0,01	407. Varga	1690	63	97	0,97
352. Somogyi	1725	12	29	0,30	408. Vargyas	1698	1	1	0,01
353. Sós	1691	5	8	0,08	409. Vargyu	1712	10	14	0,14
354. Sovány	1749	2	2	0,02	410. Velikai	1717	16	31	0,32
355. Sölber	1691	1	1	0,01	411. Vince	1697	1	1	0,01
356. Sümegi	1771	10	17	0,17	412. Vissy	1690	8	10	0,10
357. Steinmetz	1691	1	1	0,01	413. Vitár	1762	4	13	0,13
358. Stellitz	1718	2	3	0,03	414. Vittek	1763	1	3	0,03
359. Stépek	1736	1	1	0,01	415. Vörös	1690	33	53	0,55
360. Strong	1698	1	1	0,01	416. Vurnots	1750	1	1	0,01
361. Süvegyvártó	1690	1	1	0,01	417. Wandlerin	1752	1	1	0,01
362. Szabó	1691	132	207	2,17	418. Wentzel	1724	3	4	0,04
363. Szakonyi	1717	8	14	0,14	419. Wermuth	1713	2	4	0,04
364. Szalay	1690	36	40	0,44	420. Wései	1749	5	16	0,16
365. Szanati	1755	6	12	0,12	421. Wikovits	1752	1	1	0,01
366. Szarka	1690	57	104	1,09	422. Wittniédy	1734	10	21	0,22
367. Számbt	1712	1	1	0,01	423. Wohlmuth	1752	1	1	0,01
368. Szántó	1690	10	10	0,10	424. Zsirai	1746	1	1	0,01
369. Szeder	1717	1	3	0,03					
370. Szekér	1756	22	41	0,42					
371. Szele	1698	2	2	0,02					
372. Szente	1689	1	3	0,02					
373. Székely	1690	5	25	0,26	425. Ajkas	1751	2	2	0,02
374. Szép	1719	3	3	0,03	426. Albert	1775	1	1	0,01
375. Szilágyi	1716	1	1	0,01	427. Alnos	1736	1	1	0,01
376. Szili	1691	21	22	0,23	428. Ambrózi	1735	1	1	0,01
377. Szilvagy	1715	12	26	0,27	429. Ambrus	1734	1	1	0,01
378. Szírek	1756	1	1	0,01	430. Angyal	1777	1	1	0,01
379. Szolyán	1736	1	1	0,01	431. Anos	1769	1	1	0,01
380. Szopori	1690	25	63	0,66	432. Antalovits	1753	1	1	0,01
381. Szőlősi	1772	1	1	0,01	433. Arndt	1766	1	2	0,02
382. Szutyor	1781	1	2	0,02	434. Artner	1690	1	1	0,01
383. Szücs	1691	4	4	0,04	435. Áts	1781	1	1	0,01
384. Szücs Tóth	1716	1	1	0,01	436. Ános	1760	2	4	0,04
385. Takács	1690	71	283	2,97	437. Ásós	1696	2	3	0,03

Nemeskér filiái

Családnév	Első előford.	Családszám	Személyszám	% arány	Családnév	Első előford.	Családszám	Személyszám	% arány
438. Babits	1712	1	1	0,01	494. Cari	1695	1	1	0,01
439. Badits	1751	1	3	0,03	495. Cáruly	1698	1	1	0,01
440. Bajusz	1689	1	2	0,02	496. Celler	1748	1	1	0,01
441. Baksa	1754	1	1	0,01	497. Conrad	1762	3	3	0,03
442. Balás	1771	1	1	0,01	498. Csakoris	1713	1	1	0,01
443. Balogh	1734	55	128	1,34	499. Csakoris Molnár	1697	1	1	0,01
444. Balonok	1741	1	1	0,01	500. Csapli	1775	3	4	0,04
445. Bandi	1751	1	1	0,01	501. Csábján	1777	1	2	0,02
446. Barits	1760	1	3	0,03	502. Csáfordi	1742	1	1	0,01
447. Bankó	1691	1	1	0,01	503. Csákvári	1780	1	1	0,01
448. Barabás	1738	1	3	0,03	504. Császár	1743	1	3	0,03
449. Baranyi	1766	1	2	0,02	505. Chakovits	1691	1	1	0,01
450. Barsi	1755	1	2	0,02	506. Cseh	1772	1	2	0,02
451. Barza	1735	1	5	0,05	507. Cserenyei	1717	1	1	0,01
452. Bartakovits	1781	2	2	0,02	508. Chermel	1692	3	6	0,06
453. Bartók	1770	1	1	0,01	509. Cseregi	1737	1	1	0,01
454. Bátsi	1769	1	1	0,01	510. Cséri	1714	13	40	0,42
455. Bálint	1713	4	6	0,06	511. Csérei Chintaria	1725	1	1	0,01
456. Bán	1691	3	29	0,30	512. Csiba	1696	1	8	0,09
457. Bárdoosi	1736	13	8	0,08	513. Csik	1691	1	1	0,01
458. Bedi	1762	4	7	0,07	514. Csirók	1756	1	1	0,01
459. Bentze	1746	1	1	0,01	515. Csói	1739	3	3	0,03
460. Beneji	1713	1	1	0,01	516. Csóka	1754	5	7	0,07
461. Benkő	1759	1	7	0,07	517. Csoknyai	1775	1	1	0,01
462. Bereallyi	1773	1	2	0,02	518. Csutka	1750	3	4	0,04
463. Berendi	1690	1	1	0,01	519. Csupor	1756	5	7	0,07
464. Borondi	1770	2	2	0,02	520. Csura	1730	2	2	0,02
465. Berényi	1697	12	14	0,14	521. Csyi	1692	1	1	0,01
466. Berkes	1763	2	2	0,02	522. Czegh	1780	1	1	0,01
467. Bernáth	1744	2	2	0,02	523. Czékovits	1691	1	1	0,01
468. Bélsék	1771	1	2	0,02	524. Czigler	1690	1	1	0,01
469. Bikall	1771	2	2	0,02	525. Czigli	1780	1	1	0,01
470. Bétes	1744	2	40	0,42	526. Czompó	1697	1	1	0,01
471. Biró	1767	2	2	0,02	527. Cziráki Kiss	1691	1	1	0,01
472. Bobai	1776	1	1	0,01	528. Deli	1692	1	1	0,01
473. Botskai	1738	1	1	0,01	529. Desel	1735	1	1	0,01
474. Boda	1696	1	1	0,01	530. Deső	1751	5	15	0,15
475. Borgát	1757	1	5	0,05	531. Degli	1762	1	1	0,01
476. Bohó	1761	1	4	0,04	532. Dészázi	1757	1	5	0,05
477. Bojtár	1691	3	2	0,04	533. Diószegi	1756	1	1	0,01
478. Boká	1690	1	1	0,01	534. Dobra	1697	2	3	0,03
479. Bokor	1750	5	25	0,26	535. Dóly	1755	3	5	0,05
480. Bordás	1755	1	2	0,02	536. Domokos	1764	1	2	0,02
481. Bors	1734	3	4	0,04	537. Donnokos	1759	1	2	0,02
482. Borsos	1738	2	2	0,02	538. Donnokos	1737	3	3	0,03
483. Botka	1691	1	2	0,02	539. Dormány	1741	4	4	0,04
484. Bödcs	1776	1	1	0,02	540. Döbrössy	1691	6	18	0,18
485. Bögöthi	1690	13	41	0,43	541. Dömötör	1755	2	5	0,05
486. Böhm	1762	2	3	0,03	542. Dömötör	1692	1	1	0,01
487. Bömer	1779	1	1	0,01	543. Dör	1692	1	1	0,01
488. Bójtós	1774	1	1	0,01	544. Dugovits	1774	1	1	0,01
489. Bőrczaki	1691	1	1	0,01	545. Dyell	1774	1	1	0,01
490. Brückenanu	1750	1	1	0,01	546. Ehardt	1757	1	1	0,01
491. Budai	1713	1	1	0,01	547. Edelmann	1777	1	2	0,02
492. Burghart	1767	1	1	0,01	548. Edlinger	1757	1	1	0,01
493. Büglin	1750	1	1	0,01	549. Edvi	1767	1	1	0,01

Családnév	Első előford.	Családszám	Személyszám	% arány	Családnév	Első előford.	Családszám	Személyszám	% arány
550. Enders	1750	2	14	0,14	604. Gyalokai	1772	1	2	0,02
551. Ensel	1696	2	5	0,05	605. György	1691	5	7	0,07
552. Eördögh	1763	1	1	0,01	606. Gyurácz	1752	6	8	0,08
553. Erdmann	1774	1	1	0,01	607. Habermayer	1781	1	1	0,01
554. Erhard	7773	2	3	0,03	608. Hajba	1753	7	11	0,11
555. Etényi	1734	15	26	0,27	609. Hajmási	1758	3	4	0,04
556. Fazekas	1724	5	23	0,24	610. Hajnóczy	1778	1	1	0,01
557. Feichtinger	1760	2	2	0,02	611. Hajperger	1774	1	2	0,02
558. Fejér	1690	12	31	0,32	612. Hantó	1734	11	27	0,28
559. Fekete	1690	19	33	0,34	613. Hatos	1735	1	1	0,01
560. Fölket	1773	1	2	0,02	614. Helbing	1782	1	1	0,01
561. Fercher	1758	2	2	0,02	615. Helyes	1750	1	1	0,01
562. Fest	1778	1	1	0,01	616. Hényei	1756	1	1	0,01
563. Férdecz	1692	1	1	0,01	617. Hényi	1740	1	1	0,01
564. Fichtner	1760	4	16	0,16	618. Hentsei	1741	3	4	0,04
565. Ficsik	1759	1	1	0,01	619. Hertzeg	1765	2	3	0,03
566. Filep	1746	12	14	0,14	620. Hetyéssi	1752	12	19	0,19
567. Finkovits	1743	1	1	0,01	621. Hídeg	1689	6	8	0,08
568. Fleischhacker	1760	2	2	0,02	622. Hima	1746	5	12	0,12
569. Foki	1690	2	2	0,02	623. Hipflein	1744	1	1	0,01
570. Forster	1780	1	1	0,01	624. Hiszli	1690	1	1	0,01
571. Frantsits	1751	1	3	0,03	625. Hoffmann	1759	4	5	0,05
572. Frantsits (Wrantsits)	1758	1	2	0,02	626. Hofstetter	1756	2	2	0,02
573. Frisch	1760	1	1	0,01	627. Holcz	1772	1	2	0,01
574. Fugh	1781	1	1	0,01	628. Horpátsi	1756	1	1	0,01
575. Fuhr	1760	1	1	0,01	629. Hós	1761	1	1	0,01
576. Füleki	1746	1	1	0,01	630. Hóbe	1755	2	3	0,03
577. Fürst	1770	1	1	0,01	631. Hős	1755	1	2	0,02
578. Gáts	1691	1	1	0,01	632. Hrabovszki	1781	1	1	0,01
579. Gánt	1690	2	2	0,02	633. Huber	1780	1	1	0,01
580. Gáspár	1715	1	1	0,01	634. Huiz	1712	1	1	0,01
581. Galambos	1690	2	2	0,02	635. Hundlinger	1750	1	1	0,01
582. Gebhardt	1773	3	3	0,03	636. Itzés	1736	1	1	0,01
583. Getseni	1751	1	1	0,01	637. Idl	1752	1	1	0,01
584. Gayer	1766	1	7	0,07	638. Illyés	1759	2	7	0,07
585. Geltz	1779	2	2	0,02	639. Illés Stipők	1728	1	1	0,01
586. Gerber	1781	1	1	0,01	640. Imre	1698	1	1	0,01
587. Gerberin	1779	1	1	0,01	641. Imrovits	1736	1	1	0,01
588. Gergye	1736	2	2	0,02	642. István deák	1692	1	1	0,01
589. Gerhaizer	1739	6	12	0,12	643. Iván	1762	5	15	0,15
590. Gértzei	1768	1	2	0,02	644. Jakab	1691	1	2	0,02
591. Godáts	1745	8	16	0,16	645. Jahn	1744	1	3	0,03
592. Görgey	1754	1	1	0,01	646. Jakala	1763	1	1	0,01
593. Gömöry	1775	1	2	0,02	647. Jarevits	1734	1	1	0,01
594. Göndötzy	1779	1	1	0,01	648. Jó	1739	6	21	0,22
595. Gönye	1781	1	1	0,01	649. Jobbágyi	1752	3	4	0,04
596. Görbitz	1739	9	14	0,14	650. Jorlgel	1766	1	1	0,01
597. Gregor	1755	5	6	0,06	651. Jós	1742	9	22	0,23
598. Grétzy	1738	7	19	0,19	652. Kabovits	1757	1	2	0,02
599. Grim	1778	1	1	0,01	653. Kajdotsi	1753	1	1	0,01
600. Gróff	1735	18	22	0,23	654. Kajtár	1690	7	7	0,07
601. Grüss	1750	1	8	0,08	655. Kalkovits	1774	1	1	0,01
602. Gutrider	1751	1	1	0,01	656. Kalmár	1774	1	4	0,04
603. Gyalasits	1697	1	1	0,01	657. Kapor	1780	1	2	0,02
					658. Kartsai	1754	1	1	0,01

Családnév	Első előford.	Családszám	Személyszám	% arány	Családnév	Első előford.	Családszám	Személyszám	% arány
659. Kanner	1752	2	2	0,02	715. Ludert	1760	1	1	0,01
660. Katonyi	1741	1	1	0,01	716. Ludwig	1771	1	1	0,01
661. Kábor	1780	1	1	0,01	717. Lumpberger	1763	1	1	0,01
662. Kánán	1690	1	2	0,03	718. Mag	1763	1	1	0,01
662. Kántor	1740	1	2	0,02	719. Magyari	1771	1	1	0,01
664. Kebelei	1745	8	17	0,17	720. Mátyás	1696	1	1	0,01
665. Kerepesi	1750	3	6	0,06	721. Mari	1750	1	1	0,01
666. Kereszturi	1729	1	1	0,01	722. Masznyák	1742	1	1	0,01
668. Kéthelyi	1774	1	1	0,01	723. Mátyás	1756	1	1	0,01
669. Knöföflin	1770	1	1	0,01	724. Medve	1691	1	1	0,01
670. Koizer	1719	1	1	0,01	725. Mentis	1734	1	1	0,01
671. Korsi	1778	1	33	0,34	726. Mendöl	1756	3	30	0,31
672. Kotsis	1690	12	15	0,15	727. Menyhárt	1756	4	4	0,04
673. Kolonts	1777	1	1	0,01	728. Mesteri	1698	1	1	0,01
674. Komát	1759	1	3	0,03	729. Meszes	1778	1	1	0,01
675. Komlósi	1697	1	1	0,01	730. Mező	1765	1	1	0,01
676. Komáromi	1774	2	2	0,02	731. Mhátsi	1752	1	1	0,01
677. Kondor	1759	1	1	0,01	732. Mihály	1761	1	2	0,02
678. Kosa	1761	1	1	0,01	733. Miklósi	1764	14	21	0,22
679. Köbli	1741	1	1	0,01	734. Miltei	1765	1	1	0,01
680. Költsei	1766	1	3	0,03	735. Mirnus	1743	1	1	0,01
681. Köntöves	1774	2	2	0,02	736. Mihátsits	1748	1	1	0,01
682. Köntöves tizedes	1750	2	2	0,02	737. Mód	1772	1	1	0,01
683. Kőrös	1759	3	3	0,03	738. Mogyorósi	1751	8	19	0,19
684. Kraujzáros	1695	2	2	0,02	739. Moritz	1737	7	2	0,12
685. Krakker	1760	3	5	0,05	740. Müller	1762	3	15	0,15
686. Kramarits	1692	1	1	0,01	741. Müllner	1763	1	1	0,01
687. Krapelz	1690	1	1	0,01	742. Nátrai	1750	1	2	0,02
688. Krausz	1773	1	1	0,01	743. Nérey	1757	1	1	0,01
689. Kriszján	1779	1	2	0,02	744. Odor	1712	1	1	0,01
690. Križbányi	1780	1	1	0,01	745. Oertel	1771	1	1	0,01
691. Kubovits	1759	1	2	0,02	746. Oepel	1759	1	2	0,02
692. Kultsár	1690	3	8	0,08	747. Orbán	1695	23	47	0,49
693. Kulmon	1760	1	1	0,01	748. Orzsi	1743	1	1	0,01
694. Kusonits	1766	2	2	0,02	749. Osbáth	1751	7	15	0,15
695. Kuri	1691	1	2	0,02	750. Ostfiri	1757	3	3	0,03
696. Kühn	1773	2	4	0,04	751. Öri	1690	3	6	0,06
697. Laimveset	1749	1	1	0,01	752. Ösze	1741	1	1	0,01
698. Laki	1771	1	1	0,01	753. Patsai	1752	1	3	0,03
699. Landlein	1765	1	1	0,01	754. Pados	1769	1	1	0,01
700. Laszkaí	1736	1	1	0,01	755. Pajtiás	1742	1	2	0,02
701. László	1740	2	2	0,02	756. Pajer	1739	1	1	0,01
702. Legdlin	1758	1	1	0,01	757. Palatin	1780	2	3	0,03
703. Levgdlin	1756	1	1	0,01	758. Panéker	1771	1	1	0,01
704. Leit	1742	1	1	0,01	759. Parapatits	1762	1	2	0,02
705. Lehrer	1775	1	2	0,02	760. Parokai	1766	1	1	0,01
706. Lentz	1768	1	1	0,01	761. Patonai	1781	1	1	0,01
707. Lepossa	1762	1	1	0,01	762. Páis	1714	1	2	0,02
708. Lepota	1754	1	1	0,01	763. Pálfi	1761	2	2	0,02
709. Lernerin	1774	1	1	0,01	764. Pámer	1778	1	1	0,01
710. Lénher	1770	1	1	0,01	765. Pápista	1748	1	2	0,02
711. Lipits	1746	2	2	0,02	766. Pásztor	1746	1	2	0,02
712. Lovasits	1750	1	1	0,01	767. Pásztori	1691	1	1	0,01
713. Lóke	1760	2	8	0,08	768. Péter	1760	1	2	0,02
714. Lóhrntz	1740	10	16	0,16					

	Első előford.	Családszám	Személyszám	%arány
Családnév				
769. Petzöli	1738	1	1	0,01
770. Peresztögi	1737	8	8	0,08
771. Persi	1690	1	2	0,02
772. Petericz	1690	1	1	0,01
773. Petes	1739	3	8	0,08
774. Pető	1735	9	20	0,21
775. Péznes	1741	7	15	0,15
776. Péter	1738	1	1	0,01
777. Péterfi	1738	9	19	0,19
778. Philiari	1690	1	1	0,01
779. Pigeálai	1746	1	1	0,01
780. Pilis	1712	1	1	0,01
781. Pirger	1736	1	1	0,01
782. Pirti	1742	1	1	0,01
783. Pistre	1771	1	1	0,01
784. Pirofí	1769	1	1	0,02
785. Plechl	1761	1	2	0,02
786. Pohner	1774	1	1	0,01
787. Pohl	1778	1	1	0,01
788. Polátsík	1767	1	1	0,01
789. Polgár	1753	1	1	0,01
790. Pollák	1714	1	1	0,01
791. Polot	1714	1	1	0,01
792. Polyák	1690	1	1	0,01
793. Poszner	1773	1	1	0,01
794. Porládonyi	1773	1	1	0,01
vendéfgadós				
795. Pongács	1692	2	2	0,02
796. Pontyos	1696	1	1	0,01
797. Posgai	1697	1	1	0,01
798. Polyondy	1750	4	4	0,04
799. Pötz	1696	2	2	0,02
800. Pruzschat	1758	1	1	0,01
801. Pruzsinszki	1779	1	1	0,01
802. Pungor	1740	2	3	0,02
803. Purgács	1689	1	1	0,01
804. Rajki	1763	1	1	0,01
805. Reinhardt	1756	1	1	0,01
806. Ruach	1760	1	2	0,02
807. Ratszner	1717	1	1	0,01
808. Ravasits	1749	1	1	0,01
809. Rádlí	1731	1	1	0,01
810. Rácz	1696	16	29	0,30
811. Regovits	1719.	1	1	0,01
812. Remete	1755	1	8	0,08
813. Répási	1756	4	5	0,05
814. Révsi	1756	1	1	0,01
815. Riedl	1760	1	1	0,01
816. Rohonczy	1779	1	1	0,01
817. Rosta	1761	1	2	0,02
818. Ruzsnyák	1742	1	2	0,02
819. Rühm	1765	4	4	0,04
820. Sábján	1740	1	1	0,01
821. Sall	1772	3	3	0,03
822. Sandnerin	1774	1	1	0,01
823. Sarródi	1759	2	2	0,02

	Első előford.	Családszám	Személyszám	%arány
Családnév				
824. Saxländer	1755	1	1	0,02
825. Sági Mészáros	1740	1	2	0,02
826. Sági Pék	1746	1	2	0,02
827. Sáska	1750	1	2	0,02
828. Schein	1761	1	1	0,01
829. Scheinbeck	1773	1	2	0,02
830. Schmetz	1765	1	1	0,01
831. Schopflin	1750	2	2	0,02
832. Schreiter Jäger	1750	1	1	0,01
833. Schreibstana	1751	1	1	0,01
834. Schuler	1770	1	1	0,01
835. Schuler	1766	1	1	0,01
836. Schultiz	1763	1	1	0,01
837. Schuster	1760	1	3	0,03
838. Schwertnerin	1761	3	3	0,03
839. Sebestyén	1696	2	3	0,03
840. Sellaer	1745	1	1	0,01
841. Senye	1695	3	5	0,05
842. Sepkin	1740	1	1	0,01
843. Serpély	1738	33	87	0,91
844. Serpili	1749	2	2	0,02
845. Sellyei	1697	1	1	0,01
846. Siga	1774	1	1	0,01
847. Simonyák	1735	31	92	0,96
848. Sipkovits	1764	2	5	0,05
849. Smedlbus	1756	2	2	0,02
850. Sályom	1781	1	1	0,01
851. Somradin	1771	1	1	0,01
852. Sorok	1755	1	1	0,01
853. Sótöny	1691	1	1	0,01
854. Sömbörgő	1760	1	1	0,01
855. Speklin	1762	1	1	0,01
856. Spisits	1690	2	2	0,02
857. Spittinger	1775	1	1	0,01
858. Straner	1780	1	1	0,01
859. Stanis Varga	1690	1	1	0,01
860. Stettner	1773	1	1	0,01
861. Stigler	1750	1	1	0,01
862. Stockinger	1773	1	1	0,01
863. Stovits	1735	1	1	0,01
864. Stojár	1692	1	1	0,01
865. Stubál	1758	1	1	0,01
866. Sukorai	1773	1	1	0,01
867. Szajbold	1778	1	2	0,02
868. Szakáts	1734	5	9	0,09
869. Szakos	1780	1	1	0,01
870. Szalóky	1752	1	1	0,01
871. Szanyi	1736	1	2	0,02
872. Szák	1769	1	1	0,01
873. Szedenits	1735	7	21	0,22
874. Szekeres	1753	3	6	0,06
875. Szelecki	1759	1	1	0,01
876. Szelestei	1779	1	1	0,01
877. Szelesti	1716	1	1	0,01
878. Szemeney	1692	13	24	0,25
879. Szendi	1777	1	1	0,01

Családnév	Első előford.	Családszám	Személyszám	%arány	Családnév	Első előford.	Családszám	Személyszám	%arány
880. Szent-Balázs	1750	1	1	0,01	919. Thürer	1751	1	3	0,03
881. Szenyiti	1691	1	2	0,02	920. Ujvári	1698	1	1	0,01
882. Szeremlei	1742	1	1	0,01	921. Ungert	1749	7	7	0,07
883. Szetej	1778	1	1	0,01	922. Unterecker	1773	1	6	0,06
884. Szetin	1691	1	1	0,01	923. Vagdat	1753	2	2	0,02
885. Szetsődi	1749	1	1	0,01	924. Vajda	1750	2	3	0,03
886. Széles	1759	1	2	0,02	925. Vali	1780	1	1	0,01
887. Szigeti	1690	17	51	0,53	926. Vas	1752	1	1	0,01
888. Szijjártó	1690	6	7	0,07	927. Vasas	1698	1	1	0,01
889. Szilvási	1758	6	6	0,06	928. Vatskó	1756	3	4	0,04
890. Szita	1774	1	1	0,01	929. Vági	1766	2	2	0,01
891. Szitás	1755	1	1	0,01	930. Válit	1771	1	2	0,02
892. Sztrokay	1750	3	6	0,06	931. Várallyai	1757	2	6	0,06
893. Tamaska	1717	15	41	0,43	932. Vári	1764	1	1	0,01
894. Tamás	1774	2	2	0,02	933. Vártok	1756	1	3	0,03
895. Tatay	1750	12	28	0,29	934. Vég	1776	1	1	0,01
896. Tábor	1734	1	1	0,01	935. Vétsi	1749	1	1	0,01
897. Tautzer	1774	1	1	0,01	936. Vidos	1760	5	6	0,06
898. Tálás	1759	1	7	0,07	937. Vigh	1690	1	1	0,01
899. Tápi	1759	2	5	0,05	938. Vinkovits	1742	1	1	0,01
900. Ték	1757	5	9	0,09	939. Viola	1690	1	1	0,01
901. Tiba	1736	1	1	0,01	940. Vonyák	1744	1	1	0,01
902. Tild	1750	1	1	0,01	941. Vynér	1780	1	1	0,01
903. Timár	1744	3	4	0,01	942. Wernik	1770	1	1	0,01
904. Tindlin	1752	1	1	0,01	943. Wildeisz	1771	1	1	0,01
905. Tisztapatak	1745	3	11	0,11	944. Winkler	1778	1	1	0,01
906. Tompos	1763	1	1	0,01	945. Wölfel	1777	1	1	0,01
907. Tongrafer	1697	1	1	0,01	946. Würzbach	1766	1	3	0,03
908. Tordai	1758	1	1	0,01	947. Zatreih	1757	1	1	0,01
909. Tornyos	1768	1	9	0,09	948. Zábrák	1751	4	5	0,05
910. Tótosy	1690	1	1	0,01	949. Záki	1767	3	3	0,03
911. Tömés	1717	1	1	0,01	950. Zámbo	1734	1	1	0,01
912. Török	1690	6	13	0,13	951. Zeberin	1750	1	1	0,01
913. Tötösy	1755	1	1	0,01	952. Zelles	1756	1	1	0,01
914. Tózsér	1714	1	1	0,01	953. Ziegl	1690	2	3	0,03
915. Trombitás	1697	1	1	0,01	954. Zveiter	1766	1	2	0,02
916. Trotja	1697	1	1	0,01	955. Zsebők	1760	5	6	0,08
917. Tungos	1761	2	9	0,09	956. Zsebők (Sebők)	1741	1	7	0,07
918. Turopoldi	1738	1	1	0,01					

Az anyakönyvi bejegyzések elsősorban egytagú családneveket tartalmaznak. Kettős családnevek: Ágoston Csizmadia, Ágoston Szűcs, Baranyai Barbél, Bendi Csizmadia, Csite Molnár, Csizmadia Horváth, Fábján Kovács,

Horváth Varga, Lendvai Szabó, Lövei Szabó, Mesterházi Nagy, Mihály Kovács, Németh András, Németh Csizmadia, Németh Márkus, Németh Molnár, Pátzki Szabó, Pál Takács, Pettyes Takács, Szűcs Tóth, Tóth Pásztor, Tóth Menár (Németh Molnár), Tubok Takács, Udvardi Takács.

A kettős nevek kombinációjában a legtöbbször a foglalkozásnév szerepel különféle összefüggésekben.

Kétféle nevű családok: Batori vel Tóth, Borgátai vel Nyirő, Kiss vulge Molnár, Kovács aliter Ihász, Kovács aliter Pesta, Molnár aliter Halász, Németh vel Burher, Szabó alias Nagy, Szakonyi aliter Varga, Magyar, Tóth aliter Velikai, Varga aliter Horváth, Varga aliter Magyar. A kombinációkban itt is a foglalkozásnév került előtérbe.

A táblázatban összesen 955 családnév szerepel. Az 1—423. feltüntetett családok vagy Nemeskéren laktak, vagy szoros rokoni kapcsolatban állottak nemeskéri családokkal. A 424—955. terjedő családok viszont a nemeskéri artikuláris gyülekezet leány-egyházközségeiben és szórványaiban fellelhető olyan családok, melyek nincsenek rokoni kapcsolatban az előbb említett nemeskéri családokkal. A két névsor között alapvető különbség a családtagok számában rejlik. A nemeskéri családok és rokonaik nagy létszámúak, a filiák családjai pedig a legtöbbször egy családtaggal, vagy néhány kivételt nem tekintve jóval 10 fön aluli családtag-létszámmal vannak képviselve.

Az első előfordulás éve valamennyi családnak az anyakönyvekben először felbukkanó tagját jelzi. Sokszor az utolsót is, mert igen sok családnév mind-össze egyszer fordul elő.

A „családok száma” rovatban a rendelkezésre álló leszármazási táblázatokat követtük. Tekintettel azonban arra, hogy az anyakönyvezés ebben a korban még sokban hiányos volt, ezek az adatok teljesen megbízhatóknak nem tekinthetők. Más forrásból tudjuk pl., hogy a Hetey, Csaplovits, Simonyák, Mesterházi stb. családok egyetlen törzset alkottak, a kétségtelen családi összetartozás azonban az anyakönyvekből mégsem állapítható meg. Mivel a családok száma csak megközelítő pontosságú, összehasonlításra kevésbé alkalmas, százalékos számítást sem közöltünk. Ha azonban valaki mégis fontosnak tartaná a fenti százalékokat, azok a fenti táblázat alapján könnyen kiszámíthatók.

A családtagok, személyek számát és százalékát tekintve a családnál 50 családtag fölött nagy létszámú, 10—50 családtag között közepes létszámú és 10 családtag alatt kis létszámú családokról beszélhetünk. Ennek megfelelően a családnevek gyakorisága a nagy létszámú családoknál a legnagyobb. Tekintettel arra, hogy a táblázatból könnyen kiemelhetők a gyakoriságra vonatkozó adatok, itt csupán a leggyakrabban előforduló családneveket említjük gyakoriságuk sorrendjében. Horváth (7,39%), Németh (5,60%), Nagy (4,68%), Kiss (3,46%), Takács (2,97%), Mesterházy (2,83%), Tóth (2,80%), Kovács (2,77%), Szabó (2,17%), Molnár (2,05%), Ágoston (2,02%), Balogh (1,34%), Tompa (1,25%), Szarka (1,09%), Varga (1,02%), Simonyák (0,96%), Seregély

(0,91%), Mesterházi Nagy (0,74%), Király (0,73%), Szopori (0,66%), Simon (0,63%), Hetyey (0,61%), Mészáros (0,57%), Vörös (1,55%), Luka (0,53%), Szigeti (0,53%), Halász (0,52%),

HERÉNYI ISTVÁN

Kórógyi szójegyzék*

l^obítou létra: F^onszálát à mácská à l^obítoun à pádrá.

l^obítoufok létrafok.

l^obou l^op, élő sár: Á l^obou élöü saor, à teteje keminek l^ocik, hà rálépöl, belészákadol. Belészákátám à l^o-bouhá.

l^obous vizenyös, süppedékes hely, l^op.

l^odik 1. deszkából készült csónak. 2. a varrógép hajója.

l^ofátyol 1. mohón iszik (a kutya): L^ofátyol à kutyó. 2. mohón eszik: Sokát l^ofátyolol, nem márád simisè à kicsi gyeröknek. 3. sokat beszél, fecseg: Mindég l^ofátyol, sohäsè fogi bé à száját.

l^ogzi lakodalom: Hou^on^op m^onyünk à l^ogzibá.

l^ogy puha, friss: L^ogy kinyérke máort^ost főzünk.

l^ohinyá gyenge (Haraszi): L^ohiny^on dágzád à kál^ocsot.

l^okát sera: Sz. H^olgás, m^or l^okátot téiszök à szá^odrá! Nr. Hà váláhol bé ákársz m^oni, ákármivel bé v^on zá^or^o, keresni k^o tekenyöüs béika toj^ost, kicsi f^okat k^o ebügdösni à

fe^odbe à toj^os körü, ú húsz centi mágsró béfonni veszőüve (ákarh^ojà veszőüve), ot k^o h^onni, mindön g^oszsz^ol^ot m^ok k^o figyelni, eszedbe k^o tártáni. E^ogyün à tekenyöüs béika, nem bir à toj^os melé m^oni, osztá emén, hoz egy g^oszsz^ol^ot, av^o m^og-érinti, öszedül à kerütté^os körülötte, ki k^ol m^oni, ászt az egy g^oszsz^ol^ot m^okeresnyi, à tenyerigbe à b^or alá húzni. Hà váláhová bé ákar m^oni, csak ráté^osz^o à zá^or^o, és kinyilik.

l^okodalom esküvő: M^om^o áttok el à bornyút, P^oprik^oojék v^otték m^og à l^okodalomrá. Sz. L^okodalom ágg^od^olom. N^ogy l^okodal^omát csápták. Nr. Csak összel tartják, illetve tartották a lakodalmakat újévig, de karácsonykor soha sem volt, hogy rendesen lehessen megülni a karácsonyt. Farsangban ritkán lakodal-maznak.

l^okos 1. idegenből, más vidékről be-költözött (személy). 2. idegentől eltanult (dolog): Ó, l^okos ételcse az!

l^oksá kerek lángos: F^oinom l^oks^oot s^otök k^onnék, csá máragyon ét! Nr.

*Vö. MNyj. XI, 95—102; XIII, 156—60; XIV, 104—8.

Kenyértésztából kemencében, kenyérsütés után sűtik, még forrón megkenik lúdzsírral és úgy eszik. De zsírban is ki lehet sütni.

lâksâ kâptusz a medvetalp nevű kaktuszfajta.

lâmpâ kutyatej.

lâmpâos lámpa: *Gyúcs mēg â lâmpâost, me igôn sűtētî vâ. Sz. Lâmpâos, öregâpâod csâompâos. Nr. A lâmpâs részēi: Űveg benē â petrôli, sróf â kâlâpâ, bene â bêlî, râjtâ â cilindēr; lâmpâos hâotâ, â kerek lâp, zâkâsztoujâ.*

lâmpâos vērâog gyermeklâncfű.

lâmpâvērâog kankalin.

lâonc Kette. **Nr.** *Â szenēs hâozbâ âz âknâobul lógot le â lâonc â szēin fôlôt, ârà âkâsztotâog â bâkrâocot. Szoktâk bene â vizet melegűteni, â pēirâot feözni â disznâknâk. Âki hâlâosz vojt, â hâllevet is szoktâ bene feözni.*

lâoncâfû petrencerúd: *Kētî rûdon vitēik fēn â kâzârâ â szâlmâot, eszt â kēt-hâorom meter hoszi rûdât lâoncâfûnâk mondik. Ezē vertik â rozsôt is.*

lâoncos ördög káromkodásban: *Vigye el â lâoncos ördög!*

lâoncsâ lány (az öregek nyelvében, ma kedveskedéskor használják): *Ējüt hozâom ez â lâoncsâ, âgyâk neki könyvet. Nr. Ha â lânyt kihâzasítottâk, többē nem volt keresnivalôja otthon, hacsak jószântukból nem adtak még neki valamit. Általâban belsôségből, házból nem kapott â lány.*

lândît kis tüzet gyűjt: *Lândîtolt ety kicsi tüzet? Bêlândîtok â kemincēbe.*

lângyît langyosít: *Lângyîcs êk kicsi viszkēt.*

lâonsâog 1. lányvolta valakinek. 2. *lánykori idô: Âz êin lâonsâog üdôim-be nem ú vojt.* 3. *szűzesség: Ēvesztetem â lâonsâogomât.*

lânyhâ enyhe: *Lânyhâ üdôjî vâ. Lânyhâ êssôjî êsik.*

lâonynēiv~lâonnēiv~lâonsâogi néiv *lánykori név. Nr. A fejfâkon a férjes asszonyoknak csak a lánykori nevűket írtâk fel, mert az asszonyokat általában csak a lánynevük szerint említik.*

lâp 1. kisebb mélyedés (melyben víz gyűlik össze): *Â lâbbâ vâ êk kicsi víz.* 2. lapos része valaminek: *Â kâszâ lâpjâ mēgrozsdâosodot.* 3. *Karte: Egy lâprâ írtâm neki üdvözletôt.*

lâpickâ lapocka: *Â disznou lâpickâoja igôn nâgy vojt.*

lâpil lapul: *Â nyûl â bokorbâ lâpil. Lâpilnâom, de kilâocok â bokorbû.*

lâpis 1. lapály: *Mit vessônk odâ â lâpizsbâ?* 2. lapos: *Lâpis hâsâ vâ â morhâonâk. Sz. Lâpisokât pislânt.*

lâpítou csendes, hallgatóg: *Ez â lâon ojà lâpítou, mindig hâlgât.*

lâpu arcticum. **Nr.** *Akinek meggyűlik â lâba, keze, lapunak â levelét kell rá tenni, de cserélgetni kell, hogy kihúzza â gennyet. A vastag eret meg kell törni, zsírral megkenik â levelet, râborítják â gennyes helyre és jól rá kell lapogatni.*

lâpuvērâog tavirózsa.

lârfû maszk: *Lârfû vâ âz ârcukon â mâskârâoknâk.*

lâot sieht: *Lâoti âom â kocsirul. Mint-hâ mâs lâotânâom, minthâ mâs vônék velik. Sz. Szükségôt lâot. Vendēigûl lâot.*

- látykol* lefetyel (a kutya): *Éty-ketöi látykoli á levét, áz ecetös levét.*
- lázong* 1. izeg-mozog: *Á vendéigök má oja igön lázongának, ménéinök.* 2. zajong, forröng: *Mindönfele lázongának á dejäökök.*
- lázosáfa* 1. a tűzhely felett rézsútosan levert karó (ezen lóg a bakrács). 2. a kemence szája elé függőlegesen bevert két karó, amelyekre keresztbe tesznek egy botot; ezen szárítanak.
- lázosáláonc* a lázsafáról lelógó lánc (amelyen függ a bakrács).
- lázsnák~lázsnok* kecskeszörből készült pokróc. **Nr.** Vastag és színes volt. Ezzel takaróztak dunyha helyett. Ha kiszakadt a mellék, elbontották az egészet, és újból megszőtétek. Ha már nem lehetett vele takarózni, lópokróc lett belőle.
- le* herunter: *Nagy le vån á Körömcséibe á háozik.*
- leáltát* elolt, kikapcsol: *Leáltati á láompáost, nem láotok.*
- leándör~leändör* oleander: *Ütetem leándort.*
- leáonsäog* szüzesség. **Nr.** Mikor a menyasszony felszáll a kocsira, szétép egy kis rozmaring koszorút, a vőlegénye csizmájának a szárába dugja. Ez azt jelenti, hogy az övé a lánysága.
- lebög* lebeg: *Csak ú lebögöt á hája á szélbe.*
- lebút* 1. lefed: *Búcs le á földöivē áz ételt. Lebútota cërpujävā á pogáocsi-käot.* 2. bevon, beborít: *Mine vån lebútál á fälu feketéivē?*
- lebugyánt* víz alá buktat: *Lebugyántot á víz alá engöm á Válkoubá förödés közbe.*
- lebújt* leborít: *Lebújcsok táonyéirü á käläocsot.*
- lebük* leszúr: *Lebükömáz á ogást á feöd-be.*
- lecséipöl* elcsépel: *Lecséipöltük á gäbönäot másináová.*
- lecsiget* 1. leint: *Csigesën le, në beszéjök anyit.* 2. csitítgat: *Álik tutám lecsigetni eszt á Julit, fojton-fürt sirt.*
- lecsipkod* lecsipked: *Mindig äkäri lecsipkonni a szölöüt, de nēm engesük.*
- lecsúfit* leszid: *Lecsúfiti, de csäk oja igön ros.*
- lecsúszlát* lecsúsztat.
- leen* legyen
- leeröget* leeresztget: *Á vëräog nyäoron leerögeti á leveléit.*
- lefäkäd* leszakad: *Ne mëny ärä á jéigre, mäj me lefäkäd.*
- lefoszol* lefoszlik, leomlik: *Lefoszol á kázál, ne rägä úgy!*
- lefög* libeg, lobog: *Csäk ú lefögöt räjtä á szoknya, ú lesováonyodot.*
- legántat* gödrös úton färadtan elmenni valahova messze: *Nem gántássonk le odä Dezsöüjék.*
- legeléib* legelőször: *Legeléib csinyäojok mëg äz ételt.*
- legelsöübe* legelőször: *Legelsöübe á koväozbä téigyönk á kezdetlen viskëibül. Mëg äki legelsöübe is behosztä á fälubä eszt a rüt gázät!*
- legéin* nőtlen fiatalember. **Sz.** *Á legéin mindig legéin, äkärhojä. Ezek nēm legéinyök, hänëm lepéinyök.*
- legéinséig* 1. legények: *A legéinséig vásäornäp déilitü ä kocsmäobä mënt vägy jäocot.* 2. legényi állapot: *Mëgüntä á fija legéinséigit, keresöt nëki ässzont.*

lekkiváolt leginkább.
 legutou̇ legutolsó: *Mí vou̇tunk à leg-
 utou̇k, nēm is káptunk mozijegyöt.
 Legutou̇ vágombá újjon, onán nēm kö
 kiszáolni.*
 legzsir arckrém. **Nr.** Az első világhá-
 ború óta használják.
 léigy musca domestica. **Sz.** *Legyék, nē
 légyetök!*
 legyeszködik a jószág a farkával hajtja
 magáról a legyet: *Legyeszködik à
 jouszàog, èssöü lész.*
 lehengörgöüiz hengeredve legurul: *Le-
 hengörgöüizöt à kázálrul.*
 lehentörget hengerrel végigmegy az
 elvetett búzán.
 hordozou̇ láonc 1. nagy lánc, amivel
 a hasábfákat szállításkor átkötik.
 2. vontató **lánc**: *À hordozou̇ láoncà
 kötik à másináot à kocsi utà.*
 lehordoz boronál: *Le kēl hordozni,
 lehentörgetni à buzikàot.*
 lehüssül lehül: *Ojá melegöm vou̇t, ede
 üttem àz àornyigbà osztà lehüssültem.
 Lehüssül àz üdöü, fív à szél.*
 léijà dugó (hordóé).
 lejszà lészà (hálófajta).
 lekonyil lekonyul, elhervad: *Öntözd
 még ezeket à pàláontàokot, me mind
 lekonyilták.*
 lököd lökdös: *Mine löködöl, mine vá-
 gyol rosz?*
 léil vmi baja van: *Nēm tudom, mi
 léil.*
 léilökszēm gyöngyszem.
 lencse orvum: *Síröü lencsét feözök
 gömböcē.*
 lengedöz fújdogál: *Lengedöz à szél,
 nincs ojá melég.*
 léinija~léinija 1. dülő: *Àz okoszfálvi
 léinijàobà tálàlkosztám bácsival.* 2. dű-
 löút: *Àlsou̇ léinijàon mēnyünk, à ko-*

csi nēm ráozoüdik.
 lentet kezét lóbalja menés közben:
Ányirá lentet, miko méin.
 lēmveräokszömü kékszemü.
 leoboräol megabál: *Belététék à hálüt
 ècs cseréiptäolbà, äkkó jou̇ leoboräo-
 täok.*
 leócsil megolesul, olcsó lesz: *Leócsilt
 à ruvã.*
 lepēt 1. nagy darab: *Hà ekéiznek, ú
 szákád fēn à feöd lepēdbe. Nagy
 lepētögbē fejlik le à kérge, hējã à
 fäonák. Sz. Jou̇ nagy lepēt fūleji
 vännák.* 2. lép: *À méivek à lepēdbe
 rákik à méizet.*
 lepētös méiz lépes méz.
 leplēinöl pléhvel befed.
 leppöget csak nagyjából sulykolja a ru-
 hát: *Nēm mos rēndössē, csak leppö-
 geti.*
 leräkodou̇zik lerak, letesz: *Leräkodou̇-
 zik à hálüt (leereszti maga mellé a
 kezét).*
 lerügäol lerugdos: *Lerügäolom à tälüt
 à dūnhäobà és csäk à búrivē tákärou̇-
 zok.*
 leshetlen türelmetlen: *Tē Rebekcsã,
 ojä leshetlen vägyol, nēm gyözöd
 kíväorni àz üdöüt.*
 lesímút lesimít: *Lesímüti à hájãot.*
 leszertetöüzik 1. lerakja a csomagot:
*Mig leszertetöüisztünk, äkkorã há-
 rángoszták.* 2. leveti a kabátot: *Szer-
 tetöüzetek le!*
 letäpászt befogja vki szemét egész te-
 nyérrel: *Ègy letäpászti à szöméit és
 olvás száozig, äko ebünák à gyerkök,
 keresni kēl.*
 letäpsikol tenyérrel simára ütöget:
Letäpsikoli à téisztäot.
 letopod letapos: *Le kēl toponni eszt à
 feödēt ütnák.*

léiv~léivcse 1. kiszivárgó nedv: *Le-sousztám az uborkáot, osztá levét erisztöt.* 2. rántott leves: *Főzönk péira léivcséit.* **Sz.** *Áz eszéd leve! Ű iszi még á levéit! Ócsó húsnák híg á leve.*

levegöü flitter, fényes, kerek, apró dísz. *levéilcsomá* a kukoricacső borítólevele. *leveleske* zsírban sült tésztafajta (csöröge-féle).

levezs gámboúca ételféle. **Nr.** *Vízbe kéit péiraot évagdóuták kockaora, há fórot, ráöntötek ráontáost, osztá be-lécsipkötéik á téisztáot.*

levéitököüzik lefényképezkedik.

levor revolver: *Levorá fenyegeti á láont.*

libászöürü báb babfajta. **Nr.** Olyan, mint a vajbab, csak nem kerek.

liberdös fáradt: *Ű ménünk má, mind á liberdös pile.*

licská bosnyák: *Licskáok áorultáok á sziváot.*

lilá, lilá, lilá! kacsahívogató.

lili, lili, lili, lilikaoja, lila, lila! kicsi kacsák hívása.

lilikaom, lililili! kacsák hívása.

limuziná személyautó: *Ki túgya, ki jút má megén ázon á limuzináon.*

lipencs libegő, mozgó: *Lipencs ez áz ásztál, ide-oda mozog.*

lippen csúszik, félrecsúszik, ide-oda lóg: *Lippen, lelippen á sipká a fű-lére.*

lippögöü papucs: *Ván sejöm lippögöü himzet véráogoká.*

liszá hóka ló.

lityögöü papucs (régí szó): *De szép lityögöüid ván, hon véted?*

loq equus: *Á loq nyerút, nyihog, prűsz-köl, prűszög; miko áz ábrákot láoti, horkánt.* **Nr.** A ló irányításakor

használt szavak: indításkor: *Nocsá!* megállítástra: *Höjhe!*; hátraléptetésre: *Curik!*; szántáskor: *Hojsz! Hottide! Csák!* — Lószínek: *piros, sáorgá, kesláobu, csiláos* (homlokán fehér folt van), *szürke, fejr, deres, vászderes, fekete.*

lobogát lobogtat: *Igön fúv á széil, loba-gáti á keszkenyöüt.*

lobogou piros kendő: *Kitétéik má á lobogou, má örzik á szöülöüt.* **Nr.** Egy hosszú botra akasztott piros mintás kendőt tűznek a gunyhó tetejére, így jelzik a lányok, hogy megkezdték a szőlő őrését.

locog locsog: *Locogot áz éssöü.*

lócs löcs.

lócsgúzs löcskarika

loucsingát ráz, lötyköl: *Loucsingázsd ék kácsit á hordouba á vizez.*

loudungou lódarázs.

loudorog lődörög, lopja a napot: *Hol loudorgol egisz nap?*

loufű buta, ügyetlen: *Té loufű!*

louglábinya lókoponya. **Nr.** A méhes elé botra tűzve elúzi a gonoszt.

lougou a harmadik, jobbról befogott ló: *Béfoktám lougourá á csikou.*

lou hája lósörény.

louhitű hitetlen: *Té louhitű, séhojün hitöt sé tártol.*

lou körme lópata.

lom részeges: *Lom fráoter! Mindig mászlág, réiszög!*

lombos lompos. *Lombos kutyó.*

lomos fésületlen, rendetlen (haj): *Té lomos hájú, hucso nyizö ki!*

loncs lóizzadság, hab: *Ű megizát szegen loq, hucs csupá loncs lét.*

loncsos izzadt, habos (ló): *Ojá loncsos loq.*

lopoq tolvaj: *Mékfoktáok ám á lo-*

pout.
loupioukà lópióca.
loposán lopakodva, titkon: Loposán
mént vádászni.
lóretà roletta: Abláknák à lóretà má-
zágjáorà akásztotà mágáot.
lóri kisvasút: Lórin jáor bé.
lovsútöü marhatók.
lotykász rendetlen: Tê lotykasz, min-
dönt széjelhágyó.
lotyog lötyög: Lotyog à tēj à hásambá.
lödösköüdik könyökével meglök:
Templombá szokjunk lögdösköünni.
löhéicsöl liheg: Mit löhéicsööl tē, még
mint à kutyó kifálad à nyelved.
löhéityöl liheg, zihál: Nagy meleg vout,
löhéityöltek à disznák.
lömög nem beszél tisztán: Én csak lö-

möktem, miko mácskurá voutám.
luba sarkantyúvirág.
lubicskol lubickol.
lucábúzà Luca napján elvetett búza.
Nr. Tányérba tett földbe vetik. Ka-
rácsonyig nagyra kell nőnie. Akié
magasabbra nő, annak jobb a magja.
Ezt a búzát átkötik rózsaszínú vagy
piros szalaggal, és a karácsonyfa alá
teszik.
lúdegéije lúd gégéje.
lugáor erdész.
luhátos dohos: Luhátos à máok.
lűv lő: Lüvi à nyulát. Lűtt, de nem
tánaólt.
lűvöüdéik pillangó.

PENAVIN OLGA

Szamosszegi szójegyzék*

dübbencs~döbbencs (Ósz.) 1. (tréfásan)
pogácsaféle: Mis süttött anyád, düb-
bencset? 2. nagy darab (ember):
Micsoda jegy dübbencs ez a Pali.
dücsköüzik tuskót ás a földből: Egész
télen dücsköüzni járunk az erdőüre.
dül~döl (Ósz.) ua.
düllöü~döllöü (Ósz.) egyes határré-
szek közneve, főleg földrajzi neve-
ben: Mezeji düllöü.
düllöng~döllöng (Ósz.) ua.
dürgés 1. dörgés: Nagy villámlázs,
dürgés vóüt ùrnapján. 2. járás, jár-
tasság: Ismerem ém mán itt a dūr-
gést.
düröcköl 1. laza talajt keményre dön-
göl: Hóünap az asztak hejjét kē
düröcköni, hogy meglegyen hordásrã.
2. gyomroz, döngönyöz (gyermek a
felnőttet): Mám másodík éves, osz

még midég az anyyád dūröcköli, egy
minutát se jakar a föüdön lenni.
dürüekölöü nyéllel ellátott fatuskó,
amivel a laza talajt döngölik le:
Mos csinátãm egy ojjan dūrüekölöüt,
hogy ahova jaszt odateszem, ot ke-
mén lessz a föüd.
düt~döt (Ósz.) dönt
düvöüpaszuj nagy szemü, színes virágú
díszbab.
ëbabráll 1. hasztalanul eltölti az idót:
Az egész napot ëbabrátã jevvel is
avval is. 2. unalmát elüzi valamivel:
Ëbabrász ã kerbe mig visszajövök,
óüt mekcsinájuk aszt a vacokságot.
ëbaggat tudogatja, ért hozzá egy keve-
set: Pista jëbaggattya ja kűmüves
munkát is.
ëbajmolöüdik elbíbelöüdik: Ëktelen tü-
relme van ehe ja munkáho. Óürákig

*Vö. MNyj. XIII, 161—72; XIV, 108—16.

ēbājmolóudik vele.

ēbaktat öreges léptekkel továbbmegy: *Szép csendesen ēbaktathat édesapám házafele.*

ēbasz 1. elront: *Addik piszkátq, míg ē nem baszta Guszti jaszt az óurát.* 2. eltékozol: *Ety tehen árád basztá je Kóupisná ja kőrcsmábq.*

ēbattyog ráérősen, csöndes léptekkel elmegy: *Sog dóugod mellett ēбатытыокhatná te jecs csomag cigaretta-jér.*

ēbēreg 1. berregő hangot hallatva elmegy (pl. motoros jármű): *Az elébb id bēregett ē Jóuska.* 2. berregése abbamarad, leáll: *Ēbēreget, mēr kifogyod belőülle ja benzin.*

ēbérmáll nem rendes nevén nevezi: *Marika je, de jēbérmáták Katinak.*

ēbeszēll 1. elmond, elmesél: *Júcsa né-ném beszéte jē, hogy mi vóút.* 2. beszéddel eltereli a figyelmet: *Mont-hacc amit akārz, de nekem nem beszéled ē ja szász forintomat.*

ēbinygyèrget ujjai közt sodorgat: *Egész nap ēbinygyèrgeti ja bajusszát tétlenül.*

ēbliccēl elszalaszt: *A jóú vásárt ēbliccētük mámmq.*

ēbök elszól, akaratlanul elárul (pl. titkot): *Sanyi véletlenül ēbökte, hogy ārafele jártqm, oszt ezen kezdőüdütt a bāj.*

ēbötyög öreges léptekkel elmegy: *Nagyapám ēbötyögött a Homoróút-hátrq.*

ēburit~ēborét (Ósz.) 1. eldönt, elborít: *Nem ēburította jez a kisz szél a lúhere bogjámot!* 2. gyommal benő: *A rēpádót egész ēborétotta ja paré* (Ósz.).

eccáig evőeszköz.

ēcigánkodik 1. elkér, elkönyörög: *Csak ēcigánkodot tüllem ez a бүдös köjök husz forintot.* 2. hízelkedik, körülhízeleg: *Hogy ēcigánkodik veled ez a puja.*

ēcsámborog elkószál, elcsavarog: *Ebbe jaz esőüis időübe jithom marattung, de nem tom, hova csámbörgott ē jez az embèr.*

ēcsap 1. csapkodva elveszít: *Ēcsaptam a jóú szijostoromot, oszt nem tanállom semmère.* 2. elbocsát, szerződést felbont, kiadja az utat: *Ēcsaptak a jóú hejrú, mēr más pájazott oda.* **Sz.** *Ēcsapta, mint isten a legyet* (semmi gondja rá.).

ēcsararambukòl~ēcsarambukòl bá-mészkodva elkószál: *Nyitva vóút a kisajtóú boszt a kisfiju βēcsararambukòt valahova.*

ēcsárog elpletykál: *Tudom, hogy Zsuzsika néném csárookta jē.*

ēcsászkáll elcsavarog: *Megēn ēcsászkátqk ezek a Pistájék valahova.*

ēcsecseréll 1. elpiszmog: *Ēcsecseréte jaz időüt avval a rekesszē.* 2. elcicázik nővel: *Ērzsussā csecserélli jel az egész napot.*

ēcselleng időt tölt el hasztalanul: *Mámmq jis ēcsellengi ja tehenétetést.* 2. elkóborol, elmarad a többitől: *Hova csellenget ē megēnn ez a jány?*

ēcsináll magzatot elhajtat, abortál: *Mán q hārmadik pujács csináta jē, mijóuta megesküttek.*

ēcsipeget 1. körömmel apró darabokra tép: *Ne vágjá má kenyeret csak a tésztács csipegetem ē, josz kész az ebéd.* 2. foghegyről, étvágy nélkül eszeget: *Mos má jobbam van. Ēcsi-peget ety kis kalácsot.*

ēcsühòl elver: *Tennap is ecsühòte jaz*

asszont.

ēdanòl 1. elénekel: *Danòd el a nóútá-mot!* 2. elpocsékol, elpazarol: *Kovács Imre jis ēdanòta jaz egész vagyónát.*

ēdébòl tönkreteasz: *Jóú vóút a, de jēdēbòta jez a puja.*

edényes cserépedényárus: *Öcs csuprot vettem, mikor it vóút Szálkárú ßaz edényes.*

ēdes megszólításban: anya: *Vágjon má jety kis kenyeret ēdes!*

ēdikicsel elront, tönkreteasz: *Addig okoskodot, mig ē nem dikicsēte jeszt a láptóút.*

ēdombòl mulatozással eltékozol: *Száz-ötvm forintod dombòt ē ja szövetkezedbe.*

ēfacsar vizes ruhát csavarással eltép: *Janivā se facsártatom többet a ruhát. Avval az erőűs kezēvē nem ēfacsarta most is a kisján ruháját!*

ēfancsarog szűkösen eléldegél: *Māj csak ēfancsargunk avval a kis kolompérrā mek tengerivē ja téleenn.*

ēfártòl hátulsó részével arrébb húzódik: *Fártòtazsd ē mán eszt a tehenet, mēr nem férek a jászòlho menni.*

ēfillent elhazudik: *A hetfüji dóúgot is ēfillentette ja kõjök ugyi?*

ēgabbadoz 1. betegen eltámolyog: *Kikõútt az ágybú ßoszt ēgabbadozot minállunk.* 2. szűkösen eléldegél: *ēgabbadozunk vele jegy darabig, óút mek csak kerül tám megēnt valami.*

ēgecizik haszontalanul időt tölt el: *Képpes ēgecizni jaz egész napot.*

ēgen (Ősz.) igen: *Mondok neki, ēgen, ēgen, mindētik csinájács csak így, māj meglátod mi lessz az eredménye.*

ēgibicel 1. haszontalanul időt tölt el:

Igyekezettek mán ety kicsit. Ęgibicējük a féldēlelõúttòt, osz semmibű nincs semmi. 2. eljátszik, játékkal elveszít: *Tizenkét forintot ēgibicētem az este huszoneggyen.* 3. eltékozol: *Ęgibicēte ja tinóúk árát.*

ēgurigáddzik 1. karikával eljátszogat: *Sanyi egész nap ēgurigáddzik magábq jis az udvaronn.* 2. elkerékpározik: *Ugy ēgurigáddztq a bicikli-vē, hogy észre se vettük úkòt.*

eggyezik 1. hozzá hasonló: *Eggyezik a lapjok.* 2. megértik egymást: *Eggyeznek úk, nincs ú velek semmi bāj.* 3. vitatkozik: *Mit eggyesztek má megēnn? Ęrcsētek meg mán egymást.*

ēhajigáll eldobál: *Ęhajigáták a puják q kērbe.*

ēhàjkorász zavarva elterel: *Hàjkorázd ē mán q libákot a vetésrű.*

ēhalámòl mások elòl mohón magának veszi el: *Mindet ēhalámòta.*

ēhappòl elhalász, elkanalaz, ellop a másik elòl: *Csak fére nésztem ecs csep-pet, hát nem ēhappòta jakkòra mind a pogácsát a tálbú.*

ēhen, ehēnn, ehonn itt, ehol: *Ehem van nē!*

ēhenkòuhász szegény, dologtalan csavargó: *Annyi ēhenkòuhász tekereg mostanábq jēre.*

ēhinyodáll elodáz: *Mek kē mos csináni, ne hinyodájuk ē jeszt a dóúgot.*

ēhuzat 1. elvontat: *Huzazsd el az udbú ßeszt a szekeret!* 2. járművel kitöret: *Ęhuzatta ja kapufélfát q stráfszekér-rē.* 3. hegedültet: *Na, még ēhuzatom az én nótámq oszt óútám megyünk haza fele.*

ēhuzóúdik 1. félreeső, védett helyre megy: *Mājđ ēhuzóúttok valahova,*

ha jesne jaz esőji. 2. sok időbe telik: *Ēhuzóudik a karácsonyig is.* 3. el lesz húzva: *Ne bánd, màjd ēhuzóudik a mikòr szűkség lesz rá.* 4. helyéről elmozdul: *Mán ety tenyéryni hizak van kòszte, jannyira jēhuzóudott egymástú.*

ēhünnyög 1. dűnnyögő orrhangon, kelletlenül elmond: *Ehünnyökte de jén ety szóut se jértettem belőülle.* 2. dűnnyögő hangot hallatva elodáz: *Ēhünnyökte csak az egéz dóugot.*

ék 1. ék: *Egy jóu tőjtyfa jékkē màjd én ēhasitom aszt a dücskőüt.* 2. díszíték: *Fērakta ja fāra jasztat a vacokot, oszt asz hiszi, hocs csudaszép ék az ott.*

ēkabóunyáll 1. a másik elöl mohón elkapar (ételt): *Lássq, mám megénn ēkabóunyáta jelőüllem Pista ja káposztástisztát.* 2. elkever, összeforgat: *Hova jaz égbe kabóunyátad el a keszkenőjmet?*

ēkagymáll elkever, összeforgat: *Ēkagymátatok a fíjőugba megént mindent.*
ēkalismáll elkever, összeforgat: *Ha jēkalismátatok a kendőüt, akkòr mos tessék mekkeresni!*

ēkammog oldalogva elmegy: *Szerencséje, hogy ēkammogot, mēr végig vèrtem vóun rájta jaz ostōrā.*

ēkankarit elgörbít, elhajlít: *Ha lefele jēkankarítod, akkòr nem esik ki.*

ēkankúrjádzzik a levegőben pörögve messze elesik: *Mikòr Jani meglóudította, ugyēkankúrjádzdot, hogy alig létük meg.*

ēkarabugyáll 1. (kedveskedően) elbeszélget: *Ēkarabugyátam vele tovább egy óuránā.* 2. elpletykál: *Hijába montam neki, hogy ne beszéljen, csak ēkarabugyáta.*

ēkarattyòl szószátyárkodik: *Félnapokat képpes ēkarattyòni.*

ēkecmecèl hasztalan okoskodással eltölti az időt: *Hagyd mán abba, ne kēcmecèd el az időüt vele.*

ēkeshed a viseléstől elfoszlik, kopottá válik: *Aszt a nadrágot mek ke főüdozni, mer ēkeshett a térgyènn.*

ékkű~ékkő (Ósz.) ékkő

ēkonslibáll dörzsöléssel elront: *A falat osz jóul ēkonslibátad.*

ékòrdáll ordít, kiabál: *Mit ékòrdász annyira? Nem vagyok én siket.*

éktelen 1. hatalmas, nagy: *Ojjan egy éktelen góurét épített a téjesz, hogy biztos van tizenöt méter.* 2. idomtalan, csúnya: *Köpedelem ránézni jāra jaz éktelen márhaságra.*

ēkopácsòl kalapáccsal szétver: *Ez a puja jēkopácsòta ja vider óudalát, mos vehetek másikat hejjetta.*

ēkoslat 1. összevissza szaladgálásba elfárad: *Ugy ēkoslattam magam, hogy alig állok a lábomon.* 2. pártzásban legyengíti magát (kutya): *Ēnyullott ugy ēkoslatta magát a Bettyár.*

ēkotrik menekülve elfut: *Jóu, hogy ēkotrott innen Esztróuk, mer amott jön a barátnőjje, biztos mektépte vóuna.*

ēkotyfòl 1. kavarva összeforgat: *Na jeszt jóul ēkotyfòtad, csak tuggyam mos má széjjévdalogatni.* 2. elront (ételt): *Hát ha jigy ēkòtyfòtad, akkòr ed meg!*

ēkóuvájog elbolyong: *Mère kóuvájgott ē jez a bõrnyu vajon? Nem látom semmère se.*

ēkukòl szűk helyen összehúzódva sokáig marad: *Ēkukòlunk it mig eláll az esőü.*

ēkupog kopogó léptekkel elmegy: *Ēp-pem mos kupogott el az ablak alatt.*
ēkuszpītōl 1. dörzsölve elkoptat: *Mán ēkuszpītōtad a cipōiūd (rát).* 2. elszennyez: *A szekērnē kenōiūccsē ēkuszpītōtam a nadrāgomat, tiszticcsa mǎ ki!*
ēkutyagōl elgyalogol: *Na mig Bátorba jēkutyagōsz, megnyúthatod az inadat.*
eledōiū fölős, eladni való: *Ha jeledōiū, szōiūjǎ! Ēngem ērdekel ez a tinōiū.*
elākōiūnizáll eltétlenked (időt): *Ebbū se lesz mǎmmǎ prēdikācijōustemetēs, ugy elākōiūnizátuk az idōiūt.*
ēlefetyēl elpletykál: *Mán ēlefetyēte, amit az este beszēgettünk.*
elemēszt rossz viselkedésével halálba kerget: *Elemēszt ēngem evvel a rēszegeskedēsē.*
élessarok a lópatkó két végébe csavar-menettel járó hegyes végű szögpár, mely óvja az állatot a jeges úton az elcsúszástól.
ēlézeng elcsavarog: *Sehon se látom. Csak a jōiū bīsten tudná megmondani, hoty hova lézengett ē.*
elidētlenkedik ügyetlenkedve elront: *Elidētlenkette javval a suta kezēvē.*
eliszkotōl helyéről elpiszkál: *Hova jiszkotōtad ē jaszt a kizs drōiūtot a lādábū?*
elizēkēl elmorzszál, maradékot csinál (ételből): *E mán csak moslēgba valōiū bugy elizēkēte ja puja.*
ēlōiūddul 1. hirtelen nekiiramodással elindul: *Ugy ēlōiūddūt, hoty alig vettem észre.* 2. ingamozgással ellendül: *Vigyáz, meg ne jüsse ja fejedet a kötēl végē, ha jēlōiūddul!*
ēlōiūfráll oldalogva elmegy, elcsavarog. *Kerezs meg Lacit, mer ugy veszem*

észre, megēnn ēlōiūfrāt valahova.
ēlōiūdik 1. élősködik: *Mijōiūta hazajōtt a katonasáktú, csak az apja nyakám ēlōiūdik.* 2. szűkös anyagi, vagy beteges körülmények között él: *Teng, leng, ēlōiūdik valahogy. Nem sokájig viszi mán, mer ēppen csak hoty ēlōiūdik.*
ēlōtyōktet 1. elringat: *Egēs nap ēlōtyōkteti jeszt a puját a bōiūcsōiūbe.* 2. lóbálva elcsurgat: *Fele se maratt meg az ētēlnak. Ez a jány ēlōtyōktette mire kihosztá.*
ēlū~ēlō (Ősz.) 1. *Ēlūte ja sog gojōiūd, de mēk se tanát eccēr se.* 2. elront: *Nem jōiū. Ēlūte jaz okoskodásávā Jōiūska.*
ērāgōiūdik 1. el lesz rágva: *Ne boncs ki ja rafiját! Ērāgōiūdik az amikōra kē.* 2. önmagát elrágja, elhorzsolja: *Igazidzs meg a kōtelet, mer így ērāgōiūdik.* 3. hosszú ideig eleszeget: *Három nap is ērāgōiūdik ety kis kenyeren.* 4. sokáig töpreng, gondolkodik: *Napokig ērāgōiūdot rājta, hoty hocs csinājǎ.*
ereszkezik 1. magasabbról a mélybe száll: TK. *Néném asszon szējijē tērszkezik, bātým uram belejereszkezik. Mi ja? — Kut, meg a vidēr.* 2. lefelé elnyúlik: NH. *Megereszkedett a tōkōm, esōiū lessz.* 3. szánkóval domboldalról csúszkál: *Estig a Hōiūtszamos partyánn ereszkettek.*
eresztōiūrud 3—4 méter hosszú, 2—3 cm átmérőjű rúd, mely a szövőszék hátulsó hasajójának furatába van dugva, hogy ezzel annak elfordulását megakadályozzák: *Dug be jaz eresztōiūrudat, mēr leforog a fonál!*
ēretlen 1. unreif: *Vērhaszt is kaphatnak*

attul az éretlen álmátú. 2. kedvetlen: Valami baja lehet ennek az embernek, m̀er mámmá még midégg ojjan éretlen vóút.

éretlenkedik ügyetlenkedik: Erigy mán innét, m̀aj mekcsinállom én, ne jéretlenkeggy it vele.

ēsimull 1. egyenletesen beborul az ég: Ēsimūt az ég, esőü lessz. 2. simává lesz (gyűrődés, domborulat): Nem kell aszt egyengetni, mer a taposástul ugy is ēsimull. 3. feledésbe merül, baj nélkül elintéződik (pörösködés, bűn): Hát megvóút, megvóúd, de m̀ajd ēsimull az időüvē, hogy még nem is emlékeznek m̀aj rá.

ēsliccòl 1. elszalaszt: Kár vóút ēsliccòni jeszt a jóü vásárt. 2. észrevétlenül, hirtelen eltűnik: Ēsliccòtak mire jészrevettük űköt.

eszkábáll szerkeszt, megcsinál: Kell ez a deszka. M̀ajd eszkábállog belöülle valamit.

eszkuzáll mentegetőzik, bizonygat: Ne jeszkuzád magad, m̀er tudom, hoty te vóúttá.

ētárt 1. kezében fogva magától eltart: Ētártottam eszt a vidért magamtú, mégis vizes lett a szoknyám ojjá. 2. elgondoz: Örekségére nekem kellett étártani. 3. sokáig ép állapotban marad, tartós marad: Cájgot vettem nadrágnak, a sokájig étárt. 4. elegendő lesz hosszú ideig: Ha jity fogy, étárt vaty hat hóünapig.

ētökéll megmásíthatatlanul elhatároz: Régenm étökélttem má, hogy eszt ics csinállom.

ētökít 1. gondatlanul elszór: Mindégg étökítik innen aszt a lapockát. 2. ellop: Ugyi hoty te tőkítetted ē ja késem?

ēvág 1. vágóeszközzel elvág: Ēvágott egy darap kenyeret mek szalonnát, mintha jén avva ki lennék el'gitve. 2. megsebez: Csunyánn ēvákttam a lábomát a sallóüvā kóüróüvágáskòr. 3. elszigetel, kapcsolatot megszüntet: Ēvákttak a csapatomtól, osz fok-ságba kerütem. 4. fogadást szentesít az összekulcsolt kezek szétütésével: Na vágd el, oszt áll a fogadás.

ēvan éppen csak, hogy elédegel: Andrász bátyám is ēvan valahogy. De hát m̀aj nyóücvan éves.

éveg (Ósz.) üveg: Fröstökre jeggy évek tejet vittem ki, m̀er nem bírja má ja gyomrom a szalonnát. Mondok, hát-ha je jobb lessz.

évelöüdik 1. lág nélkül szenesedve ég: Nincs huzattya jennek a kéménnek, osz csak évelöüdig benne ja fa. 2. mások előtt nem mutatva mérgelődik, emésztli magát: Nem monygya, hogy mi ja baja, csak évelöüdik magába.

ezèrszèrszèp virágnév: Primula veris.

ézetlen 1. ízetlen (étel): Tán sóü sincs ebbe ja levezsbe, hogy ojjan ézetlen. 2. kedvetlen, rossz hangulatú: Mij-jér vagy ojjan ézetlen? Tán valami bajod van?

ézetlenkedik rossz kedvvel, immel-ámmal végzi a munkáját: Csinád rendesen, vagy eriggy innen a nyavajába, mit ézetlenkecc itt nekem?

ezredes 1. katonai rendfokozat: Az ezredes úrho kellett menni raportra. 2. hazug ember (tréfásan): Ezredes e, m̀er csak minden ezredik szavát lehet ēhinni.

Nyelvjárási szövegek*

IV. A Dunántúl középső része

Kisdörgicse, Veszprém m. A felvételt Balogh Lajos készítette 1963. okt. 6-án.

— [A kenderrel milyen munkák vannak?]

— *Hát például — mondom — a legjobb minőségű földet kívánnyo a kender. Akár a len, mind a kettő. Először lē kēl trágyázni neki nagyoj jól korā tavasszal a fölgyét. Aszt alászántanyi. Belefogasónyi, lēboronányi a helit. Ekkor, mikor jó el van készítve, májuzsba, ugy áldozó felé (újra) mēk kell asz má kapával . . . átulkapányi. Hát aki ugyē kisméredbe csinájja, mim mink szottuk, az átu köl kapányi, de a nagyméredbe is mēk kell akkor ujbol sekéjen szántanyi. Sikéren ugyē, hogy . . . nēm méllēn ákkor má. Mer először méllēt kíván. Ákkor, ákkor elvettyük, mongyuk áldozó hetibe. Ákkor szépēn lēbaronyájjuk. Ákkor ez nyöl, szóval június . . . mongyuk, mongyuk júliuzsba kiszēggyük a virágossát. Kinyűjjük. Asz kévébe kötözzük, mēkszárítottuk, elásztottuk, a virágos kēndert. Ákkor, mikor mégirik a magossa, ami még benne marad ákkor, asztát mégin szēptēmbērbē kiszēggyük. Kévébe kötözzük, csomóba állítottuk, elcsépējjük, a maggyát mégvēsszük¹ neki. Ákkor aszt ismét elásztattuk, vízbe elásztattuk. Mikor az kilencednapra kiázik, ákkor kiköttyük² a vízből. Ákkor mēkszárítottuk, asztán eltörgyük. Mikor szépēn eltörtük a kēndert, akkor mēktilojjuk. Azutám mēktiporgyuk, azután ismét mēktilojjuk. Tilollás utám még azon a gerebenyēn méggyarattuk. Ákkor van a szép szálakendēr, még a kóc, amibül a zsákot csináták, még aszt a szép másnijēn lepedőket. Ákkor mēkfonnyuk, asztán akkor ábbol kimossuk. Szóval ki kēl szépēm mosnyi, fehérítettnyi aszt a kēn . . . , aszt a fonalat. Ákkor, mikor mēkszáród, mēggombolgattuk, sztán takácshoz visszük. Ez így mént végbe.*

— [A takács hogyan dolgozik? Milyen volt a műhelye?]

— *A mi szobángbo három szék vót. Három embernek a szövőszéktye. A férjémē még a fijamē, vagy az uramē má, az apósomē, hogyan [!] magyarázzam, Pintér papának az édésaptya, az ipam.*

— [Az ipa, igen.]

*Vö. MNyj. XII, 193—210; XIII, 173—90; XIV, 117—33.

¹ 'kicsépeljük, kitisztítjuk és eltesszük a jövő évre'

² 'az elázott kēndert kiszedjük' Vö. UMTsz. kikeltés.

— Azé, még az uramé, még ęty segédé. Három szék vót ęty szobábo. Abba polgosztak. Akkor megvetettük a fonálat ijen nagy rámafára. Asztám föltekertük ıra a szövőszéknek a durung'gyára, qbba a szerszámba, amit mondok, bele, abba szütték ki. Például mondom, mikor így qbroszt szüttünk, nekem még táblát köllöt forgatynyi benne. Mer asztat mintára szütték, úgy lę köllöt forgatynyi mind aszt a virágot táblára. Majd utójján megmutatom.

— [Igen. Jó.]

— Akkor nekem aszt, amit . . . amit bęlnek mondanak . . . mer ez mejjék vót, amit mondok ęn, hogy amit föltekerték ıra a durungra, az mejjék vót. Amit még . . . amivę még lębęllętték, qz vaty pamuk, vagy aki qkarta, szinte fonállá lębęllętték. Aszt a pamukot uty hozattuk. Asz męk fęl köllöt csęvęlni, kis orsókra. Asztá úgy dobáto bele a tqkács abba a fęltekert fonálba. Szta ity k'észüt a vqszon.

— [Messzi vidékről is hoztak ide?]

— Nagyon sokat, nagyon sokat. Uty, hogy még egész ęvęn átul asztad dolgozták. Ięn. Nekem még, ha ijen, ijen szép himęket szüttek, qkkor ki köllöt táblán forgatynyi, mer asz beleszętték qbba a fonálba, amit oda fęltekerték. Az bele vót (szępen?) szędve, s nekem még asz mindig lę köllöt forgatynyi nekik.

— [Aztán hogy ment ez, részért dolgoztak?]

— Nęm, réfszám, réfszám.

— [PéNZért?]

— P'ęnz'ęr. Hát abba az üdöbe, amikor az vót, úgyę ęn fįjatal koromba p'ęnz'ęr. Mongyuk tisz krajcáręr réfit, tizęnkęttőjjęr. Ami him vót, asztat még azon kívül, qsz magát hét krajcáręr, hat krajcáręr. Ahány tábla forgatás vót, qnyyi krajcár vót.

— [A törülközöt egy darabban szőttek?]

— Nęm. HqD végbe vót, aki hányat parancsót. Aki asz monta, hogy nekem tisz türülköddzöt szüjjęl, qkkor tizęt szütt, asztán kęttőt szütt ęgybe, de nęm vqktę el, hanęm am mind ęgybe vót. Asztá ęty hosszukęndöt. Kęttőt montak ęty hosszukęndönęk. Hát ha tizęnkęttőt, akkor hat hosszukęndő vót. Tá qz qz asszon vqkto el, akięję vót, ęs úgy osztotta el a . . . szóval mind az vagdajja el, csak ęzék ęgybe szőttek lę. Ugyę például, aki hatvqn, hatvqn ręf fonalat hozott, qnqk qnyit vetęttünk fęl qra a rámafára. Asztám mikor mękk'észüt, úgyę, hq qsz monta, hogy nekem szüjjöm benne esetleg négy abroszt még tisz türő . . . törülköddzökęndöt, még, męk tqlqn tiz | szakasztóruhát. Aszt . . . annyit k'ęszitętt. (Majd aztán) ű szabdāta el, ahogy qkarta.

[Elmondta: Pintér Gyuláné, 81 éves]

Vilonya, Veszprém m. A felvételt Balogh Lajos készítette 1963. okt. 4-én.

— Elvetęttük kęręm májús elejinn. Akkor asztám mikor kikęt, qkkor . . . mikor is . . . kiszęttük a virágossqgát. Águsztuzsba kiszęttük neki a virágossqgát, uty szálonkęn kihuszoktunk. Akkor asztat szépęn összekötöszttük, ęs a tóba elqsz-

tattuk. Az ázoD ben tizennégy³ nap. Akkor kiszöttük, kimostuk, akkor aszt mēkszárógattuk, akkor a⁴utám m'kor jó szároz vót, akkor eltörtük ugy tilóvā. Régi divatos tiló vót. Akkor asztá mikor ētilósztuk, akkor még lēt nyomva lábbó, azutám mégim még lēt az . . . tilóvā mégim még lēt simitva. Akkor asztá mégge-rebenyésztk, mēksimitottuk, szépēn, akkor azután fontuk télēn. Mikor mēkfontuk, akkor még mēkpuccótuk a fonalat, akkor asztán szépēn mégim főgombo-jitottuk, asztá ugy vittük el a takácmesterhő, az asztá mēkszöte.

— [Az áztatás hogy ment, a tóba hogyan áztatták el a kendert?]

— Hogy? Szépēn beleraktuk a tóba, szépēn össze vót kötözve kévégbe, a⁴utá ujjan tóba tettük ē, hogy a viz fölérgye, uty, hogy egészenn ēleptye a viZ. Rudakat tettek rájjo, hoty fő nē gyűjjön, mer ha főgyün, nēm ázik ki, akkor an nēm jó. Hát szépēn elásztottuk, uty, hogy mindik föléрте a viz, mik csak tizennégy⁴ napig ázott.

[Tizennégy nap.]

— [Tizennégy⁵ napig, igēn. Addig ázott.]

— [Aztán ott szárították is?]

— Kiterētöttük igr a házok mellé. Kiteritöttük a föl mellé, asztá uty szárogattuk még. Igēn. Szárította az ugy vót. De még vót asztá hozzá magos kendēr is. Amit nēm āgusztuzsba ásztottunk el, hanēm szept embēr majnēm utójján Ez a makk endēr, asztat későbbēn szoktuk kinyűnyi, mer annak mag'gya vót. A magot asz még mēk köllöt vennyi⁶, mer hát másodévre mégincsak köllöd belüle vetnyi. Hát asz még má későbbēn, asz még má októbērba mostuk ki a vizbü. De asz szinte mégim ugy ásztottuk ē . . . [A magnetofonszalag megfordítása következik.]

— [Télen összejöttek-e fonóházba?]

— Igēn, vót fonóház.

— [Hogyan ment a fonás? Biztosan legények is jöttek.]

— Hát vótak azok is. Vótak. Há bizon csak oan kis pilácsulló mécs vót, amibe olaj égētt. Asztá⁷ vótunk tizēnkettēn⁷ is, tizennégyēn⁷ is ēty házná. Oszta igr az asztalt körülültük. Oszta ot világitott az a kis olajosmécs. Hát összegyűttek a legényēk is oda, lányok, asszonyok. Utójjáro asztán vót ēn nagy mulatság [!], mikor bevégēszte a fonyását mindēnki, akkor csaptak ēn nagy lakomát, nagy bált. Igy lēd bevégēzve a fārsang.

— [Szóval ez farsang idején volt?]

— Fārsang idejēn vót, igēn. Hushagyóra mindēnki sietēt, hogy évégēzze. Akkor osztán csaptak . . . uty, hogy annyi ételt össze-vissza főszték, mind egy lakodalomba. Oam bált csinátok.

— [Takács volt itt a faluban?]

— Itt is vót, a faluba. De ēn töbnyire Bērhidān szoktam szűtetnyi. Ot vótak aok a régi öreg embērēg, de mas má nincsen.

— [Mit szöttek belőle?]

— Mit szötek? A vāstāgbú, ami nēm vót szép kendēr, asz mēkfontuk le-

³A harmadik szótag is hangsúlyos.

⁴, ⁵, ⁷ Lásd a 3. sz. jegyzetet. ⁷ Lásd az 1. sz. jegyzetet.

pödönnek is, mők szalmazsáknok az ágybo, mők zsákoknak, ennek fontuk mők, ami nēm szép vót. Ami szép vót, amit szépen kifésűtünk, mők szép vót a kendere, fehér vót, asz mőkszűtük. Vót [!] belüle férfigatyá, mők férfiing is vót még azelőt, abba a régi világbo. Ijeneket, mők türülközzöt, qbroszt, mindēnfélit ijent szűteg belüle.

— [Milyen volt a régi viselet? A férfiak miben jártak régen?]

— Mibe? Bőgatyába, vászongatyába. Ujam bő gatyát szűtek a takácsok, ujan . . . egész | bő vót. Még abba a templomba is emēntek, nēm ugy, mim mámo.

— [Fehér?]

— Fehér vót [!] bizom, mer ahhō mők pamukot is vettünk. Igē. Pamukossan szűték mők, a szép fehér pamuk vót hozzá, de uty szűte mők a takács, ugy vegye Zs-be. Fele pamuk, fele fonál.

[Elmondta: Reszli Józsefné Puskás Mária, 74 éves]

Soponya, Fejér m. A felvételt Végh József készítette. 1964. márc. 4-én.

— Előző nap hozzák a bort az embērek. Mi^{nk} mők tészát készittünk vacsorárho. Akkor összehijjuk a rokonyokat, testvérēket, nászaimat, mők a fijamat, az ēggyiket, mer hát a másik . . . [nincs, ti. meghalt], mők az unokákot. Sztá akkor rēggē lēvág'yák, mőkporzsolik, pörkölük szalmávó. Fölbán . . . bontyák, fölbontyák. Akkor süttyük a pēcsenyét, van a . . . ebēdre a jó gulás, pēcsénye. Ę kis savanyuvā. Azután van a vacsora.

— [Mi van vacsorára?]

— Vacsoráro mők van akkor mēgin a pēcsénye. Akkor mők van . . . van a kálbász, hūrka, tōtelēkék, mők ě kis tészta, ě kis valami finomap tészta. Mők bor. Ijesmi.

— [Járt-e a néni ki aratni lánykorában?]

— Nēm vótam ljánkoromba. Mikor férhēzmēntem, akkor vótam ēggy ēvēm, tōbbet nēm, mer mindig grátó vót. Csak ēggy ēvēm mőkpróbátották velem, hoty tudok-ē markot szēnni.

— [Hogyan kezdődik az aratás? Mit néz meg a gazda, mielőtt hozzáfog az aratáshoz?]

— Hogy mijen a szēme neki, mēgnēzi, hogy lehet-ē má, hogy nēm-ē kovászos. Asztá, a'utá vág'gyo a rēndēt, asszom mők a lēán szēdi. Vagy a kü . . . mejik a . . . kinē mi van. (Mert) mondom, ěn csak ēggy ēvig arattam, továb nēm.

— [Na asztán mibe kötik össze?]

— Csinának elősször kötelet, asztá abba. Ęterittik a kiv. . . a kivekötő szoktya ěteritt enyi a marokszēdōnek, asztá a marokszēdō mők szēdi. A kivekötő kōti.

— [Aztán mi történik?]

— Asztá akkor kērez^dbe raktyák, összehorgyák hārmozsba, asztá ugy raktyák kērez^dbe.

- [Meddig marad keresztben a búza ?]
- *Há mig lē nēm fogy az aratás, nēm érnek rá takaronnyi. Sztá akkor, mikor takarosznak, behorgyák asztagba az udvára, még akkor, mikor. . .*
- [És akkor mi történik ?]
- *Asztán csíplőgéppel ěcsípĕlik.*
- [A néni emlékszik arra az időre, mikor még nyomtattak ?]
- *Āra nēm. Má mink akkor nēm. . .*
- [Hát látott-e olyat, amikor zsúpot csinálnak ?]
- *Igĕn, asztat ěcsípĕlik csĕpfávó.*
- [Olyat látott!]
- *Látot, mer. . . láttom, mĕg mĕg vĕrtĕm is. Mer szoktuk asz mĕkcsinányi elĕtte való ěvĕm másík ěvre kötĕlnek. Az ĩrpánok mĕk kukoricánok, csutánok, anna. . . abba szoktak kötnyi. Asztat kiteritĕttĕk ponyváro mind a két ódűt. asztá ütöttĕk avval a csĕphadaróvā.*
- [A néniék hogyan szedték a kukoricát ?]
- *Mink fosztva, fosztva szĕttűg zságbo.*
- [Úgy hozták haza.]
- *Uty ho. . . ugy, osztánn a kocsira fölöntöttük.*
- [Luca napján mi volt a szokás régen ?]
- *Nēm mertek az öregasszonyok vārnyi.*
- [Mit mondtak, miért nem varrnak. Bevarrják. . .]
- *Bevargyák a tyukok fenekit. De ěn vartam ám, asztá anná jobban tójtak.*
- [Hát Luca-köszöntés volt-e ?]
- *Āra, āra ěn nēm emlékszĕk. Nēm.*
- [Húshagyókedden volt-e mulatság ?]
- *Hógynĕ. Deazám.*
- [Mibe öltöztek ?]
- *Ā, csak rĕndĕssen, de asztám mĕg vótak maskurák, bolondosok.*
- [Milyenek voltak ?]
- *Mijenĕk. Ki asszon, ki. . . embĕr, vagy lĕjány, vagy embĕr. A izé. . . asztá akkor mĕntek az uccán, járťák a házokat.*
- [Hát húsvétkor volt-e locsolás ?]
- *Igĕn, kizsgyerĕkĕk.*
- [Mivel locsoltak ?]
- *Ē kis kölnis vizzĕ. Hocs csak kaptyanak tojťást vaty pĕszt.*
- [A tojást hogy készítették ?]
- *Mĕkföstöttük mink csak ětyszerűen, ěty színre. Mejik mijent akart, sárgát vaty pirossat. Av vót a lekszĕBB.*

[Elmondta: Baráth Józsefné Kovács Lídia, 63 éves]

Seregélyes, Fejér m. A felvételt Végh József készítette 1964. márc. 5-én.

— [A disznóölés hogy szokott történni?]

— *Hát a disznóölés az még uty szokott, hozzákészülöttünk ugye má elötte való nap a disznóöléshöz, minden, és akkor vagy a rokonokat, vagy valami ösmeröst hit az embër, aki hát lëvákto ja disznót. És gszta akkor, mikor lëszurták, kora rëggel, akkor mëkpörküték, hozzáláttok, szétszëttük. Azutám mingyá az vót az ëső, hogy ëk kis hushó miné elöp hozzájussunk, hoty hát süthëssük a . . . mire szétszëtték a disznót, mëksút a jó fris pecsënye.*

— [Vacsorára mit adtak?]

— *Vacsorára asztám má a fris csonDbú fösztünk fris huslevest, tötötkáposztát, és osztá akkor hurkát, kalbászt süttöttünk, má akkorra kész vót, és mëgvót a jó vacso . . . disznótoros vacsora is ëgybe.*

— [Kóstolót szoktak-e itt adni?]

— *Mi az ösmerősöknek, szomszédoknak, hát . . . rokonoknak, ki ide, ki oda, azër (akitől) kapott az embër, oda vitt is.*

— [A Lucáról mit tudna nekem mondani? Luca napján volt-e itt valami szokás, az öregektől mit hallott?]

— *Hát hallottam, mëg má azër mëg a fíjatalap koromba, mëg akkor egzisztát itt is a Luca (napja), hoty fölötösztek ojam maskurákro, és mëntek az uccán, táncútak, muzsikátok, és mëntek be ja házokhol. (. . . kor?) süttöttek fánkot, eszt, aszt, és asztán kaptak vaty pësz, vagy | valamit. Aki mit tudott anyni⁸, aszt adot nekijük. Mëg ak . . . az én üdömbe is vót esz, hogy jártak.*

— [Szabad volt-e Luca napján varrni?]

— *Hát asz . . . mindig aszt hallottam, hogy akkor nëm szabad varnyi.*

— [Mit mondtak, miért nem?]

— *Mer asz mongyák, hogy bevargyuk a tyukok fenëkit, asztá nëm tøjnak. A boszorkánság. Dehát azër én csak nëm hiszëm ám asztat ë.*

— [A néni idejében mikor mentek a legények udvarolni a lányokhoz?]

— *Hát a lektöpször ijen házi | bulikat tartottunk igy vasárnoB délután is. Összegyütték a lëjányok, hita ëggyik a másikát, barátneját, és akkor hifták a gyerekék (is) ëgymást, és aszt akkor ëmëntünk ahhol a hászhol, ahun tartottak ijen házibulit. Asztán táncútak, közbe mëgösmërkëdëtt az embër ëggyik a másikávol.*

— [De akkor még nem úgy hívták, hogy házibuli, akkor hogy hívták?]

— *Hát akkor uty szokták mondanyi, hogy batyubál. Batyubál.*

— [Milyen napon mentek a legények a lányokhoz?]

— *Hát akkor is csak igy vót, mim most. Këddën, csütörtökön, szombaton, vasárnap, asztá végesztünk. Mer hád dolog akkor is vót, az én idömbe is, mink is dógozni jártunk. Beszëgettünk kint, ahun ëggyüt vótunk.*

— [Májfát szoktak-e itt állítani?]

— *Szoktak.*

— [Hogy történik az, kinek állítják?]

— *Hát asztat úgy, így házokho [!], az én időmbe nem szoktak leányos-háshó állittanyi, hanem így a kocsmáigbo. It Seregélésén is négy vagy öt kocsmá vót, nem is tudom hamarossan, de mindén kocsmaudvarba⁹ állítottak a fijatolok éggy. . . Amejik, hová közeleb vót, mejik csapat lē. . . lány és legény; akkor a lányok atták a kendőket szalagokat, a legényék még bort üvegbe, és fölállították a májfát. És akkor. . . má tá. . . májfátánculásro má eméntek mindénhová¹⁰, mindém májfátánculásro, dehát úgy azér a lekszokottabb vót, hogy. . . ellembe mink ide | fönt, ami most Takács kocsmá, Jónásé vót, Jónás Józsefé, mink oda szoktunk éjárnyni. Mer ez vót hozzánk a lekközelebb, ez vót a mi kocsmánk. Igén.*

— [Arra emlékszik-e még, hogy vasárnap délután a legények és lányok a szabadban, a falu végén játszadoztak? Volt-e ilyesmi szokásban?]

— *Hát én így a faluba nem nagyon sokat tudok mondanyi, mer én pusztán nevelőttem, Bárádonn, igén. Ot(!) bizon nem méhettünk sēhova sē, hogy ot nevelőttem én föl, hát ottam mindék kint kötelet szoktunk összekötyni, rudazó-kötelet, és jáccottunk: ēre csörög a díj, amāra a mogyoró. Asztá úgy bekötöttük a másiknak a szēmit, még: gyerték haza luggyajim, jáccottunk. Hát mindēhhugyan¹¹, hogy a vasárnap étejjēn, mer akkor kicsinnye, naggya, a nagyob leányok is összegyűttek, a kissébbek is, és egybe jáccogattunk a gyöpön.*

— [Legények voltak?]

— *Legényék is ot vótak, igén, azok is ot vótak. Azok szoktak lēnni a farkasok, asztá minket ēfoktak, anim mēntünk, mi^{nk} még a libák. Igén.*

— [Aztán mi volt, ha elfogták a farkasok a libát?]

— *Hát akkor csak úgy. . . akkor árverést, árverés uttyánn atták ki a gazdánok a libákot. Amit montak neki, hogy mit kő neki csinányi, hát akkor azér kiatták a libát. Hogy vagy mēk köllött eszt a legént csókúnyi, vagy eddig ē köllöt neki szalannyi, még vissza. Ahugyan, amijen büntetést rótak rá. Kiszapták.*

[Elmondta: Kállai Mihályné Szűcs Anna, 57 éves]

Vörs (Somogy m.) A felvételt Balogh Lajos készítette. 1961. márc. 12-én.

Mikor iskolába jártam, hatodik osztált | kitánútam, mindig azon (pályáz-tam?), mikor első osztált vótam, hogy megérem-ē aszt az üdőt, hogy én valamikor hatodik osztált lēhessék. De akkor még igén sanyaru világot éltem. Anyám vart egy melles szoknyát. Abba duktam bele a két kázámät még a lábomat. Utób ényomta a keserüség a szívem et, montam:

— *Idēsanyám, má járnak ám ojan kég gatyába györékék.*

— *Jóvan fijam, majd eménék Käsztärü. Majd akkor nekéd is lēssz ety kég gatyád.*

⁹, ¹⁰, ¹¹ A 3. szótag is hangsúlyos.

Jószálu gyerek vótam — most is oan szászhatfan cënti, akkor mők csak egész picin gyerek vótam —, hát vort anyám egy gatyát. Ollam bú szára vót, hogy bekötöttem mázzagga a két szárát. Gondos tanéttó vót a főp tanéttónk, jó kirakta az alfelelet:

— Të gyerek, mér ijen ronda ez a gatyá. Nëm mosta mők anyád?

— Mëgmosta tanéttó bácsi. . .

— Dehát mér oam piszkos. Mër (!) mők të gazembër, homokot raktá bele.

Mikor kigyüttünk az iskolábu, jó homokos vót ez az uccánk, mők szoktok a bälšajit raknyi homokkal. Ugy át, mind a (hurkatóttó?). Persze, hoty kaptam két pofont az iskolábo, anyámtu mők hármöt. Es soha nëm tudom éfeleljenyi. Hát mikor rámérëtt a pisálás mők a hosszú szükséglet:

— Édesanyám én nëm tudom ám aszt a gatyát mëgódany! — ugy emlékszëm, mind a mai napra.

— Mér, të gyerek?

— Huzogatom, huzogatom, mindik fojtóra mëgy.

— A fenë egye mők a két pofádöt të éretlen gazembër, — aszongya — mi lész (tebelöled, ha megnösz), másik szárát kő huznyi.

— Édesanyám asz husztam, mígis ollan kéd bokor kéletkëzët.

— Mijem bokor?

— Hát ojan, ojan tãkãrtó bokor.

— Mi az a tãkãrtó bokor?

Mondom, ojan gomb. Aszngya:

— Esz még, még avval a pápaszëmmel¹² së tunnám elód(a)nyi, të gazembër.

Fogot egy bicskát, elvãkto. A gatyáfüzöt. Szëgém Pistãnk mi lëtt a dóga, akkor aszt a gatyáfüzöt hosszabra tette ésanyá^m, belëttë a nyakãmbã. Ekkor asztá má nëm köllöt hurka, met mikor má rámérëtt a pisálás, akko csak kióttam a nyakãmbu, osztá uty pisãtãm. El lëtt az első gyerekkori problémám.

Mikor má odaëtem a hatodik osztál. . . lëttëm ötödik-hatodik, persze akko a këggatya má ëmënt. Këggatya.

— Na, gyërëk, — aszongya — mos má kammaszkodo, lëssz ám — aszongya — nekëd inneplő ruhád is.

— Mijjël lëssz az édesapám? — Apám monta.

Szongya [olyan] ördögbor.

— Ördögbor? Há én asz nëm vëszëm rám!

— Më't?

— Az ördögök, azok, aszonta a tanittóbácsi, aok rosszak.

— Nëm ám ojjan! Ollan gazemër, mer të csuszkász seggën a dombru lë a vögynek, mëkfog'gyãtok a másiknak a lábãt, lëhuzzãtok, asztá kimëgy a vãlgãtaton — aszongya — a (nadrág?), kilãccik az alfeleletëk. Z ördögbor mők nëm vásik el.

¹² A harmadik szótag is hangsúlyos.

— Jóvan édesapám.

Émënt este, vëtt ëj jó nadrágot. Sárga vót, hát eszt két évig visëtem. Má picin iZs vót. Mi csinyállak, má másik kolégának . . . persze jó pénzér, az apám az jó nadrágot vëtt, jó pénzér mëgvëtte, én mëg má szégyëllëtem, asz mongyák, a Simon Pistának má két éve jár én nadrágba. Bemëntem . . . a dom^bra, ëk eszt em reszënyi a vqlagamát, hát hocs csusszon. Éccër asztán ëk kis luk külätkëzët. Mëglátta az anyám:

— Të gyerëk, mijen a nadrágod?

— Hát aszt édesanyám . . . há mid gondú. Oszhiszi magga, hotyhát ez örökké tart?

Kapott ëf fótót. Mëg ëf fél évig visëtem. Utóbb asztá foktam ëb baltát, mikor nëm lättk, ëk eszt em verëgetni. Na hát osztá itt eltünt a sárga nadrág. De akkor a követkëzöbe úgy lët nekëm ëm másik nadrág. Ez emlíkëzetës, pejg hatfanöt évezs vagyok, ez a gyerëkkori elsö probléma.

[Elmondta: Simon István, 65 éves]

Vörs, Somogy m. A felvételt Balogh Lajos készítette. 1963. márc. 25-én.

Hát, kërëm szüpn, úgy vót ez a történet, én lëhëtt em ojan tizënkilenc, husz ëf közben. Öregapám monta, mikor a Bari hëgyën présügetët, ëccër odamëgy ám hozzá. . . ëggy embër vërtë az ajtót. Kiszót öregapám:

— Ki az?

— Lëgyën szives bácsika, erësszëm be, magam vagyok.

Kinyitotta öregapám az ajtót, hát látta, hoty hat embër od van. Nëmigën ijjedët mëg, bator embër vót az öregapám. Éccër begyünek, hát ki vót asz, | mind a Patkó Pistának a bandájo. Puskásson, dupla puskásson. Minnyá az ëggyik asz mongya nekijje:

— Pappa, van ë kis jó bora?

— Van kërëm jó borom, de mëg nëm . . . igën savanyu, van ëk kicsit csipös is, mëg édes ize. Óborom nincs. [Valaki bejött a szobába.]

Hát úgy vót, akkor öregapám adot nekik ë kis csipös bört. Be is [?] izlët nekik. Asz mongya Patkó Pistának a lekkissebbik bandája:

— Nincs (kendnek?) job bora?

Aszongya:

— Amijem borom van, odaattam.

Ekkor a Patkó Pista lábra ugrott, aszongya:

— Të, ocsonda, lekhitfányab vagy a bandánk közü, asztá të követelö! Nëm (látod?), ez a jó embër odaaggya az utósó borát. Énnëkëm mëg az az óhajom, hon nincs-ë valami ënnivaló.

— Hát nëm számítottam, hogy ennyi vendögëm lësz, häd van ësz szëlet. . . ësz szëgil kënyërem, hát most aszt is elosszuk.

Patkó Pista elvákto mingyá hét felé. Hátot énekik¹³, égyet a gazdánok, öregapámnok. Van é kis szalonnájo, hogy aszt is elvákta. Szépenn esz megétték, akkor asz mongya:

— *Hát papa, má nekünk innyavaló nem köl töBB, csuktya be z ajtót, most eljön ám velem.*

— *Hát hová mégyünk?*

— *Né ijjeggyen még, nem mégyünk messzi, csak — asz mongya — maga árt os, it születéd Vörsön...*

— *Igën, it születtem.*

— *Hát mos elményünk [?] az erdőshászhoz, mid diósnak neveznek. Od van égy büszke erdős. Ez asz kiabállá mindenkinek¹⁴, hogy | szeretné aszt a Patkó Pista bandáját látni, mer önékijje van éty hétlövetü révolverje, aszngya, mindenkinek ég goló jár, és, aszongya, még égy mégmarad forhndba. Ezért a golós puskájér mégyünk, a hétlövetü révolverér. Maga csak asz mongya még, hoty hol a lakása, méllik szobába lakik.*

Ekkor öregapám elmënd vele, nem szót sëmmit së nekijje. Odaérnek, asz mongya a Patkó Pista vezérnek:

— *Kérëm, ebbe szobábo lakik az erdős.*

— *Jóvan, édëzs bácsikám, (keressük csak?), maga eméhed vissza.*

De öregapám azér nem mënt a hégyre, égyüt háza. Maj valami égy óra felé gyüt háza, éfél után. Alig jött el ész száz méterre, csakugy zirgöd-zörgöd, vertik puskatussal¹⁵ az áblakot, mer nem eresztéte be az erdős. Asz kátotta — öregapám mégát ék kicsit, hágatózott —, asz kátotta vissza:

— *Erez be, vaty pedig a hétlövetü révorvert ide.*

Szépën kiatta az ablakon a hétlövetü révolvert, a^sngya:

— *Nahát, mast — a^sngya — tud még, ki a Patkó Pista.*

Hát így az erdöstü elkoboszták, a Patkó Pista, a hétlövetü révolvert, ez is a hirës Patkó vezér bandába kerüt. Ity történt az a régi Patkó Pista kalangya.

[Elmondta: Simon István, 67 éves]

Várong, Tolna m. A felvételt Végh József készítette 1961. márc. 22-én.

— [Ki megy el a lányt megkérni? A vőlegény maga megy el?]

— *Az édesannyáva lektöbnyire.*

— [És hogy szokott ez történni? Elmegy az édesanyjával...]

— ... *az édesannyávā, hát ugyë akkor má a legénnye mégbeszélik ottanék, hoty hogy és mikép. Hát osztá akkor a lány ... má a legénnek az édesannya aszongya, hát hotyha még vattok égyik a másikáva ölegédvel, akkor hát csak légyeték, nekünk jó léssz. Hát így.*

— [Régen volt szokásban a móríng. Mi volt az? Emlékszik rá?]

— *Móríng? Hát tuggya (Isten?), ára nem is annyira emlékszëm én, má az az én időmbe asztápénznek monták.*

¹³ Talán az izes hangvétel miatt van labiális é az ő helyett.

¹⁴, ¹⁵ A harmadik szótág is hangsúlyos.

— [Na mi volt az az asztalpenz?]

— *Uty, hoty hát attak ötfen for . . . ötfen pöngő . . . vagy nēm is tudom má mijen vót, mikor a mi lakodal munk izs vót tizēnkilendzbe, nēm is tom é. Ötfen orintot, vagy ötfen pöngőt, vagy mi vót. Igy, ity pēzbe valamennyi összegēt attak, osztán av vót . . . asszonták ez az asztápēz.*

— [Ha készülődnek a lakodalomra, ki hívja meg a vendégeket?]

— *Vőfényөг vannak. Van [Egy-két szó itt érthetetlen.] rokongyerēkēk, osztá azok a vőfényөг, osztá azok hijják a vendégeket.*

— [Mit főznek, sütnek?]

— *Hát, hogy mit főznek? Éső nap ugyē sütik a kalácsot, azután kuglófot, akkor kocsonyát főznek. Akkor vágnok ugyē disznót is még borgyut mas má lēktöbnyire. Akkor osztá ugyē ebbü, hát ugyē vam mindēn féle. Mēk tyukokat vágnak, abbu van ugyē jó leves, akkor oszt a tyukhust, asz mēk hát csak ojam pēsönyének van odaadval. Nincsen | mēkcsináva pörkütnek.*

— [Kinek a házánál gyűlnek össze a vendégek? A vőlegényes háznál vagy a menyasszonynál?]

— *Hát ugyē | vőlegényēs házná gyűnnek ēssze, akkor, mikor a vőlegényēs házná ēsszegyűnnek, akkor, ha a faluba van, akkor mēnnek a mēnyasszonyé, ha (pedig) vidékēn, akkor is hát ugyē onnand indul a násznép ē ja mēnyasszonyér, ha vidékēn vannak. Kocsival mēnnek . . .*

— [Igen, tessék csak mondani!]

— *Igēn! Kocsival mēnnek, hotyha vidékēn van a mēnyasszon. Ha pedik faluba van, akkor mēk hát csak így mēnnek, ugyē.*

— [Délelőtt vagy délután szokott lenni?]

— *Lēktöbnyire délután, délután. Kēt órakor vagy négy órakor, mikor mijen az üdőszak. Ugyē téli üdőszaGba jobban két óra tájba. Mikor má ugyē hosszabb a nap, akkor négy óra tájba szoktak eskünni.*

— [Esküvő után mit csinálnak?]

— *Hát esküvő után akkor mēg visszakisérik a mēnyasszont a saját házukhò, akkor ottannék mullatnak, ugyē. Táncúnak, muzsikának. Akkor osztám má, mikor egészen [!] be | sötétēdik, akkor ēkēsérik a vőlegényēs húszo. Akkor oszt ott ugyē beűnek a | zasztāhol, autá osztán sorra gyün a . . . tājliják a vacsorāt fő. Hát.*

— [Mi van vacsorára?]

— *Vācsorāra? Metétleves, husleves, akkor riskása, akkor hozzá pörkütt, akkor mēg disznópecsēnye, akkor ahhó savanyóságG, akkor utánna var rétes mēk süteményök, ijen [érthetetlen szó] sütemény. Akkor vacsorára ez van. Akkor éjjé felé, akkor mēg má kuglófot szokunk főűszeletüni. Akkor mēg osztá az van. Mēg akkor má mēgen éjjél, éjjél után ugyē három óra fele, akkor mēg má kocsonyát, kalácsa, likaskalácsa.*

— [A menyasszonytānc hogy szokott törtēnni, mikor?]

— *Mënyasszontánc? Mikor főkéét a vacsora. Mikor ē | két a vacsora, akkor aszt ugyē máskor szokták, iszē talá jaz igazgató is még emlékszik rá, hoty hát szokták ittenék kiköszönteni a mënyasszont. Vótak itt o'an jó nótás embërek, o'an jó hangujak, ugyē még mikor ez a mi Miskánk is fiatal (volt, ez is) oda szokot közibük ányí, jó hang'gya vót neki, sz-tá köszöntötték ki a mënyasszont.*

— [A fátyol rajta maradt?]

— *Akkor a fátyol még a fejéⁿ vót. Ugyē akkor asztá kiköszöntötték, akkor azután lët mënyecske. Mikor kimëntek, akkor a^{sz}tám főtötték nekije a mënyecskefejet, pillé'nek neveszték itte, amive bekötötték a fejit. Akkor osztá begyüt pénze táncúni.*

— [Meddig tartott a lakodalom?]

— *M eddik tartot? Hát | ugyē a lakodalom az este kezdődöt, réggel az má hát tiz óra felé akkor má el | végződött. Van ám (ugy, hogy hát ugye) vót, hoty két este izs vót, dehát a lektöbnyire csak ittenék eggy-eggy est e tartották.*

[Elmondta: Tóth Mihályné Regős Rozália, 60 éves]

Sárszentmiklós, Fejér m. A felvételt Végh József készítette 1964. márc. 4-én.

— [Luca napján mi volt a régi szokás, mit tartottak a régi öregek?]

— *Hát csak aszt az eggyet hallottam rulla, hogy azon a napon nem kő kianni sëmmit.*

— [Miért, mit mondtak?]

— *Hát csak asz, hogy akkor nem lesz szeréncséje. Hát ahó má biztos nem vót, amit akkor kiadott, ugyē.*

— [Varrni lehetett?]

— *Vārnyi? Hát akkor nem, mer hát bevarg'gyák a tikok valagát. Még mosnyí së.*

— [Miért?]

— *Hát mer az má fél ünnep. Hát akkor mëk kimossa, kimossa a tikogbul a tojást.*

— [Luca székéről hallott-e a néni?]

— *Hát ém má asztat nem írt em, az má mé . . . mi üdönk elöt vót mú.*

— [Farsangkor, húshagyókedden volt-e itt multság?]

— *Hát az, az . . . a fi . . . gyerekkoromba még vótak, a medvisék jártak. Ugy mindënféle maskurának fölötöztek, asztá hát járták vigig a . . . a falut. Hát az vót ílmíny. VóD bem medvének is fölötözve, bundába bele ötöszködve, mëg vót eggy | nőruhábá ötözöt férfi is kösztük, aki katonaruhássan járta a . . . izét, a bandává. Mëg mindënféle rossz edinyekkel, ugyē hát osztán a fijatalságunk (ban?) evvë elörvendësztünk, hogy rongyozs zsidó is vót köszte, aki mérte a szállagot, a papírszállagot. Ev vót az élmény a hushagyó kēdbü.*

— [Húsvétkor volt-e locsolás?]

— *Ā . . . az az utóbbi időbe lēt má jobban.*
 — [Régen nem volt?]
 — *Rígēnn an nēm vót ugy. Mēg mos má sincs mēgin.*
 — [Májusi fát állítottak-e?]
 — *Rígēnte vót.*
 — [Hogy volt?]
 — *Hát csak valahun ēggy estē fölállították, asztá akkor asz' mindēn vasár-
 nab dīlutám muzsikáttak alatta. A május hónapba. Mikor muzsik . . . monták,
 hogy a májfát muzsikájják. Oda összemēntek a fiatalok mēg valami zenészek,
 asztá a vasárnap dīlutám a vót a mulaccság.*

[Elmondta: Vincze Jánosné Gráczer Julianna, 71 éves.]

Kajdacs, Tolna m. A felvételt Végh József készítette 1964. jan. 11-én.

— [Hogy készülnek hozzá a disznóöléshez?]

— *Hát ugyē előtte vóló nap mēkköszörűjjük a késēket, fát vágunk. Asztá
 estē mēg a család vaj az asszonyok hagymát pucúnak, vörőshagymát, fokhagymát.
 Másnap régge ēk kicsit előp főkel az embēr fija, asztá, hogy az istáló . . . előb
 végezzēn. Miko' má iv világosodik vagy valami, akkó na gyere fijam, mos má hát
 látunk vele lēőnyi. Ko bemēnünk az óba, az akóba, asztán a fijam ēkaptya a lábát,
 ēn mēg a fülit, asztán lēfog'gyuk, mēgölöm, no oszt akkó kivisszük sarág'gyánn
 a pörzsölöhēre. Ot má késszen van a szálma, a is oda van készítve. Szt akkó
 ēterittyük, mikò az lēg, akkò lépucújjuk. Asztá hát, mikor má gondujjuk, hogy
 jó van, akkó mēkfordittyuk a másik ódaláro. Miko ott is hát, hogy jó van, akkor
 mēk hozzák a csqládbú valamejik ā | meleg vizet. Mēg élēs késēket, és avvā aszt
 a pörnyét lēvakarjuk, szép fehérre a disznót. Mikor az is mēgvan, akkó rátēsszük
 a sarág'gyára, asztán fótēsszük ā | bontószékre. Ot mēg lē szoktyuk öblitenyi ēk
 kis hideg vizzē kǎnnábu. Mikor a is mēgvan, akkó szēgyük széjjē. Ēkezdēm az
 ēsò lábáná, sztá akko uty karikáro mén vele az embēr fija sòrba, nēm hátú kez-
 denyi, asztán akkó mēg elő mēnnyi. Asztá miko a is mēgvan, akko mēkfordittyuk
 a disznót ā | hasára, hátán végikhasittyuk a késsē, lēfejtī a két oldalszalonnát.
 Mikor a is mēgvan, akkó ēvágom, a fijam beviszi oda az asztāra, kihül ēty
 kicsit. Kó mēkszabadittyā (az) embēr fija az ódalbordátul a háDgerincēt. Mikor
 a is mēgvan, akkó mēk hát | belet fòszabadittyā az embēr fija, májot, tūdòt
 lēvészī onnanD. Ko az mēgvan, akko má asszonyok vagy a család közū valamejik
 ot van a teknyǎvē, beletēszi a belet, az az azog dóguk, ēviszik fēre, mink mēg
 asztám mēnūng be vele, ēbánunk, mēkpujújuk. Mikò mēgvan a puculás, akkò
 lēsózom. Ippenn ot van most is a szapullóba, a. Darabonkén, akko a is mēgvan,
 akko kiviszi az embēr fija másik szobábq, ottant három hétig, néty hétig, hoty
 hogy vēszi be a sòt, ugyē attú függ. Hidegeb idővē ētypár nappa továp tartya az
 embēr fija benn. Miko a is mēgvan, akkò fòkòtòzi emb'rfia¹⁶ darabonkén, fòlag-
 gattyā ēgy rùdra, akkor lēcsöpög az a sòs lé rulla, mēg az a zsirmaszat onnand*

¹⁶ Elharapja a szót.

a bőr felü, lëvåkargya, hoty tisztáb lëgyën, a füst jobban mëkfogja. Miko ëty-két napik szikkad, akkò fölaggattya az embër fija a füstre. Mëg disznoölÿsës vacsorát szok az embër fija.

— [No, azt hogy?]

— Hát ugyë van pörküt, van(!) pecsënnye, van hozzá... eszt ä | tórmát csinájják vaty káposztasglátát vaty savanyuságot, eszt az ubórka, paprika. Ez | van, uty hogy mindënik fő van tálùva, kinek mi köll. Mëg van jó órgyaleves, ugy (ebból) a karajbú főznek, amit hát városonn uty hínak, hoty karaj, mink mëk csak órgya. Abbú főznek, most ugyë ammellé van akko a savanyuság is, mëg e^z a torma mëg | dinsztúve, mëk tudom is én hát hugyan láttyák eék az asszonyok az a tórmát ë. Hát asztá így vam, mëk hát ëty kis vinkó is akat hozzá, bor. Asztá ëbeszéget az embër fija, ugy vacsora után.

— [Kiket szoktak elhívni a disznóölésbe?]

— Hát ugyë ahun nagyobb a rokonság, akkó onnand a rokonsák közü.

Vagy ahun a család nëm bir rájjo, akkó a... ki násszát, ki a vejit, ki a jó bgráttát.

— [Szoktak-e a rokonoknak, szomszédoknak kóstolót adni?]

— Hát valamikó szoktak, de mos má nëm. Azelöt szoktuk vinnyi tiszt-tizenkét hëre is ugynevezët toroskását. De máma má hát kimënt a divadbu. Uty kóstulót mongyuk hát a nászékhó vagy sógorékhó, hát az mëg májig is fönn-áll, hogy az ... asz künnek.

[Elmondta: Keserű István, 63 éves]

Összeállította és lejegyezte: BALOGH LAJOS

TARTALOM

Cikkek

<i>Temesi Mihály</i> : Az igealakok rendszere nyelvjárásainkban	3
<i>Gálffy Mózes</i> : A statisztikai módszer alkalmazása a nyelvjárás alakulatok elhatárolásában a csíki és gyergyói tájnyelvi atlasz alapján	21
<i>Márton Gyula</i> : Adatok a zárt <i>i</i> -zés állapotához Csík és Gyergyó nyelvjárásában	41
<i>Balogh László</i> : Állatnévadás Szamosszegén	51
<i>Hajdu Mihály</i> : Becézőnevek három Békés megyei község iskolai anyakönyveiben (1870—1900)	67
<i>Jakab László</i> : Az ingadozó igei végződések használata	79
<i>Reuter Camillo</i> : Gyűrű(fa) és sörgye(fa)	99

Ismertetések, bírálatok

Szathmári István: Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk. Ism. <i>Sebestyén Árpád</i>	113
Mező András: A baktalórántházi járás földrajzi nevei. Ism. <i>Kálmán Béla</i>	117

Nyelvjárási adatok

<i>Herényi István</i> : A nemeskéri evangélikus artikuláris gyűlekezet anyakönyveinek névtani anyaga (1689—1781)	121
<i>Penavin Olga</i> : Kórógyi szójegyzék (4)	132
<i>Balogh László</i> : Szamosszegi szójegyzék (3)	137
<i>Balogh Lajos</i> : Nyelvjárási szövegek IV. A Dunántúl középső része	143

Résumés

<i>M. Temesi</i> : Das System der Verbformen in unseren Mundarten	20
<i>M. Gálffy</i> : Statistische Methoden bei der Abgrenzung von dialektalen Gebilden auf Grund des Regionalen Sprachatlases von Csík und Gyergyó	39
<i>Gy. Márton</i> : Angaben zur Entsprechung <i>é : i</i> in den Mundarten von Csík und Gyergyó	50
<i>L. Balogh</i> : Tiernamengebung in Szamosszeg	65
<i>M. Hajdú</i> : Kosenamen aus den Schulmatrikeln dreier Gemeinden des Komitates Békés von 1870 bis 1900	78
<i>L. Jakab</i> : L'emploi des terminaisons verbales variables	98
<i>C. Reuter</i> : Gyűrű(fa) and sörgye(fa)	111

A DEBRECENI KOSSUTH LAJOS
TUDOMÁNYEGYETEM MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI
INTÉZETÉNEK KIADVÁNYAI

1. *Nagy Jenő*: A népi kendermunka műszókincse Magyarvalkón (Kalotaszeg). Debrecen, 1938. Elfogyott.
2. *Csúry Bálint*: A szamosháti nyelvjárás felső nyelvválású magánhangzóinak története. Debrecen, 1939. Ára: 2,10 Ft.
3. *Végh József*: A felső nyelvválású hosszú magánhangzók a békési népnyelvben. Debrecen, 1939. Elfogyott.
4. *Bakó Elemér*: A finn népnyelvkutatás. Debrecen, 1939. Elfogyott.
5. *Kovács István*: Szógyűjtés a visszatért Óbástról, Debrecen, 1939. Ára: 2,10 Ft.
6. *Bolla József*: A népi konyhamesterség műszókincse Felsőgörzsönyben. Debrecen, 1939. Elfogyott.
7. *Balassa Iván*: A debreceni civis földművelésének munkamenete és műszókincse. Debrecen, 1940. Elfogyott.
8. *Imre Samu*: Felsőőr helynevei. Debrecen, 1940. Ára: 2,10 Ft.
9. *Szabó T. Attila*: A személynevek helyneveinkben. Debrecen, 1940. Ára: 3,— Ft.
10. *Nagy Jenő*: A német nyelvjáráskutatás vázlatos története és mai állása. Debrecen, 1940. Ára: 3,— Ft.
11. *Végh József*: A derecskei népnyelv igetövei és igealakjai. Debrecen, 1940. Elfogyott.
12. *Bakó Elemér*: Csúry Bálint élete és munkássága. Debrecen, 1941. Elfogyott.
13. *Bárczi Géza*: A városi népnyelv kérdéséhez. Debrecen, 1941. Ára: 3,— Ft.
14. *Kovács István*: Igekötőink fejlődése és használata a medvesalji népnyelvben. Debrecen, 1941. Ára: 4,80 Ft.
15. *Szabó István*: Az *i*-zés esetei a nép nyelvében. Debrecen, 1941. Ára: 4,80 Ft.
16. *Végh József*: Társadalmi szempontok a népnyelvkutatásban. Debrecen, 1941. Ára: 4,80 Ft.
17. *Népnyelvi szövegmutatványok*. Közlik: Bakó Elemér, Deák Györgyné Bartha Katalin, Imre Samu, Keresztes Kálmán, Kovács István, Pető József, Szerdahelyi István, Szilágyi László, Szűts Ferenc, Varga Lajos, Végh József. Debrecen, 1941. Ára: 5,40 Ft.
18. *Vámosi Nándor*: A debreceni csizmadiák céh- és műszavai. Debrecen, 1942. Ára: 18,— Ft.
19. *Bakó Elemér*: A népnyelvi gyűjtés és anyagrendezés módszere. Debrecen, 1943. Ára: 15,— Ft.
20. *Pais Dezső*: Rengeteg. Debrecen, 1943. Elfogyott.
21. *Knieszsa István*: Az Ecsedi-láp környékének szláv eredetű helynevei. Debrecen, 1943. Ára: 5,— Ft.
22. *Bakó Elemér*: Egy magyar szócsalád: *hop, hoporcs, hömpölyög, hederít*. Debrecen, 1943. Ára: 5,— Ft.
23. *Bárczi Géza*: Jegyzetek a budapesti népnyelvről. Debrecen, 1943. Ára: 5,— Ft.
24. *Szilágyi László*: A rokonságnevek a hajdúnánási nép nyelvében. Debrecen, 1943. Ára: 5,— Ft.
25. *Varga Lajos*: Igealakok és igeragozás a szuhogyi népnyelvben. Debrecen, 1943. Ára: 5,— Ft.
26. *Végh József*: A békési népnyelv névszótövei. Debrecen, 1943. Ára: 20,— Ft.
27. *Papp László*: A hosszúpályi népnyelv *i* és *é* hangjai. Debrecen, 1947. Ára: 5,— Ft.

28. *Kniezsa István*: A Zobori apátság 1111. és 1113. évi oklevelei mint nyelvi (nyelvjárási) emlékek Debrecen, 1939. Ára: 8,— Ft.
29. *Papp László*: Az *ú* és *ű* hangok a hosszúpályi népnyelvben. Debrecen, 1949. Ára: 5,— Ft.
30. *Benkő Loránd*: A Nyárádmente földrajzinevei. Adattár. Debrecen, 1950. Ára: 5,— Ft.
31. *Sulán Béla*: Szempontok az *i*-zés vizsgálatához. Debrecen, 1952. Ára: 6,— Ft.
32. *D. Bartha Katalin*: A szlavóniai nyelvjárás szóképzése. Debrecen, 1952. Ára: 6,— Ft.
33. *Lőrincze Lajos*: Szempontok és adatok személyneveink újabkori történetéhez. Debrecen, 1952. Ára: 6,— Ft.
34. *Deme László*: A magyar nyelvjárások hangjainak jelölése. Debrecen, 1953. Ára: 3,50 Ft.
35. *Papp István*: Az állítmányi szerkezet őstörténete. Debrecen, 1956. Ára: 6,— Ft.
36. *A. Kövesi Magda*: A Debreceni Grammatika mai értékelése. Debrecen, Ára: 3,— Ft.
37. *Papp István*: Hangtan. Debrecen, 1959. Ára: 6,— Ft.
38. *Sulán Béla*: Adalékok az argó szókincsének tanulmányozásához. Debrecen, 1961. Ára: 6,— Ft.
39. *Kálmán Béla*: XVI. századi jobbágynevekhez. Debrecen, 1961. Ára: 6,— Ft.
40. *Sulán Béla*: Magyar *-ó* < szláv *-ou* ~ *ov*? Debrecen, 1962. Ára: 4,— Ft.
41. *Jakab László*: Lencsés György „*Ars Medicá*”-jának *ő*-zése. Debrecen, 1962. Ára: 6,— Ft.
42. *Imre S.*—*Kálmán B.*: Módszertani tanulmányok a nyelvjáráskutatás köréből. Debrecen, 1962. Ára: 6,— Ft.
43. *Papp István*: A szóalkotás problémái. 1963. Ára: 6,— Ft.
44. *Sulán Béla*: A kétnyelvűség néhány kérdéséhez. Debrecen, 1964. Ára: 6,— Ft.
45. *Jakab László*: A felszólító módjel kérdéseihez. Debrecen, 1964. Ára: 4,— Ft.
46. *Sebestyén Árpád*: Mutató a Magyar Népnyelv I—VI. és a Magyar Nyelvjárások I—X. kötetéhez. Debrecen, 1965. Ára: 10,— Ft.
47. *Lőrincze Lajos*: Töldrjai neveink élete, *Sebestyén Árpád*: Újabb eredmények és feladatok földrajzinév-kutatásunkban. Debrecen, 1967. Ára: 5,— Ft.
- Sorozaton kívül:
- Végh József*: Sárréti népmesék és népi elbeszélések. Debrecen, 1944. Ára: 15.—Ft.